

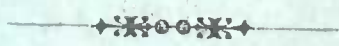

დიდება შენის ქვეყნისა
იგივე შენი დიდებაა . . .

№ II

თებერვალი 1901

თფილისი
სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლ. ქ., № 21
1901

1. მათი იმპერატორებითი უდიდებულესობანი იმპერატორი ნიკოლოზ II და იმპერატრიცა ალექსანდრა ოვედორეს ასული (სურათი)
2. განთიადი (ლექსი), მ. ზობეჩიასი
3. შეუსაბამო ცნობანი ისტორიაში
4. ქუმურდოს ტაძარი (2 სურ., გეგმით და 12 ძველის წარწერით) 1
5. ზლაუბერის მარილის ქარხანა (სურათით) 1
6. გზა და გზა: ობილისიდან საგარეჯომდის (3 სურ.) 1
7. წმიდა მოღვაწე ნინო, ვინმე მესხისა (სურათით) 1
8. შარნაოზი (ისტორიული სურათები, დასასრული) მ. ზ. აფხიასი 15
9. სახალხო ლექსები ყოფა-ცხოვრების გამომხატველნი, ქართლში შეკრებილი ო. რაზიკაშვილის-მიერ 14
10. ბეკია ძაჯაია (მ. ლ — ძის ნაამბობი) სოფლის კაცისგან ჩაწერილი 15
11. სოლომონ ლეონიძე, მსაჯული მეფე მრეკლესი და საქართველოს რუსეთთან შეერთების მომზადების წვლილნი, ი. მარუშიძისა 17
12. სამხრეთი საქართველო, ზ. ზ. 171
13. ჩვენი მეფეების სამწერლო მოღვაწეობა, ა. ხახანაშვილისა 181
14. ზურია, ა. ზვარამიძისა 181
15. ბიბლიოგრაფია: 1) **Е. И. Янушинъ**, Обычное право русскихъ инородцевъ, М. 1899 г. 2) **А. Аннинскій**, Древнiе армянскiе историки, какъ историческiе источники, Одесса, 1899 г. 3) მარი ბროსე, საქართველოს ისტორია, ობილისი, 1895 და 1900 წ. 189
16. დამატებები: „სახალხო ისტორია საქართველოსი“. 17

მომზაური

ისტორიულ-ანტიკლოგიაურა და გეოგრაფიულ-ეტნო-გრაფიულა სურათებასა ყურსადა, გამოვა ყოველის თვის პირველს რიცხვებში.

წდაურა ფასა ჟურნალ „მოგზაურა“-სა გაგზავნით არის 5 მანეთი. მისაც 2 ან 3 მანეთი აქვს შემოტანილი, დანარჩენი აპრილის გასვლამდის უნდა გამოგზავნონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეუ ლი აღარ გაეგზავნებათ.

რადგანაც მეტად ბევრი გვთხოვენ ჟურნალის გზავნას უფასოდ ანუ სახეგარ ფასად, რედაქცია ამით აცხადებს, რომ ჟურნალი უფასოდ და ნაკლებ ფასად არავის გაეგზავნება, რადგანაც თვით ინტერესი ჟურნალისა მოითხოვს, რომ ზენ დასაწყისშივე გაუფრთხილდეთ მის გამოცემის თანხის უზრუნველად ყოფის საქმეს.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მალაზიაში, ი. იმედაშვილის წიგნის მალაზიაში და ძვირ რედაქტორთან, დავითის ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 4 საათიდღან 7 საათამდე.

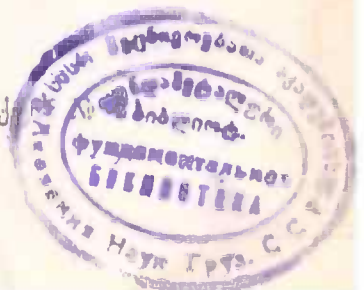
ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МОГЗАУРИ“. რედაქტორ-გამომცემელი აგანე ჰ. როსტომიშვიდი.

1-23822

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქ.

1901

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 10 января 1901 года.

მათი იმპერატორებითი უდიდებულესობანი იმპერატორი
სრულიად რუსეთისა ნიკ. ალექსანდრის ძე, დაიბადა
6 მაისს 1868 წ. და იმპერატრიცა ალექსანდრა თეოდორ-
იკის ასული, დაიბადა 25 მაისს 1872 წ.

განთიადი

(გუძღვნი ჟურნალს „მოგზაურს“).

სუკარდ ეთერში ბადრა მთავარე
დაჭკაშკაშებდა დედა-მიწას,

კდემა-მოსილი არე და მარე
შესტრფივალეებდა მოწმენდილ ცას.

ბუმბერაზივით სთვლემდა მთა-ბანი,
ირკვლივ სინუმეს არცინ არღუეკდა,
მსილად ხან-და-ხან ნიაგი წუნარი
შიშველ ხის ტატებს მიმოარხეგდა.

შავ-ცხორებასთან ბრძალით დადლილი
მარტოდ ოთახში იჯდა ჭაბუკი
დაღასიებული, ძირს თავ დახრილი
და ზედ დაჭკროთადა სანთლისა შუქი.

ხვალ ახალს წელსა მიეკებება
მთელი ქვეყანა მხიარულადა,
მას კი... მხამითა გული ევსება
და თავს გრძნობს ისევ უბედურადა.

რადას მოუტანს ახალი წელი,
რას აქნებს ახალს თვათ საუკუნეს,
რის გარს არტუია იგივე ბნელი,
იგივე გრიგალი თავს დაჭკუტუნებს?

ახალი წელი... რაჲ, ეს იმედი!
ეს ამხნეეებდა ჭაბუკს სიურმიდგან,
და ვითა წუარო ცხოველ-მომქმედი
ძალა მოსხქეუდა სულის სიღრმიდგან.

მაგრამ მასს სიტუვას, საქმეს კეთილსა
 ჰხვდა ნიადგი ცივი, კლდოვანი,
 და უხმოდ მაშვრალს, გულ-დაწვევტილსა
 უდრთოდ აჭენობს სევდა, გლოვანი ..

ამ თქრში გართულს უცებ თვალ-წინა
 წარუდგა უცხო რამ სანახავი,
 შარავანდედი სახეს ეფინა,
 შემკული ჰქონდა გვირგვინით თავი:

„მე ვარო შენთან გამოგზავნილი
 წინა-მორბედად დიად ნათლისა,
 ჰხედავ—ამოდის ძლევა მოსილი,
 ქვეყნად მომთენი ციურ მადლისა!

„შენს ოცნებაში გამოსატული
 განხორციელდა ბედნიერება,
 აჟღერე ჩანგი სიმ მომართული
 და კვლავ შეამკე მშვენიერება“!

საერთარ ხილვით გატაცებული
 ჭაბუკი უცებ სულით განახლდა,
 იგრძნო კვლავ ძალა განცოცხლებული,
 გული სიამით აუთამაშდა.

წამოდგა სახე-გაბრწუნვებული
 და მიეგება დღის გათენებას:
 ხალხი ჰხარობდა გაღვიძებული
 და ჰქვდაღებდა ქებათა-ქებას!

მ. ბობეჩია.

შეუსაბამო ცნობანი ისტორიაში.

ბევრს შეუსაბამო და დაუჯერებელს ამბავს შეხვდება მკითხველი ჩვენსა და უცხო ხალხთა ისტორიასა და მატია-ნებში. საჭიროა ხელმძღვანელი, რომ მკითხველმა გაარჩიოს ტყუილი მართლისაგან, დასაჯერებელი დაუჯერებელისაგან. ასეთ ხელმძღვანელად ჩვენ მიგვაჩნია ფსიხოლოგია—მეცნიერება სულზე და მის მოქმედება-გამოჩენაზე. საჭიროა ერთხელ და სამუდამოდ გავარკვიოთ, რით აიხსნება ასეთი თუ ისეთი არა ჩვეულებრივი მოქმედება და ამბავი რომლისა-მე ისტორიულის პირისა, რომ ტყუილ-უბრალოდ მუდმივ ეჭვსა და გამოცანაში არა ვტრიალებდეთ ისტორიულის სიმართლის ძებნაში. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია განვუზიაროთ მკითხველს ზოგიერთი საზოგადო ცნობანი გრძნობათა მოტყუებათა შესახებ, მეტადრე მხედველობისა და მსმენელობის გრძნობებისა რომლებიც ხშირად ისე მოეშლება ხოლმე ადამიანს, რომ რაღაც არა ჩვეულებრივს მდგომარეობაში აყენებს მას და მისსავე მსგავსად ამოქმედებს. მოხდება ხოლმე, მაგ., რომ ადამიანს კლდე კოშკად ეჩვენება, მთვარის სინათლის ცინციმი სადმე დაბურულს ტყეში—კამკამ ნაკადულად და გასაშრობად გაფენილი ზეწარი—ლანდად. შველა ეს, რათქმა უნდა, გრძნობისა და აზრის მოტყუებაა და უმეტეს შემთხვევაში წარმოსდგება გარეგან ბუნებაში ანუ თვით ადამიანში მყოფ მიზეზებისაგან. ხშირად საკმაოა მცირეოდნად შეიცვალოს ჩვენის სიხლის შემადგენელობა, ანუ მოგვეშალოს რომელიმე ასო, შეგვცივდეს, დაგვცხეს და სხვა, რომ ძალა-უნებურად ჩავვარდეთ გრძნობებით ავად-მყოფთა რიცხვში. ასეთის ავადმყოფების აღწერით სავსეა სპეციალური ჟურნალები. მაგალითად, სწერენ, რომ ერთი ასეთი ავად-მყოფ-

ფი, მთელის საათობით სტკებოდა ორის ფრთის რხევით, რომლებიც ვითომც მოძრაობდნენ ჰაერში და ავათ-მყოფიც წამ და-უწუმ უბერავდა მათ, რომ ფრთების ფრიალი არ შემდგარიყო. მათი ასეთივე ავად-მყოფი, რამდენისაზე საათის განმავლობაში, ყოველ დღე ღამე სულ ათიოდე ნაბიჯის მანძილზე ჰხედავდა ერთის უკვე გარდაცვალებულის ნაცნობის სახეს. ავად-მყოფმა ჰკითხა ცოლსა: „შენც ჰხედავ თუ არა მის სახესაო?“ — არაო, — უპასუხა ცოლმა და კაცს ძლიერ უკვირდა ეს. რადგანაც აქიმებს ეგონათ, რომ მისი ავად-მყოფობა სისხლის ქარბობისგან წარმოსდგება, საღამოს 11 საათზე მას წურბელა მოუკიდეს. მოჩვენება ნელ ნელა გაჰქრა და აღარც გაჰმეორებია. ზოგიერთი ასეთი მოტყუებანი მხედველობის გრძნობისა თვალების დახუჭვის დროსაც ემართება ადამიანს.

მოვიყვანოთ ყურების ანუ მსმენელობის გრძნობის მოშლისა და მოტყუების მაგალითებიც. მათს ასეთს ავად-მყოფს, მაგალითად, მუდამ ესმოდა, რომ მას ვიღაც ეძახის, თუმცა არავინ კი არ ეძახდა. მათი ქალი მუდამ ამას ეხვეწებოდა მეზობლებს: „უთხარით ამ კედლებს დამეხსნან, ნუ მეძახიანო“, — მაგრამ, რასაკვირველია, ამოდ, მეზობლები ვერას შევლოდნენ. მათმა ასეთმავე ავად-მყოფმა ცეცხლი წაუკიდა საკუთარს სახლს, რომ გამოეყარა იქიდგან ბოროტი სულგები, რომლებიც ვითომ მოსვენებას არ აძლევდნენ მას თავიანთის ყბედობით. მათს ასეთსავე ავად-მყოფს ვითომც ესმოდა მშვენიერი სიმღერები დედა-მიწის სიღრმიდამ და ისიც სრულ მოქანცვამდის სთხრიდა მიწას იმ ადგილას, საიღამაც მოესმოდა სიმღერა, რათა ენახა მომღერალნი. ზოგს ასეთს ავად-მყოფებს მოესმით ლაპარაკი იატაკის ქვეშიდამ და გრძელს ბაასსაც გააბმენ ხოლმე მათთან, მათს ქალს, მაგალითად, მთელი თორმეტი თვე ისე აწუხებდა გრიალი თავსა და ყურებში, რომ იგი ნამდვილს გიყსა ჰგვანდა და რამდენჯერმე განიძრახა კიდევ თავის მოკვლა, რომ სამუდამოდ მორჩენი-

ლიყო წვალებას, მაგრამ მახლობლებმა გადაარჩინეს. აჩვენეს აქიმს. მან ყველა ეს მიაწერა ყურის უბრალო ავად-მყოფობას, გამოურეცხა ყური თბილად წყლით. გამოუღო რაც ყურში უწმინდურება მოგროვილიყო და ქალიც მას შემდეგ სრულიად მორჩა კიდევ.

ცხადია, რომ ყოველი ასეთი მოტყუება მხედველობითის, მსმენელობითის თუ სხვა გრძობებისა, წარმოსდგება ამ გრძობათა დაშავებისა და მოშლისაგან და არა სხვა რაიმე ზესთა ძალებისაგან. მს კარგად უნდა დაიხსომოს ჩვენმა მკითხველმა, რათა ყოველს ასეთს შემთხვევაში შეეძლოს ადვილად გაარჩიოს შესაძლებელი შეუძლებლობისაგან და მიხეზიცი უბოვოს ისტორიულს საექვო ამბავსა.

მაჰმადის ცხოვრებაში, მაგ., ვკითხულობთ შემდეგსა: „როცა მაჰმადი მთელს დღეებსა და ღამეებს მარტოდ-მარტო ატარებდა ლოცვასა და სარჯულო საქმეთა ფიქრებში ჰირას გამოქვაბულში, მას გამოეცხადა ანგელოზი და უთხრა: „წაიკითხეო“. მაჰმადმა უპასუხა: „არასოდეს არ მისწავლია კითხვაო“. ანგელოზმა მტაცა ხელი, განაგრძობს მაჰმადი, — და ისე მომიჭირა, რომ მთლად ღონე დავკარგე, შეუდეგ გამიშვა და კვლავ მითხრაო: „წაიკითხეო“. მე კვლავ ვუპასუხეო: „თავისს დღეში არ წამიკითხავსო“ და სხვა. ჰოველი ეს შეიძლება მართლაც ენახოს და გაეგონოს მაჰმადს, მაგრამ ცხადია, რომ ყოველივე ეს ლიტონი მოტყუება იყო მისის მხედველობითის და მსმენელობითის გრძობებისა, რომლებმაც ყოველს შემთხვევაში ისე ძლიერად იმოქმედეს თვით მაჰმადზე და მისს მახლობლებზე, რომ დააწმუნეს ისანი მაჰმადის ღვაისაგან მოციქულად და წინასწარ-მეტყველად არჩევაში ღვთის წმიდა ნებისა და სურვილის შესასრულებლად და ახალის რჯულის გასავრცელებლად ქვეყანაზედ.

არის მეორე გარდმოცემა, რომ, როცა მაჰმადი დასერირობდა ხოლმე მეკას მიდამოებში, ყოველი ხე და ქვა ხმას იღებდა და ეუბნებოდაო: „კეთილი შენ, ღვთის ნოციქუ-

ლოო!“ მაჰმადი დადგებოდა და აქეთ-იქით დაიწყებდა ყურებ-
ბას, რომ დაენახა და გაეგო, ვინ ელაპარაკება, მაგრამ ქვი-
სა და ხეების მეტს ვერასა ჰხედავდაო.

პვილოთ გამოჩენილი რეფორმატორი ნემცებისა ლიუ-
ტერი. ლიდი და მრავალის მკოდნე კაცი იყო იგი, მაგრამ
მაინც არ იყო თავისუფალი იმ ცრუ-მორწმუნობათაგან,
რომლითაც საესეა საქსოხელის გლეხის ოჯახი. ზამუდმებუ-
ლის ღელვისა და წერისაგან, ლიუტერს დასჩემდა ეგრედ
წოდებული ტვინის სიშმაგე რომლის დროს ადამიანს თით-
ქმის აღარ შეუძლიან ტვინით მუშაობა—კითხვა, წერა, მსჯე-
ლობა. მრთს თავისს წერილში ლიუტერი სწერს: „საშინელი
თავ-ბრუ მჭირს; დღეს, მაგალითად, ისიც ვერ ზოვახერხე,
რომ აზრი მომეკრიბა და ფსალმუნის ორი-სამი სტრიქონი
წამეკითხა. შოველ 11-12 წამში, ისეთი საშინელი ბზუვი-
ლი და გრიალი მივლის თავსა და ყურებშიო, რომ მეშინიან
სკამიდგან არ გადმოვარდევო. რა წამსაც დაეჯდები სამუშა-
ოდ, იმავ წამს, ჩემი თავი ივსება წივილით, კივილით, ბრა-
ხუნით და თუ მაშინვე არ მივატოვე მუშაობა, გულ-შელო-
ნებული დავარდები ძირსაო“. დასასრულ ლიუტერი სწერს:
„ეს სულ ეშმაკის ბრალიაო, რომელიც მოსვენებას არ მა-
ძლევს მეო“.

ბევრს ასეთს მაგალითებს შევხვდებით ჩვენს ისტორიასა
და მატრიანებშიაც. „მართლის-ცხოვრებაში“, მაგ., ვკითხუ-
ლობთ შემდეგსა:

„და ვითარცა წარვიდა მლიოზ მცხეთელი და ლონ
გინოზ ძარსნელი, და მუნ დახვდეს ჯვარ-ცმასა. ხოლო
რა ჟამს-იგი იერუსალიმს დამსქვალვიდეს უფალსა, ცე-
მასა-მას კვერისასა სამსქვალთა ზედა, მყის მეზრ მასვე
ჟამსა მცხეთას ხმა ესმა დედასა ელიოზისისა. ხოლო მან სა-
შინელითა კრახიანებითა დაიზახნა და თქვა: „მშვიდო-
ბით, მეფობაო ისრაელთაო, რამეთუ უგუნურებით მო-
კალთ, უბადრუკნო და წარწყმედინო, უფალი და მა-

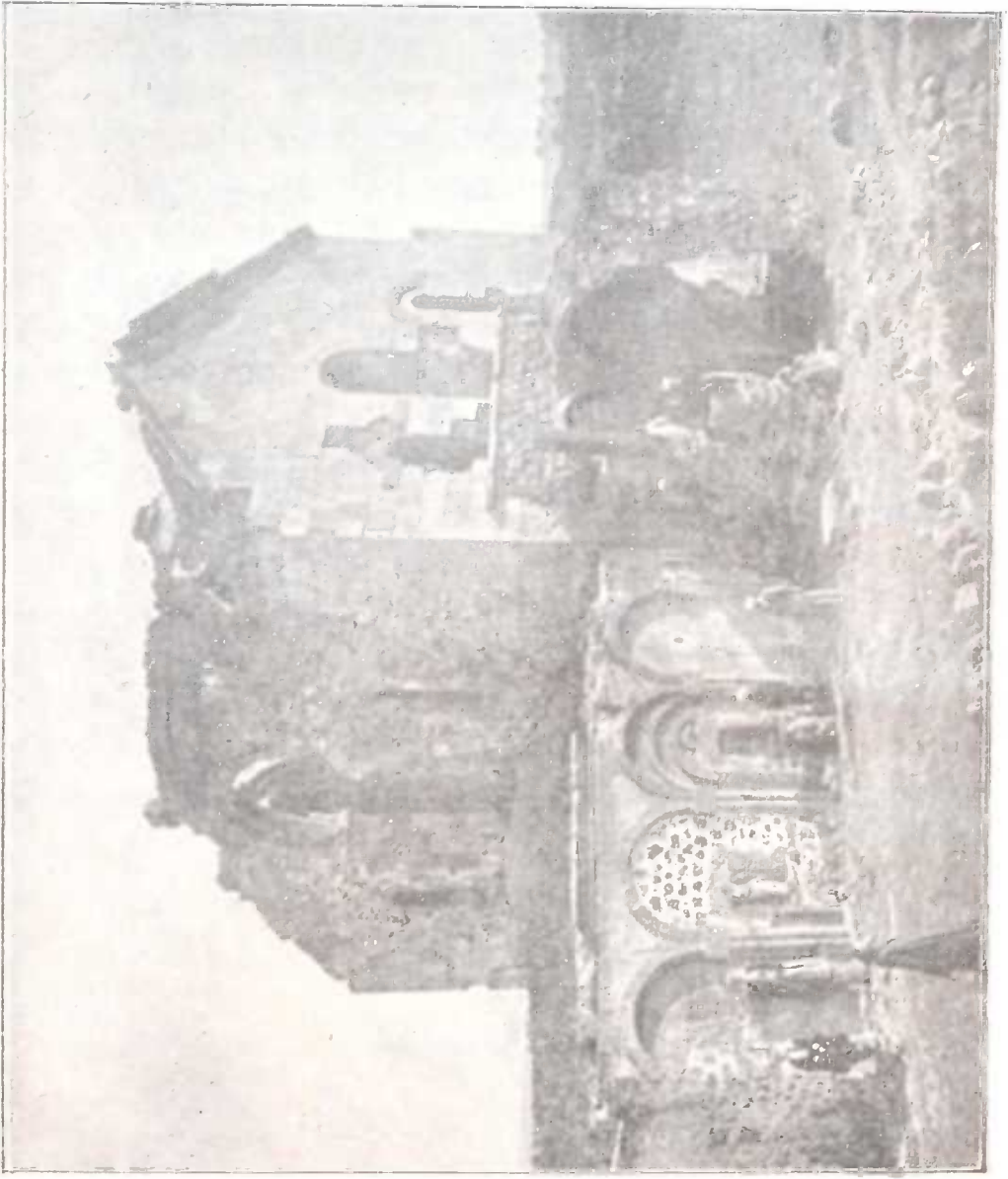
ცხოვარი ყოველთა, და იქმენით ბოროტად მკვლელ შემოქმედისა თქვენისა“... (გვ. 51).

ანუ შემდეგი ადგილი:

„და ვიდრე არა ეყივლა ქათამსა სამთავე კერძოთა ქალაქისათა, დაჰსცა ზარსა ლაშქარმან ძლიერმან, დალევნეს კარნი, და აღივსო ქალაქი სპარსითა ლაშქრითა, და შეიქმნა ზარის სახდელი ზრზინვა, და ყივილი, და კლევა, და სისხლი დიოდა, და აღივსო ყოველი ადგილი, და მოვიდა მათდა სიმრავლე, ზახილითა და მახვილითა, და სხვათა-მათ შიშისაგან დადნებოდნენ ხორცი და განილია სული შათი... და ისმა ხმა ძლიერი: „მირიან მეფევი შეიპყრესო“... (გვ. 122).

აღმოჩნდა, რომ მცირედი რამ ამის მსგავსისადა რაფერი მომხდარიყო, მცხეთას მშვიდობიანად ეძინა და მირიან მეფეც კეთილად ბრძანდებოდა თავისს სასახლეში...

მხლანდელთა მეცნიერთა ენით ასეთს მოვლენას ადამიანთა ცხოვრებაში ეწოდება გალიუცანიცია, რაიცა აღნიშნავს მოტყუებას. როტეას და, როგორც ზემოთაც განვმარტეთ, წარმოსდგება გრძნობათა მოტყუებისაგან, რომლის მიზეზი ხშირად ან თვით ადამიანში და ან მის გარე მყოფ ბუნებაშია.

ქუბუდოს ტაძარი აღშენებული 964 წელსა.

ახლანდელს რუკებზე (ქარტებზე) ტუმურდო წოდებულია გუმურდოდ, მაგრამ უფრო სწორი იქნება ვიხმაროთ გუმურდო, რადგანაც ასეა იგი ნახმარი თვით წარწერაში ეკლესიაზე, რომელიც ჩვენ წინაპრებს აუშენებიათ აქ 964 წელსა. ამიტომ სცდება ღიმიტრი ბბქრადეც, როცა სწერს:

„იმას მოახსენებს წარწერა ჯავახეთის ეკლესიის ქუ-
მურდოსი“. *)

სოფელი გუმურდო ძვეს 12 ვერსზე ქალაქ ახალ-ქალაქიდან, სამხრეთ-დასავლეთისკენ მისგან, ზედ მდინარე მტკვრის თვალ-უწვდენ ღრმა ხევის პირად, რომლითაც თავდება ჯავახეთის შესანიშნავი ვრცელი ველი (მარჯვენე მტკვრისა). რომ უფრო კარგად წარმოიდგინოს მკითხველმა სოფელ ტუმურდოს მდებარეობა, მოვახსენებთ შემდეგს. ახალ-ქალაქიდან რომ სამხრეთ-დასავლეთისკენ წაბრძნდეთ, მთელს 12—15 ვერსს სულ ერთ უშველებელს ველით ივლით, მოთენილს გარშემო ყანებითა და მშვენიერის ყვავილ-ბალახითა. არსად ერთი ხე, ერთი ბუჩქი და მათი მკუთვნელი ფრინველი! მაგრამ ნაცვლად ამისა, ჰაერში ასობით მოციმციმე ტორღლების ნარნარი და ნაზი გალობა საამურად ატკბობენ თქვენს სმენას. ზაივლით 12-15 ვერსს და მიადგებით მდინარე მტკვრის უშველებელს ხეობას, მაგრამ არ კი გეგონოთ, რომ აი ეს არის მტკვარში თევზს დაიქვრთ! არა, მართალია მტკვრის ხევს მიადექით, მაგრამ თვით მტკვარი კი ჯერ შორს არის: ბარემ ოთხი-ხუთი ვერსი უნდა იაროთ სულ დაღმართით, რომ ძლივს მიხვიდეთ მდინარემდის აღვილი წარმოსადგენია მკითხველისათვის, თუ მართლა რამოდენა უნდა იყოს აქ მტკვრის ხევი, რომ მარტო 4-5 ვერსი უნდა იაროს, რომ გაიაროს მისი მარტო ერთი მხარე თბილ-სში რომ განდევნილიდამ მახათის მთამდის ძლივს ერთი-ორი ვერსი იქნება მტკვრის ხევის სიგანე, იქ, ტუმურდოს ნაპრალიდამ ზედა თმოგვის

*) იხ. მისი ისტორია საქართველოსი გვ. 275.

(მტკვრის მეორე ნაპირზე ძევს, მის აგრეთვე მაღალ კედელზე) ნაპრაღამდე ბარემ ათი ვერსი იქნება. ასეთი ვრცელია აქ მტკვრის ხეობა! უყურებ და გიკვირს—რა ძალამ, რა წყალ-რღვნამ ჩარეცხა და ჩააღრმავა ასე გაუთავებლად აქაურობა. სწორედ ამით აიხსნება, რომ მთელი ეს ხეობა მოფენილია უშველებელის კლდის ნამსხვრევებით და მთელის სახლის ოდენა ქვებით, რომლებიც გამოუჩენია აქ წყალსა, როცა ფხვიერი მიწა ჰავახეთის ველისა მდინარესთვის მიუცია. ბარდა განცვიფრებისა, დამკვირვებელი მოგზაური დიდს სიანოვნებასაც გრძნობს აქა, როცა იგი გაშტერებული გაჰყურებს აუმიურდოდამ მისს ფერხთ ქვეშე გაშლილს ხევსა. აიხსნება ეს იმით, რომ მთელი ეს უშველებელი ხევი მოფენილია ბალბოსტნებითა, რომლებსაც, როგორც ზევით მოგახსენეთ, სრულებით მოკლებულია ჰავახეთის თვალუწვდენი ველი, სიმაღლისა, სიგრილისა და უწყლობის გამო. აქ, ქვეით კი, წყალიც ბევრია, რომელიც მშვენიერის კამკამ წყაროებად გამოსჩქევს ჩარეცხილ კლდეთა ძირებიდამ და ჰავაც უფრო ზომიერი და თბილია, რის გამოც აქ უხვად ხარობს უკეთესი ვაშლი, მსხალი, ალუბალი, ბალი, თუთა და სხვა, რომლებითაც ასე განთქმულია საზოგადოთ ახალციხის და ეს ნაწილი ახალქალაქის მხარისა. აი ამ ხევის ველზე იყო ოდესჲე მორკმული დიდებული წუნდა, ჰავახოსისგან აშენებული, სადაც შემდეგში ხშირად ცხოვრობდნენ ჩვენი მეფენიც ზათხულობით, როგორც ამბობს მატთან:

„ხალა თვენი ზაფხულისანი და სთვლისა არისანი (შემადგომის დროსა) დაუენის *) მცხეთას, სამეფოსა, და თვენი ზამთრისანი დაუენის გაჩიანთა, ხალა თვენი ზაფხულისანი წუნდას, და ჟამათა-ჟამად მაკიდის ეკრის, და ელარჯეთს და მოაკითხნის მეგრელნი და

*) იგულისხმება ფარნაოზ მეფე.

კლარჯნი, და განაგის ყოველი საქმე დაშლილა“... *)

აქვეა მოგვის მიუდგომელი ციხე და დიდებული ვარძია. მაგრამ დავუბრუნდეთ ძუმურდოს. ღღეს იგი მთლად სომხებით არის დასახლებული, რომლებიც გადმოსახლებულან აქ 1830 წლებში მრზერუმიდან და თავი შეუფარებიათ ძუმურდოს იმ ეკლესიისათვის, რომლის ქერის ქვეშ ოდესმე ვინ იცის რამდენის ქართველის სასოებას მოუბოვებია მადლი და ნუგეში... უწინ ძუმურდო როდი იყო უბრალო სოფელი: იგი ადგილ-საცხოვრებელი იყო ჯავახეთის ეპისკოპოსისა და, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებასაც, რომ ჯავახეთის აწინდელი უმთავრესი ქალაქი ახალ-ქალაქი მაშინ (1664 წელს, როცა ააგეს ძუმურდოს ტაძარი) ჯერ კიდევ არ არსებობდა (იგი დაარსებულია მეფე ბაგრატ მესამის დროს, რომელიც მეფობდა 980 — 1014 წლებში), ძუმურდო უმთავრესი ადმინისტრაციული ცენტრიც უნდა ყოფილიყო მაშინდელის ჯავახეთისა. არც მცირე ადგილი ეკავა ძუმურდოს ეპისკოპოსს საქართველოს მაშინდელს იერარქიაში; მაგალითად, მეფეთა კურთხევის დროს, ძუმურდოს ეპისკოპოსი ჯდებოდა მეფას მარცხნივ მეოთხე ადგილზე, შიზიყის ეპისკოპოსის შემდეგ, ე. ი. პირველ ადგილზე მეფის მარცხნივ ჯდებოდა ჭყონდიდელი (მარჯვნივ — კათალიკოსი სრულიად საქართველოსი), შემდეგ ჭყონდიდელი ა— ავეა პლავერჯისა, შიზიყისა, კუმურდოსი, ნინო-წმიდისა და სხვა.

ძუმურდოს არქიელთა შორის ცნობილ არიან იოანე

*) ჩვენ ხშირად განგებ მოგვუყავს სიტყვა-სიტყვით ძველის ნაწერების ნიმუშები, რათა ამით სხვათა შორის გავაცნოთ „მოგზაური“-ს მკითხველი ძველს ენას. ჩვენის მხრით მხოლოდ იმას ვეცდებით, რომ ძნელი სიტყვები და გაუგებარი აზრი ავხსნათ ხელმე. ეს საშუალება ჩვენ მიგვანია უკეთეს სკოლად ჩვენის ძველის მწერლობის შესასწავლად და გასაცნობად. რედ. █

(მაშენებელი ქუმურდოს ტაძრისა), ბაბრიელი, მფრემი და ზოსიმე. სახელები ამ ოთხისავე ეპისკოპოსისა, როგორც ამას ქვემოთ თვითონაც დაინახავთ, ახლაც დაცულია ქუმურდოს ტაძრის წარწერებში. აქვე წარწერებში მოხსენებულ არიან მარიამ დედოფალი (მეუღლე ბიორგი მეფისა პირველისა 1014—1027 წ.) და დედა ბაგრატ დიდისა მეოთხისა (1027—1072 წ.), მრისთავნი ზვია, შაჩე და სხვ.

ტაძარი, როგორც თვით სურათებიდამაც ჩანს, ჯერ კიდევ კარგად არის შენახული. ჰქონია ფრიად ვრცელი და მაღალი გუმბათი, რომელიც დამყარებული ყოფილა ტურფად ამართულ, რვად-დაკუთხვილ ექვს სვეტზე. ღღეს გუმბათი უკვე აღარ არსებობს, მაგრამ ვრცელი ძირი მისი, როგორც ეს კარგადა სჩანს მეორე სურათიდან, დღესაც დაცულია და ამართლებს ხალხის თქმულებას, რომელიც ამბობს:

„ქუმურდოს გუმბათი ისეთი მაღალი იყოფო, რომ ჩრდილი მისი მტკვარს ხედებოდაო“.

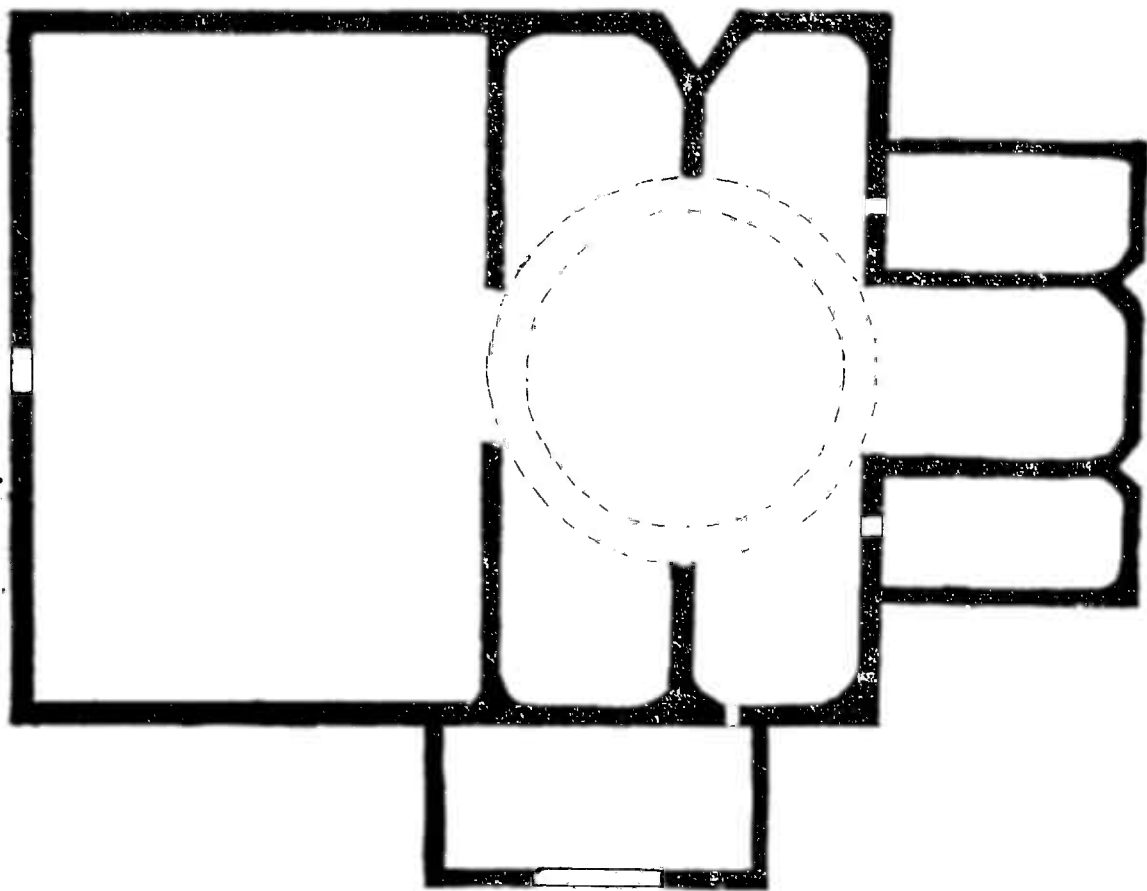
მტკვარი კი ამ ტაძრიდან სულ უკანასკნელი 4-5 ვერსზეა!

ბარედამ ეკლესია მთლად მშვენიერის თლილის ქვით არის მორთული, მოყვითალო ფერისა, და როგორც თვით წარწერებიდამაცა სჩანს აშენებულია ორს სხვა-და-სხვა საუკუნეში. თვით ტაძარი ქუმურდოსი, ე. ი. საკურთხეველი, გუმბათი და მისს ქვეშე მყოფი ნაწილი ტაძრისა აგებულია 964 წელს ეპისკოპოს იოანესაგან, ხოლო წინა მხარე ტაძრისა, რომელშიაც ამ ჟამად სომხებს მოუკალათებიათ თავიანთი მწირი სალოცავი, მოშენებულია შემდეგში, სახელდობრ მე-XI საუკუნეში, მეფე ბაგრატ დიდის დროს (1028—1072).

აი თვით გეგმა ქუმურდოს ტაძრისა:

საზოგადო სახე ქუმურდოს ტაძრისა ფრიად მშვენიერი და დიდებულია. ბევრი ეკლესია მინახავს ჩვენს ტურფა ქვეყანაში, მაგრამ ასეთი ლამაზი და კოხტა კი — არც ერთი. ბანსაკუარებით დიადს შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე ამ ეკლე-

სიის ტურფად მორთული, რვად-დაკუთხული სუბუქი მაღალი სვეტები და მათზე განსაცვიფრებელის ხელოვნებით დახრილი კამარებიც. აი მათი სურათი, რომელიც გადაღებულია ჩვენგან ზამთრის ხანში.

შეგმა კუმურდოს ტაძრისა.

შრიგო არ იქნებოდა, რომ ჩვენს სამღვდლოებას როგორმე თავს ეღვა და ეს დიდებული ნაშთი ჩვენის წარსულის ხელოვნებისა და მორკმულობისა მცირედაც არის განეახლებინა...

მოვიყვანოთ თვით წარწერებიც:

აღმოსავლეთ კედელზე, მიწიდან 5—6 საუენის სიმა-
ღლეზე, დაცულია შემდეგი, ექვს ვერშოკიან ამობურთულის
ხუცურის ასოებით, წარწერა:

† 7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1

„ქრისტე, შეიწყაღე იოანე ებისკოპოსი მისი მამე-
ნებელი დღეს ამას“.

სამხრეთ კედელზე. კამარიან დერეფანში, ორ არშინიან
ქვაზე, მიწიდან ორის საუენის სიმაღლეზე, წვრილის, მაგ-
რამ ამობურთულისავე ასოებით, სწერია:

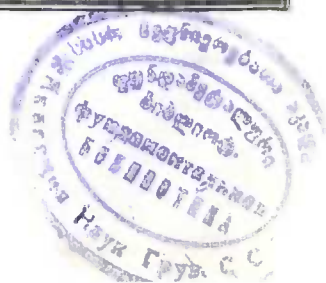
9 1 7 7 1 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
2 0 7 1 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1
7 9 1 7 2 0 7 1 7 7 4 6 7 2 0 7 1

„შეწვენითა ღვთისათა იოანე ებისკოპოსმან ღაფღავ

P 23823

ქუმურდოს ტაძრის შიგნით.

პირველად საძიარველი ამის ეკლესიისაი ხელითა ჩემ ცოდვილისა სკცრისთა (?) ლეონ მეფისა 'სა' (?) აღიდგნ ღმერთამან ქართველთა რაზდ (184) თვესა მაისსა დღესა შათათსა პირველსა (თუ ათსა?) მთვარისასა ერისთავობასა ზვიასის ესე ბაღავარი მუნ დაიდგა ქრისტე შეეწიე მონასა შენსა ამინ *).

პქ მოხსენებული ერისთავი ზვია ცნობილი კაცია ჩვენს ასტორიაში. მს ის ზვიადი უნდა იყოს, რომელიც „მ. ცხოვრებაში“ მოხსენებულია მეფე ბაგრატ მესამის დროს (980—1014). იქ ნათქვამია:

„ამისა შემდგომად ბაგრატ მეფემან მოვლთ უოველი სამეფო თვისი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა ხვეთა ტაოსთა, და მოჩაიწია ზაფხული, მოვიდა რასვე ციხესა ფანასკერტისასა, წელსა მესამესა, და მუნ შინ გარდაიცვალა ბაგრატ მეფე, მცხითა (ჭაღარა) შექნიერთა შემკული. ქართველთა სლდ (1014) .. და წარმოიღო გვამი მისი ზვიად-მან ერისთავთ-ერისთავმან, და დამარხა ბედიას“ (გვ. 309).

სამხრეთისავე კედელზე, თვით კამარაზე, მიწილამ ორის-საჟენის სიმაღლეზე, დაცულია ეს წარწერა:

†სსღუღღ ნაღღ კუ უფკუ უყუსსსსს
ბბუ ლღღღ უყკუზ ხსღ უ:უსღ ყუზკსღ

„სახელითა ღვთისათა მე ეფრემ ეპისკოპოსმან დაგ-

*) კითხვის ნიშნით აღნიშნული სიტყვები ვერ წავიკითხეთ, თუ ვინმემ წაიკითხოს, ვსთხოვთ გვაცნობოს და შემდეგ ნომერში გამოვაცხადებთ.

დეგ აღაჰად გაბრიელ კუმურდოელის მეხუთესა უველი-
ესა“.

ამ წარწერიდამ სჩანს, რომ ბაბრიელ ეპისკოპოსი მჯდა-
რა ძუმურდოში მფრემ ეპისკოპოზზე აღრე.

ამ წარწერის მარჯვნივ დაცულია ეს წარწერა:

ჩუ ყუ სუი უჟიჰუ ხსე სე

„ქრისტე შეიწყაღე სული გაბრიელ კუმურდოელისა ამინ“.

აქვე მომცრო კამარაზე დაცულია ეს წარწერა:

ჩუ ყუ სუი უჟიჰუ სსე სე

„ქრისტე, შეიწყაღე სული ზოსიმესი, ამინ“.

ამ კამარის ქვეშ დაცულია შემდეგი წარწერა:

სსეჟიძე იაძე ბე უჟი
უჟსხმინ ბოჟი სიუბ ყუჟს
სსეჟი ბუბინს ბიუსსეჟი
ქიძე ბიბიძე :

„სახელითა ღვთისათა მე გაბრიელ ეპისკოპოსმან დავ-
დეგ აღაჰად ბზობის ჰარასკევი დესსწყული წმი-
დათა მღვდელთა“.

მის ქვეით, არშინიან ქვაზედ, ამობურთულის ასოებით
სწერია შემდეგი:

ԻՆՆԻՆ ԻՆՆԻ ԲՄ ԸԴ
 ԴՆՆԻՆ ԹԹԴ ԹԻԴ ԼԼՆ ԿԿ
 ԼԼՆԹ ԴԼԻԴ ԴԿԴՆԹԴՆԼ ԴԴԴ
 ԿԿԴՆՆ ԿԿԴՆԼ ԼԹԴԹ ԸԸԹԼ
 ԻԻԹԼ ԿԿԹԼ .

„სახელითა ღვთისათა მე იოანნე ეპისკოპოსმან დაფ-
დეჲ დდე ახესებისაი აღაჲად ვანე ერისთავისა ვინ შეს-
ცვაღოს კრულია ამით ხატითა ჩვენითა ჳვარითა“.

ამის ქვემოლ უფრო მომცრო ასოებით სწერია შემ-
დეგი:

ԼԸԹԼ ԴԹԼ ԲԴ ԴԿԴ ԴԿԼԿԴԴ
 ԹԹԴ ԼԼՆԹ ԹԻԴ ԴԼԼԼԴ ԴՆԹԼԼ
 ԴԴԴ ԿԿԴՆՆ ԿԿԴՆԼ ԼԹԴԹ ԸԸԸԹԼ
 ԻԻԹ ԿԿԹԼ .

„სახელითა ღვთისათა მე გაბრიელ ეპისკოპოსმან დაფ-
დეჲ აღაჲად დდე ეგნატესი გოლგოთელისა, ვინ შეს-
ცვაღოს კრულია ამით ხატითა ჩვენით ჳვარითა.“

ამის ქვემოდ უფრო გარკვეულის ხელით სწერია შემდგომი:

სუბთ ითქ 27 ხსუ 4: ყუბსუ
საქთქუთუნი ყაბუნი ჟუყუნი ჟბუნი-
ბს ყუბსუნი ლდი ყსა ყუბთ ბუბს-
სნბთ ბსბბუნი სნიბთ ბსბბუნი უბს-
სნბთ ბსბ

„სახელითა დგთისათა მე ზბსიმე კუმურდოელმან
შევმოსე საკურთხეველი ბარბიმ თეშხუმი ვვარი და შე-
ვაშევი ხატით“

მოხსენებულ დერეფნის მარცხნივ, მე-XI საუკუნეში
მოუდგამთ ტაძრისთვის კიდევ ერთი იმოდენი ნაწილი საყ-
დრისა. მასზედ, მიწიდგან ორის საყენის სიმაღლეზედ და კე-
დლის მთელ სიგრძეზე, ოთხ ვერშოკიან და დიდად მშვენიერ
ასოებით დაწერილია შემდგომი:

სნიბთ ბსბბუნი სნიბთ ბსბბუნი
უსუ ბყყსს ბბსს ბიბბბბბბბბბ
ხსუ 4 ბსბბბსსსს.

„ თი მარამ დედოფალი : დეშენა შტო
ესე მეფობასა მათსა მდვდელთ-მობდვრებასა ზბსიმე კუ-
მურდოელისასა“ .

ამ წარწერის თავი სამწუხაროდ აღარ არსებობს, მაგრამ იგი მაინც შესანიშნავია ჩვენთვის იმით, რომ გვაცნობებს ზოხსიმე ეპისკოპოსის მღვდელთ-მოძღვრების დროს; სჩანს იგი თანამედროვე ყოფილა მარიამ დედოფლისა, მაშასადამე, ცხოვრებდა მე-XI საუკუნეში.

დასავლეთის კარის თავზედ მდებარე ქვაზედ ამოჭრილია შემდეგი წარწერა:

74: 47 გზ სწ: ოქ ხ: ყა:
 70478: სიგყრყზ: 7747: სქინ:
 76147: 88: 6478: 678: 888:
 47878: 678787: 678: 88:
 8887: 6787: 88:

იესო: ქრისტე დიდებულ ჭყავ: ორთავე: შანა: (ცხოვრებასა) მეორედ: აღმაშენებელი: ჯაჯი: ზატრონი: ელისა: ბაღ: დედა: მარიტ: ქენი: მისნა: რისტინა: მეცხედრე: მათი: და: ასუღნი: მათნი: ამინ: *

მარჯვნივ ამავე ქვისა ამოჭრილია;

სსპუ ყპქბღუზსყნს:ინან

ზოხსიმე კუმურდოელსა შეუნდოს: დმერთმან.

სამხრეთისავე კედელზედ, დერეფნის მარჯვნივ, თითქმის საწვეთის ქვეშ, არის ორი თანჯარა, სიმაღლით თვითვეული ერთი საყენი და სიგანით ნახევარ არშინი, ხოლო ამ თან-

ჯრებს შორის, თითქმის საძირკველიდამ საწვეთამდის, არის ორ-დაკუთხულო თახჩა, რომლის თავში გამოქანდაკებულია წვერიანი და თმიანი პირისახე და თავი, ხოლო მის აქეთ-იქით წარწერა: **ԸՅ ԸԻ**, ე. ი. ადამ. ასეთივე ნაკვთი თავისა და პირისახისა მოიპოვება ჩრდილოეთის კედელზე, მაგრამ იგი უფრო ქალისას წააგავს; ეს, მგონია, მუხს თავი და პირისახე უნდა იყოს...

ბატონიშვილი მახუშტი ასე აგვიწერს ძუმურდოს:

„ამ წუნას (წუნდას) ზეით ხრამის თავს, მინდორ-ზედ, სამხრით კერძოთ (უნდა იყოს აღმოსავლით კერძო), არს კუმურდოს ეკლესია, გუნბათანი, ფრიად დიდ-შენი, შვესიერად ნაშენი, რომელი აღაშენეს კონსტანტინეს მკვზავნილთა, ჟამსა მირიანისას, იჟდა ეპისკოპოსი მწუემსი სრულიად ჯავახეთისა, ზერთვისის ზეითისა“ (გვ. 98).

როგორც მკითხველი თვითაც მიხვდება, ბატონიშვილს მახუშტს ერთმანეთში აურევია ცნობა მრუშეთის ეკლესიისა და ძუმურდოს აშენების შესახებ. ძონსტანტინე მეფისაგან გამოგზავნილების შესახებ «ქართლის-ცხოვრებაში» ვკითხულობთ შემდეგსა:

„მაშინ წარავლინა მირიან მეფემან ეპისკოპოსი იოანე და მისთანა წარჩინებულნი ერთი წინაშე კონსტანტინე მეფისა და ითხოვა ნაწილი ძეღისა ცხოვრებისა... ვითარცა მიიწივნეს წინაშე კონსტანტინე კეისრისა, სიხარულით მიანსჭა ნაწილი ძეღისა ცხოვრებისა, და ფიციანნი იგი, რომელსა ზედა ფერხნი დაუმსჭვანეს უფალსა, და სამსჭვანნი (ლურსმები) ხელთანი (ხელისანი). წარმოგზავნა მღვდელნი და ხურახნი ფრიად მრავალნი და უბრძანა: სადაცა ჯერ იქოს აღვილთა ქართლისათა, მუნცა (იქ) აღაშენეთ ეკლესიანი, სასკლესა ზედა ჩემსა, და ნიჭი ესე დამიმკვიდრეთ საზღვართა ქართლისათა“. და წარმოვიდა ეპისკოპოსი, და მის თა-

ნა მტკიული და ვითარ მოიწივნეს ადგილსა, რომელსა ჰქვიათ ე რ უ შ ე თ ი, დაუტევნა მუნ ხურანი, საქმედ ეკლესიისა, დაუტევნა განძნი და სამსკვალნი უფლისანი და წარმოვიდა, და მოვიდა მ ა ნ გ ლ ი ს ს, და იწყო შენება ეკლესიისა, დაუტევნა ფიცარნი იგი უფლისანი. მასინ შეწუხდა მირიან მეფე, რამეთუ ნირველ არა სამეფოსა ქალაქსა მოვიდეს, არამედ სხვათა ქალაქთა და დაუტევნეს ნაწილნი. ხოლო მოვიდა წმიდა ნინო და ჰქვია: „ნუ სწუხ, მეფეო, რამეთუ ესრეთ ჯერ არს, სდაცა მივიდოდან და სთესვიდიან სახელსა დვთისსა, რამეთუ არს ქალაქსა ამას შინა სამოსელი იგი *) დიდებული უფლისა“ (გვ 126).

როგორც ჰხედავთ ძუმურდოს შესახებ აქ არაფერია ნათქვამი და საიღამ აულია ეს ცნობა ბატონიშვილს მახუშტს არ ვიცით. მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ მახუშტის სიტყვები:

„კუმურდოს დიდ-მშვენნიეკი ეკლესია კონსტანტინე მეფის გამოგზავნილებმა ააშენეს“.

შეცდომა უნდა იყოს, რადგანაც, როგორც ამაში თვით მკითხველი დარწმუნდა მოყვანილ წარწერების წაკითხვიდამ, იგი აშენებულია არა მეოთხე, არამედ მეათე საუკუნეში. მფიქრობთ ეს შეცდომა იმ გარემოებამ გამოიწვია, რომ შირიან მეფის დროის ეპისკოპოსსაც, რომელმაც ააშენა მრუშეთისა და მანგლისის ეკლესიები, იოანე ერქო. მაგრამ შეიძლება ასეც ვიფიქროთ, რომ წინეთ აქ სხვა ეკლესია არსებობდა, მართლაც მონსტანტინე მეფის გამოგზავნილებისგან აშენებული (მით უმეტეს, რომ გზა ერუშეთიდან სწორედ კუმურდოზე გაივლის), ხოლო მეათე საუკუნეში იოანე ეპისკოპოსმა იგი დაანგრია და მის ადგილას დღევანდელი ძუმურდოს ტაძარი ააგო.

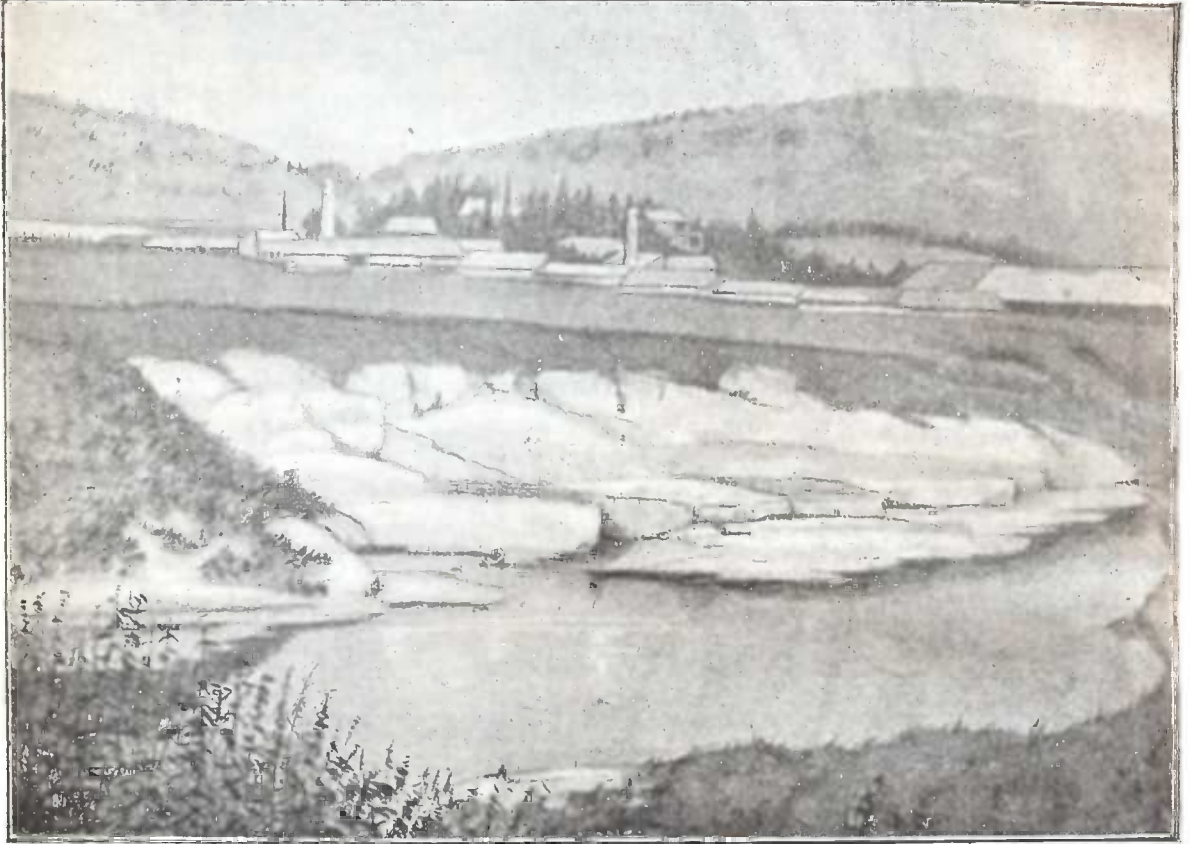
*) იგულისხმება კვართი უფლისა.

გლაუბერის მარილის ქარხანა.

სოფელი უჯარმა, რომელზედაც ჩვენ შემდეგს ნომერში გვექნება საუბარი, ვრცელი ქალაქი და ძლიერი ციხე იყო უწინ. ღღეს იგი ერთი ღარიბი სოფელია, მაგრამ შესანიშნავია ეგრედ წოდებულის გლაუბერის მარილის ქარხნითა, რომელიც ეკუთვნის პლექსანდრე პეტრეს ძე ბახმეტიევს. ზლაუბერის მარილმა მიიღო თავისი სახელი ჰელლანდიელ ალქიმიკოს იოვან გლაუბერის სახსოვრად, რომელმაც 1658 წელს პირველმა აღმოაჩინა ამ მარილის გამოხდა-კეთების გზა და საშუალება. ქარხანა გაშენებულია სოფელ უჯარმისა და მუხრანის გვერდზე, ორიოდე ვერსის მანძილზედ პირველიდგან, თბილისსა და თელავს შორის არსებულ საფოსტო გზა-ტყეცილის პირად და 38 ვერსზე ქ. თბილისიდან. მამული, რომელზედაც ღღეს გაშენებულია ქარხანა, წინათ ეკუთვნოდა თავად ძიკო თადიას ძეს ჩოლაყაშვილს, ხოლო მისგან შეუსყიდნია მოხსენებულს ბახმეტიევს და დაუარსებია ეს ქარხანა. ხელობით ბახმეტიევი ინჟინერია, მოსკოვის გუბერნიის აზნაურთაგანი; სწავლა დაუმთავრებია ჯერ მოსკოვის უნივერსიტეტში და შემდეგ ტენოლოგიურს ინსტიტუტში. 1865 წელში იგი ჩამოსულა საქართველოში და დაუარსებია ცემენტის ქარხანა სამეგრელოში, 30 ვერსზე ქ. შოთიდან; ხოლო 1884 წელს, საცა ახლა უჯარმის ქარხანაა, მას აღმოუჩენია მიწაში გლაუბერის მარილის მადანი, შეუძენია ეს ადგილი და დაუარსებია ქარხანა, რომლის საზოგადო სურათს აქვე წარმოვუდგენთ ჩკითხველს.

როგორც თვით მკითხველიც მიხვდება, ქარხანა და სხვა მსკუთვნილი შენობანი აშენებულია ტბის პირად, ცოტა მოშორებით, შთის ძირში, გვერდობზედ. სიგრძე ტბისა იქნება 100—120 საჟენი, ხოლო სიგანე 20—30 და სიღრმე 1—2 საჟენი. თვით გლაუბერის მარილი ძვეს მიწაში, მის ზედა-პირიდან ერთის საჟენის სიღრმეზედ, სისქით 1—2 საჟენამდის. ზლაუბერის მარილი აქ წმინდად და სუფთად როდია დაგროვილი; იგი არეულია მიწასთან და მოსახმარად რომ გამოდგეს, უნდა

წმინდოს. ამ ძნელს საქმეს აქ მეტად ადვილად ასრულებს ახლო-მახლო მდებარე მთებიდგან ჩამონადენი წვიმისა და თოვლის წყალი, ტბად დაგუბებული. მს წყალი აღნობს ამ მარილს და

ბლაუბერის მარილის ქარხანა ა. პ. ბახიეტაევისა სოფელ შჯარმის ახლო, თბილისიდან 38 ვერსზე, აღმოსავლეთისკენ.

თვითონ ითვისებს. უკეთესი დრო ამისათვის არის გაზაფხულისა და ზაფხულის თვეები, როდესაც ახლო-მახლო მდებარე მთებიდგან ჩამოდის ამ ტბაში წვიმისა და თოვლის წყლები, ავსებენ მას და აღნობენ ტბის მიწაში მყოფს მარილსა. აქვე ტბის გვერდზე გაკეთებულია (ამოთხრილია) მეორე, ხელოვნური ტბა, ვერცდ წოდებული დასაბრძოლი (კრისტალიზატო-

რი); შეატყობენ თუ არა, რომ ტბის წყალი საკმაოდ გაიჟინთა გლაუბერის მარილით. მაშინვე იწყობენ წყლის საქანელის მანქანით (ნასოსით) მუშაობას და ტბიდან მარილით გაჟღენთილი წყალი გადააქვთ მოხსენებულს ხელოვნურს ტბაში. შემოდგომასა და ზამთარში, აცივდება თუ არა, მოხსენებულს დასაბროლში წყალი იყინება, ბროლდება და ამგვარად დაბროლებული ნივთიერება, რომელიც თეთრი და ფხვიერია, არის გლაუბერის მარილი. იგი დიდად საჭირო ნივთია თურმე შუშის საკეთებელ ქარხნებისათვის, რადგანაც, რომ ქვიშიდამ შუშა გაკეთდეს, მას 30% (ასზე ოც-და-ათი წილი) უთუოდ ეს მარილი უნდა მიემატოს. მთელს რუსეთის იმპერიაში ამ მარილისა ყოველწლივ იხმარება ოთხი მილიონი ფუთი, ასეთი ქარხანა კი, სადაც თვით ბუნებითს მადნიდამ აკეთებდნენ გლაუბერის მარილსა, მთელს რუსეთში და, ვგონებ, მთელს დედა-მიწაზედაცო (თვით ინჟინერის ბახმეტიევის სიტყვებია) უჯარმის ეს ქარხანა არისო. მაგრამ წელიწადში აქ აკეთებენ მხოლოდ 100—120 ათას ფუთს ამ მარილისას, 40-50 ათას მანეთისას. მაშ საიდან იკმაყოფილებენ მოხსენებულს აუარებელს მოთხოვნილებას შუშის საკეთებელი ქარხნები? იქიდგან, რომ, თურმე, ხელოვნურადაც აკეთებენ ამ მარილსა და, მასთან, საკვირველი რა არის, იგი კეთდება მარილის მჟავის (СОЛЕНОЙ КИСЛОТЫ) საკეთებელ ქარხნებში რუსეთსა და ევროპაში, ვითარცა სხვათა შორისი (ПОБОЧНЫЙ) გარეშე საგანი.

უჯარმის გლაუბერის მადანში ბ.ნ. ბახმეტიევის სიტყვით ძევს 40 მილიონამდის ფუთი მარილი, მაგრამ ჩვენა გვგონია, რომ იგი აურიცხველი უნდა იყოს, რადგანაც მთელი ეს მხარე სულ ამ მარილით არის გაჟენთილი და ნიადაგის წყალი, რომელიც მოხსენებულ ტბაში იყრის თავს, სულ ამავე ტბის და მის გარემო მიწაში აგროვებს (ჰბადავს) ამ მიწალსა (მინერალსა).

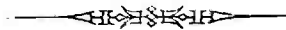
როგორც ზევითაც მოგახსენეთ, ქარხანა ყოველწლივ

ამხალეებს 100—120 ათას ფუტს გლაუბერის მარილს, მაგრამ მილიონ ფუტის გამოღებაც შეიძლებოდაო, — ამბობს ბ-ნი ბახმეტიევი, რომ რკინის გზა გვექონოდა და ან გადასაზიდი ურემები საკმაოდ ჰქონოდათ ქარხნის ახლო-მახლო მდებარე ქართველ სოფლებსაო. ჩვენის აზრით კი გადაზიდვის მსურველნი მუდამ გამოჩნდებოდნენ და ქარხნის ახლო მდებარე წერის სოფლები — მუხრავანი, შჯარმა, ხაშმი, პატარძეული, სართის-ჭალა და თვით ნინო-წმინდა და საგარეჯო (ეს უკანასკნელი სოფლები უშორესია ამ ქარხნიდამ, 15—20 ვერსი იქნება) გადაჭარბებითაც დააკმაყოფილებდნენ ქარხნის ამ მოთხოვნილებას, მაგრამ დღეს თუ ერიდებიან ამ საქმეს, ეს გადასაზიდის ფასის სიმცირით უნდა აიხსნას. როგორც თვით ბ-ნმა ბახმეტიევმა მიაჩნო, ფუტში ვაძლევა 6 კაპეიკს ქარასო, ე. ი. 6 მანეთამდის თვითო ურემზედა თბილისამდის, ეს კი ისეთი მცირე ფასია, რომ ვერ მიიზიდავს მიწად-მომქმედ ქართველთ, რომ მათ საამისო ურემები და საქონელი გაიჩინონ. ბახმეტიევი კი, როგორც შევატყე, დიდად გულ-ნატკენი იყო აქაურ ქართველებზე, ზარმაცნი და მიუკარებელნი არიანო.

რათა რითიმე შეღავათი მისცეს თავისს ქარხნის ამ მოთხოვნილებას, ბახმეტიევს გაუჩენია საკუთარი რუსული ურემები (პავოზკები), ჯერ-ჯერობით 12 ცალი თავისი კუთვნილი საქონლით (ხარებით). თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ქარხნის გარშემო მდებარე თვალ უწვდენი სერები, უმშვენეირესი საძოვარი და ბალახის სათიბი ადგილებია და, მაშასადამე, საჭირო საქონლის შენახვაც სულ მცირე ფასად დაუჯდება მის პატრონს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბ-ნი ბახმეტიევი სწორე გზას დასდგომია და გულ-ნატკენობა ქართველთა ზარმაცობასა და მიუკარებლობაზედ სრულიად უადგილოა. ქართველი გლეხი მართალია უსწავლელია, ადებ-მიცემობაში გამოუსვლელია, მაგრამ არც იმდენად გაუგებელია, რომ საკუთარი სარგებლობაც არ ესმოდეს. თუ სარფა იქნებოდა მისთვის ურმის მუშავება, მერწმუნეთ, რომ იგი უკან თავისს დღეში არ და-

დგებოდა, მაგრამ რას იზამთ, რომ ქარხნის პატრონისათვის, ამოდენა სათიბ-საძოვრების წყალობით. ერთი ორად უფრო სარტაა საკუთარის ურმების ყოლა, ვიდრე გვერდზე მდებარე სოფლელებისგან მეტ ფასად იმავე ურმების დაქირავება! აქ ერთხელ კიდევ მტკიცდება ის აზრი, რომ ყოველი ჩვენგანი საკუთარს თავსა და მკვლავზე უნდა იყოს დაიმედებული და ისე შრომობდეს და ირჯებოდეს, როგორც მისი საკუთარი გარემოება და სარგებლობა მოითხოვს, თორემ მუქთად სხვა არავინ არაფერს არ მოგვცემს. „თაფლი იყოს, თორემ ბუზი ბაღდადიდან მოფრინდებაო“, — ნათქვამია ქართულად. ამას გვეგონია განმარტება აღარ ექირება.

ქარხანას ეკუთვნის სულ 126 დესეტინა მიწა, მათ შორის 10 დესეტინა იქნება თვით მარილის მადნის ქვეშ, 15 დესეტინა შენობათა, ბაღებისა და ბოსტნის ქვეშ, ხოლო დანარჩენი საძოვარი და სათიბია. საზოგადო ღირებულება დღეს აქ არსებულ შენობათა და ბოსტან-ხილნართა იქნება 200 ათასი მანეთისა. მუშათა რიცხვი ქარხანაზე 12, რომელთაც საშუალოთ აქვთ წელიწადში 100—120 მანეთი თვითეულს. მუშები მომეტებულად სომხები არიან და ორიოდ იმერლეიც; უკანასკნელთ აქ უფრო მაღალი თანამდებობა უჭირავთ. ბახმეტეივი მათით ძლიერ მადლიერია, ნიჭიერი ხალხიაო.

გზა და გზა: თბილისიდან საგარეჯომდის.

თბილისის მიწურულებია. თბილისის სიციხე თან და თან ძალას ატანს კაცს—სოფლად, აგარაკად გავიდეს. ვისაც კი ცოტა-ოდენი შეძლება მოეპოვება და გარემოებაც ხელს უწყობს, ყველა სცდილობს მოშორდეს მის გახრიაკებულს მიდამოებს, რომ ცოტათი თავისუფლად ამოისუნთქოს და სული და თვალი შეასვენოს სოფლურის ცხოვრების ავ-კარგით და ბუნებით. ამ ბედნიერთა რიცხვში, წარსულს ზაფხულს, მეც მოვეყვები, მაგრამ იმდენად მოხსენებულის მიზნების გამო არა, რამდენიც ჩემის ანიჭებულის ხასიათით, რომ ჩვენი ქვეყანა ვნახო, დავათვალიერო, დავასურათო, მისი ავი და კარგი გავიგო, ერთის სიტყვით, ვიმოგზაურო და მოგზაურობის შედეგი მკითხველს საზოგადოებას გავუზიარო. მაგრამ გადვიდეთ თვით საგანზედ.

საგარეჯო, როგორც ალბათ თვითაც მოგეხსენებათ, ძვეს მდინარე ივრის ხეობაში, თბილისიდან 50 ვერსზე, აღმოსავლეთით. ღღეს ეს სოფელი ისეა დაწინაურებული, რომ მისსა და თბილისს შორის, თითქმის ყოველ დღე დაიარება რამდენიმე დილიჯანი და მერე, როგორ იაფად და ხელ-მისაწდომ ფასად ყოველის მგზავრისათვისა! სულ ერთი მანეთი ღირს თბილისიდან საგარეჯომდე, მაშინ როდესაც სხვაგან, მაგალითად, თბილისიდან თელავამდის, სადაც ორი ამდენი გზა არც კია, დილიჯნები 4-ს მანეთსა და ხშირად ამაზე მეტსაც ახდევინებენ მგზავრსა. რა უნდა ქმნას ასეთს ყოფაში მრავალ-რიცხვიანმა ოჯახმა? ბატყავდეს და სხვა არაფერი. ამ რით აიხსნება ის მოუთმენლობა, რომლითაც ეს რამდენიმე წელიწადია კახელები სულის კვე-

თებით მოელოან რკინის გზის გაყვანას, თუმცა ჯერაც ამა-
ოდ. სულ სხვაა საგარეჯო. მისცემ სულზე ერთს მანეთს და
ექვსიოდე საათის მგზავრობის შემდეგ, რალა თქმა უნდა,
იმავე დღეს, უკვე სოფელში ხარ.

მართ უმთავრეს და უკეთეს სოფლად თბილისსა და სა-
გარეჯოს შუა ითვლება სართის-ჭაჭა. ძვეს იგი ზედ მდინარე
იორის მარჯვენა კილით და სხვათა შორის შესანიშნავია
იმით, რომ ქართველებს გარდა აქ ნემეცებიც ცხოვრობენ,
რომლებიც ამ რამდენისამე ათის წლის წინათ დაუსახლებია
აქ მთავრობას, რათა სამაგალითო ცხოვრება და მეურნეობა
ნახონ ადგილობრივმა ხალხმა და დღეს თუ ხვალ თვითონაც
დაადგინენ მათებურს ცხოვრებას. რა სარგებლობა მოუტანა
მათმა მეზობლობამ ადგილობრივ მკვადრს — ქართველს, რა
ისწავლეს ან შეიგნეს უკანასკნელებმა მათგან, ამაზედ მკო-
ხველს ჩვენ როდისმე, სხვა დროს, მოველაპარაკებით, ახლა
კი მწადიან სულ სხვა საგანზედ შევაცენო მისი ძვირფასი ყუ-
რადლება. ზამომიწვიეს ამ საგანზედ სასაუბროდ ფშავლებმა,
რომლებიც მრავლად ვნახე აქ, სართის-ქალაში. ძვირა დღე
იყო და ესენიც, თითქმის ყველანი, ერთად მოგროვილიყვ-
ნენ დუქნის წინ. ზოგი იწვა, ზოგი იჯდა, ზოგი იდგა, ზო-
გი ლაპარაკობდა და ზოგიც გამვლელს და გამომვლელს
უყურებდა. უფრო კი იმათ შესცქეროდნენ, რომელნიც, შო-
რის გზით მოქანტულნი, დუქანში შედიოდნენ და ორი-
ოდე სტაქანს არაყს ანუ ღვინოს გადაჰკრამდნენ მადია-
ნად. შქვენ, გარეშე კაციც კი შეატყობდით, როგორი ნერ-
წყვი მოსდიოდა პირში ზოგიერთს მათგანს ამ დროს...

მეეტლემ გააჩერა ჩვენი დილიური ამავე დუქნის წინ
და გამოგვიცხადა, რომ ორიოდე საათს შევასვენებ აქ ცხე-
ნებსაო. მართალი გითხრათ, მე დიდად მიამა მისი სიტყვები
და მარღად გადმოვხტი ეტლიდამ, რომ დამეთვალვიერებინა სო-
ფელი, რომელიც გამოიყურება კოპწია ქალაქად. მაგრამ, დავი-
ნახე თუ არა მთელი ჯგუფი ფშავლებისა, ჯერ იმათკენ გავწიე

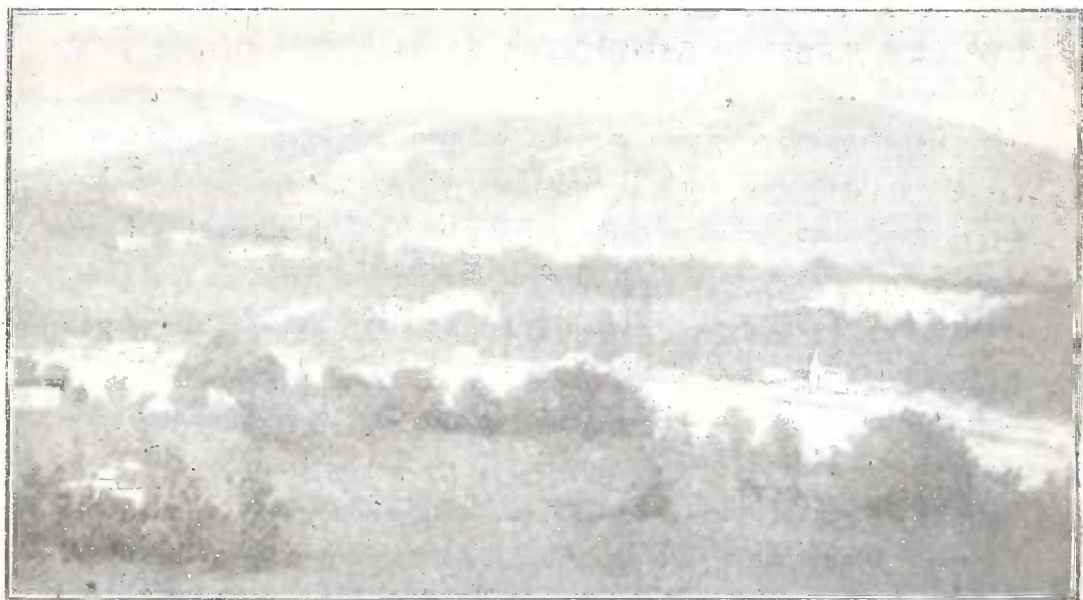
ღე ორიოდე სიტყვით მოკითხვისა და გამოლაპარაკების შემდეგ, სულაც დამავიწყდა სოფელი. ბადავწყვიტე ამათ შორის გამეტარებინა ეს ორი საათი და გაეჩერდი მათ წინ. ვკითხე:

შ შ ა ვ ლ ე ბ ი .

ვინ არიან, სადაურები? — შშავლები ვართო... აქ რა გინდათ-მეთქი კვირა დღეს, უქვეში ყოველი მეოჯახე ოჯახში უნდა იყოს, ცოლით და შვილით ისიამოვნოს, ისინიც ასიამოვნოს... — მართალიაო, — მიპასუხეს, მაგრამ ჩვენ აქ ყანის სამკალად ვართ წამოსულები, ჩვენს ოჯახამდის კი ბარემ 40 — 50 ვერსია და აბა ერთის დღის გულისათვის შინ როგორ წავიდეთო ამ სიშორეზედ... მისთან მუშაობთ-მეთქი აქ და რა ფასად? — ნემცებთან და თათრებთანაო, დღეში მანეთად... ახლა ამათ დამიწყეს გამოკითხვა: ვინ ბრძანდებითო? — მოგზაური ვარ,

მხატვარი, ვუპასუხე მე. რასა ჰხატავო?—ჩვენის ქვეყნის შესანიშნავ ადგილებს, ციხეებს, საყდრებს, სოფლებს, ხალხს... რად გინდათო?—უნდა ავწერო და დავბეჭდო, რომ ვინც სულ შინა ზის, იმანაც წაიკითხოს და გაიგოს, თუ ჩვენს ქვეყანაში სად რა არის შესანიშნავი-მეთქი. შევლას ღიმილმა გადაჰკრა პირი-სახეზედ. თქვენში რომელი ციხეა შესანიშნავი-მეთქი?—ბოჭორმის-ციხე, — სთქვეს ერთხმად. მიცი, ვიცი, ვუთხარი მე, იმასაც ვნახავ უთუოდ, იმას პირველად დედა ციხე ერქო, რადგანაც ის ჩვენმა პირველმა დედამ, ქართლოსის ცოლმა, ააშენა... შევატყე, რომ ფშაენი მზად იყვნენ სულ შიგნიან-გარეგნიანად ჩავეყლაპე და გავჩუმდი, რომ ცოტა თავისუფლება მათთვისაც მიმეცა და იმაზედ გველაპარაკნა, რაც იმათ გულს ჰქენჯნიდა იმ ჟამად. არც მოვსტყუვდი... მაგრამ ფშავლებზე მერე იყოს... შივედით სოფელ საგარეჯოშიაც.

სოფელი საგარეჯო.

საგარეჯო ერთი უდიდესი სოფელთაგანია მთელს სა-

ქართველოში. მასში ითვლება 800—900 კომლამდის მცხოვრები (4500 სულამდის), რომელთ შორის 70 კომლამდის იქნება სომეხი, ხოლო დანარჩენი ნაწილი მცხოვრებთა სულ ქართველობაა. სომხებსავით, შიგა და შიგ, ქართველებიც მისდევენ ვაჭრობასა და ხელოსნობას, მაგრამ უმეტესობის საქმე მაინც ხენა-თესვა და ბალ-მევენახობაა. უკანასკნელი გარემოება არის იმის მიზეზი, რომ საგარეჯო წარმოადგენს ერთს უშველებელს და გაუთავებელს ბალ-ვენახსა, გადაჭიმულს 8 ოთხ-კუთხიან ვერსის სივრცეზე.

სოფელს შუაზე ჩამოუდის საკმაოდ დიდი ხევი — თვალთ-ხევი, რომელიც მთლად არიყებულია და დიდს ზარალსაც აძლევს მის ნაპირად მცხოვრებთ და ნელ-ნელა ხელიდამ აცლის მშვენიერ ბალ-ვენახებსა... შურის მგდებელი და მშველელი კი არავინ არის, თუბცა მეტად ადვილად ეშველებოდა საქმეს. საჭიროა მხოლოდ ორიოდ ხელოვნურის ტბის გაკეთება ამ ხევის თავში და სოფელი სამუდამოდ უზრუნველი იქნებოდა გაზაფხულის და ზაფხულის უეცარ წარდგნისაგან...

საგარეჯოს მიუღია თავისი სახეთი იმისგან, რომ თუმცა თვით სოფელი ძვეს ივრის მარცხენა კიდითა და ბუნებითაც სრულიად განსხვავდება გაქესჯისგან (ცნობილ სავანეთა უდაბნო), რომელიც ძვეს ივრის მარჯვენა კიდით და წარმოადგენს ნამდვილს ტრამას (степь), იგი მაინც ბარესჯას ეკუთვნის, რადგანას საგარეჯოს თვალ-უწვდენელი სახნავები ბარესჯის ტრამის იგივე გავრძელებაა. ამ სახელ-წოდებას კიდევ იმითი ხსნიან, რომ, ვითომც, ეს სოფელი წმიდა ღვით ბარესჯის უდაბნოსი ყოფილა და მისგან მიუღია თავისი სახელიო. თვით სოფლის დაარსებასაც ხალხის თქმულება მიაწერს წმ. ღვით ბარესჯელს, რომელსაც აუგია აქ აქამომდე კარგად შენახული ჰეტრე-ჰავლეკს დიდი ეკლესია და თვალთავისა.

საგარეჯოს აქვს საკმაო სასმელი და სარწყაო წყალი, მაგრამ

სასმელადაც და სარწყავადაც სოფლები ხმარობენ ერთსა და იმავე წყალსა პირ-ახლილ რუგებიდამ, რომლებშიაც წყალი, რასაკვირველია, მუდამ სუფთა არ მომდინარეობს და ხალხი კი მაინც იძულებულია იხმაროს იგი სასმელად. ურიგო არ იქნებოდა, რომ სოფლის თავ კაცებს და მის ინტელიგენციას, რომელიც საკმაო რიცხოვანია ამ სოფელში, თავს ედვათ და სასმელად სოფლის მშენებლის „სათავეს“ წყაროს ერთი ნაწილი მიღებით გამოეყვანათ სოფლის სხვა-და-სხვა ნაწილში და წყაროებად დაეყენებინათ, ხოლო დანარჩენი ნაწილი სარწყავად ეხმარათ. უფრო კი უკეთესი იქნებოდა, რომ „სათავეს“ წყაროს წყალი, სულ მიღებით გაეყვანათ მთელს სოფელში, ხოლო სარწყავად—თვალთ-ხევის სათავეში, როგორც ეს ზემოთაცა ვსთქვით, ხელოვნური ტბები გაემართათ და იმისი წყალი ეხმარათ სარწყავად.

ვერც ქუჩა-ეზოების სისუფთავით და წეს-რიგით დაიკვეთებს სოფელი: ქუჩები უსწორ-მარსწორებია, ეზოები შეუღობავი, შამბნიანი და სხვა. მართს უმთავრეს ნაკლს სოფლისას, ჩვენის აზრით, ისიც შეადგენს, რომ მცხოვრებნი მეტად გაფანტულად ცხოვრობენ, მთელის სამი-ოთხის ვერსის მანძილზე. ღღევანდელ ცხოვრების საჭიროების მიხედვით, აუცილებლად საჭიროა, რომ სოფლები მორიგდნენ ერთმანეთში და ზემო ნაწილი სოფლისა, ხევის მარცხნივ, სწორ ქუჩებად დაგეგმონ, 200—300 საყენიან სასახლე ადგილებად დაყონ და ყველანი იქ დასახლდნენ ერთმანეთთან ახლო, ხოლო ბაღ-ვენახები და კალოები კი სოფლის ბოლოს იქონიონ, როგორც ეს უკვე ასე აქვთ ზოგიერთებს.

საგარეჯოში არის ბაზარიც: 10 საწვრიძალო დუქანი, 9 ღვინო-არყისა, 1 სადურგლო, 7 სამკედლო, რამდენიმე ქარხანა კრამილისა, აგურისა და თიხის ქურქლისა, საკმაო რიცხვი წისკვილებისა, როგორც სოფელში, ისე მდინარეში. მორზე, რომელიც 3—4 ვერსის მანძილზე მომდინარეობს

სოფლიდამ და სხვა. აქვს აგრეთვე სასოფლო სამკურნალო, სკოლა, ჰყავთ მკურნალი, რამდენიმე მასწავლებელი, მღვდელი და სხვა.

საგარეჯოელები, პეტრე-ჰავლეს ეკლესიის ეზოში გადაღებული.

მრთი დიდათ სამწუხარო მოვლენაც შევნიშნე საგარეჯოში: მეტის მეტად თავ-აშვებული მსმელი და ლოთი ხალხი ყოფილა. შინც კი გვთხოვა სურათის გადაღება, ქართველმა თუ სომეხმა, თითქმის ყველამ ღვინით ხელში, ლოთურის სახით ირჩია გადაღება...

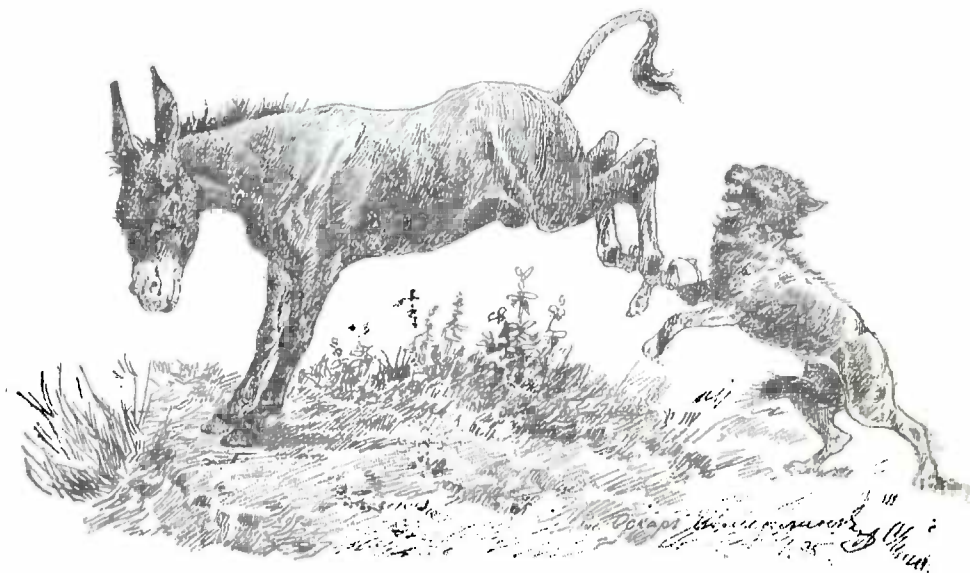
აქ არსებობს მშვენიერი ორ-კლასიანი სასწავლებელი, ასზე მეტის მოსწავლით და ორის მასწავლებლით. არსებობს აგრეთვე კერძო სამრევლო სასწავლებელი, რომელიც გაუხსნია აქ ერთს სემენარიელს, ჰყავს 40-მდის მოსწავლე და იღებს თვითეულისგან 5 მანეთს წელიწადში. სასიამოვნო მოვლენაა, რომ სოფლის ხალხი ფულსაც არ იშურებს კერ-

ძო სასწავლებელში შვილის გამოზრდისათვის! მს არის მიზეზი, რომ ადგილობრივის ორ-კლასიანის სკოლის გამგე ა. ზაჩეჩილაძე, სკდილობს მთავრობის წინაშე, რომ შემწყობა აღმოუჩინოს მთავრობამ სოფელს და უკვე არსებულს უშველებელს ერთ სართულიან სასკოლო შენობას, რომლის სიგრძე 17 საჟენია, მეორე სართულიც დაადგან და პირველის ორის განყოფილებისათვის პარალელური კლასები გახსნან.

მაგრამ ყოველი მოხსენებული, ჩვენის აზრით, მაინც არ კმარა ისეთის სოფლისათვის, როგორც საგარეჯოა. საჭიროა მეტი ზრუნვა სოფლის საზოგადო ცხოვრების გაუმჯობესობისათვის, მეტის ახალის საზოგადოებურის სხვის შემოტანა მასში. მაგალითად, ურიგო არ იქნებოდა შემოვლოთ აქ ქალაქური თვით-მართველობა, დაეარსებინათ აქ მომრიგებელი სასამართლო, რადგანაც საგარეჯოელნი საჩივლელად დღევანდლამდის ობილისს ჩამოდიან, თუმცა კერძო ლაპარაკში მასწავლებელი მიმტკიცებდა, რომ ეგ სანატრელი არ არისო, სოფელს გარჰყენისო, ჩივილსა და დავი-დარაბას შეაჩვევსო, ეხლა სიშორისგამო ერიდებიან ჩივილსაო და ავად თუ კარგად აქვე ათავებენ თავიანთ შორის სადავო საქმეებსა. აქ რომ მომარტებელი სასამართლო გაიხსნასო, საგარეჯო ადვოკატების ბუდედ გადაიქცევა, დავი-დარაბებს დასასრული აღარ მიეცემა და სხვა ამისთანებიო... ნუ თუ მართლა ასეთი გამათახსირებელი გავლენა აქვს ხალხზე განმათავისუფლებელ-მეფის დიადს რეფორმას? ღიახ რომ საჭიროა დაწვრილებით განმარტებულ იქმნას ჩვენის პრესისაგან სოფლის მასწავლებლის და სხვათა ასეთი შეხედულება.

ჩვენი მწერლები სურათებში.

მოსხმარებული პირი,

იგაფარაკი საბა-სულხან ორბელიანისა, დ. 1658, გ. 1725 წელსა.

იუხტა მგელი ვირსა და შექმა უნდოდა. უთხრა ვირმა მგელსა: „ხომ უნდა შემჭამო და ბარემ ერთი მადლი მიყავ: ქაჩაჩი *.) ჯურსმნის ნატეხი მაქვს დარჩამილი და ამომიღეო“.

მოსტყუვდა მგელი და მიჰყო პირი, რომ ლურსმანი ამოუღოს. ჰკრა ვირმა წიხლი და კბილები ჩაუმტვრია. მგელმა ვირი ველარ შეჭამა და სთქვა: „მამა ჩემი ხარაზი იყო და მე ნაღბანდობას რა მრჯოდოა“!

*.) ქა ჩა ჩი—კბენისა, ვირისა და მისთანათა ერთიანი (გაუპობელი) ჩლიქია.

წმიდა მოღვაწე ნინო (+ 338 წ.).

წმ. ნინო, მირიან მეფე და ნანა დედოფალი.

ბანშშვენებულს მცხეთის დედა-ქალაქს ამშვენებს
სამეფო ბაღი და სასახლენი. ბაღში დადიან მოგვთ-ჰე-
ტი *) გორანა და მეფის ვაჭარი აბიათარი **) დიდის
კმაყოფილებით მხიარულნი.

მოგვთ-ჰეტი ეკითხება აბიათარს: რა იცი ახალი ამბავი
ქვეყნისა?

აბიათარა. მე ჩემის ვაჭრობის მეტი სხვა ამბავი არა ვიცი რა.

*) მოგვთ-ჰეტი — მოგვთ-მთავარია, მღვდელთ-მთავარი ცეცხლთ-
მსახურთა.

**) ა ბ ი ა თ ა რ ი ცნობილი ჰერია ჩვენს ისტორიაში: იგი
იყო მცხეთელ ურიათა მღვდელი და ჰირველმა შიილთა ქრისტიანობა
ნინოსგან. რედ.

თქვენ, როგორც მოგვთ-პეტს მრავალი მიმსვლელ-მომსვლელი რომ გყავთ, უფრო მრავალი რამ გეცოდინებათ.

მოგვთ-პეტი. რაღა სხვა ამბების სმენას გვაცლის ვიღაცა ქრისტიანის დედა-კაცია, მისი სასწაულთ-მოქმედება და მრავალ-გვარ სწეულებათა განკურნების საქმე მთელის ქვეყნის სალაპარაკოდ გამხდარა; ამ დღივ ყურები გაჰქედილი გვაქვს!

აბ. სჩანს ნიჭიერი და მადლიანი ვინმე უნდა იყოს, რომ მაგდენს სიკეთეს სთესავს!

მოგ. რაღა სულ ქართველებში გამოდიან აგრე ნიჭიერი და მადლიანი ქალები?

აბ. იმიტომ, რომ ამ ქვეყანას გაჩენილა სულ პირველად კაცის საცხოვრებელი ადგილი; ისპირში *), ჩვენ ებრაელნი სოფიანს რომ ვეტყვით, იქ უცხოვრიათ ჩვენთ პირველ მშობელთ—ადამს და მევს ცოლ-ქმრულის პატიონსობით; იმათგან გამრავლებულა მთელი კაცობრიობა, იქვე აშენებულა ნოეს კიდობანი და დაცულა წყალ-რღენისაგან მასში კაცობრიობა; იმ მხარესვე სწოდებია ევიჯადი, ჩვენის დედის მევს სამარადისო სახსოვრად, რომ მთელის კაცობრიობის ცხოვრების წყაროა; მისგამო ქართველობაში თავისუფლობით პატივ-ცემულია ქალი და არა დაჩაგრული, სხვა ქვეყნის ტომების დედა-კაცებსავე.

მოგ. მე მართალი სთქვით, ქართველ ქალებივით კადნიერი და პირ-აღებული დედა-კაცი არც ერთ ტომში არ მოიპოვება, კაცებიც ხომ მათი მიმყოლნი არიან და რაღა უნდათ?..

აბ. თქვენს სპარსეთში როგორღა არის ქალების საქმე?

*) ისპირი ანუ სპირი—ჭარბის ერთი ხეობათაგანია, მის შუა წელზე, მარცხნივ. რედ.

- მოგ.** ჩვენში დედა-კაცები მორიდებულნი, მორცხე-მოთაკილენი არიან და ისეც უნდა, უთქვიათ: „ქალი მორცხვი — ქვეყნის ფასი, ქალი ურცხვი — კვერცხის ფასიო!“
- ახ.** **თქვენ** მორცხობად სთვლით დამონებით კარ-ჩაკეტილში დედა-კაცების ჩამწყვდევას და ცხვირ-პირის მობურვას, კარზედ არ გამოახედებთ, მზეს არ დაანახებთ, თითქოს თქვენი ტყვეები იყვნენ, რითაც სნეულდებიან მრავალნი ხორციელად თუ გონებრივად. მე ხომ უწყალო მძლავრობა და გარეული მოჩვენებაა, უვიც კაცთა მომატყუილებელი; თვალები ხომ ასხიათ აუხვეველი, გულის სურვილის გამომხატველი თვალია; დამერწმუნეთ, რომ ის ცხვირ-პირ მობურული დედა-კაცები, ათ და ას წყევად მომეტებულს ცოდვებს შერებიან ავის თვალ-გულითა. ძართველ ქალების ავ-კარგიანობა ცხადად სჩანს, საიმისოდ ურიგოს არას ჩაიდენენ, თავ-მოყვარეობა ნებას არ მისცემსთ, და თუ ზოგიერთებს ნებისად ანუ უნებლისად რამე შეცდომა-დანაშაულობა მოუხდებათ, მტერ-მოყვარეთაგან დარცხვენით, შენიშვნის მიცემით, სწავლა-დარიგებით გაისწორებენ თავიანთ ყოფა-ქცევას და გაუმჯობესდებიან უმრავლესნი! **თქვენი** დედა-კაცების ავ-კარგიანობა კი დაფარულია მეტად, ბევრჯელ თვით მათი პატრონები, მათი ქმრებიც სტყუვდებიან, „თეთრი პირი, შავი გული, შენთვის არა მშურებიაო“, რამდენიც ხან-ჟამი გადის უფრო ფიცხდებიან, უფრო იწამლებიან უხამ-გესლითა; ათში თუ ასში მათგან ერთს რომ გაუჩნდეს ვინმე დამრიგებელი ჩამგონებელი, მეტის გადარეულობით აღარც კი გაიტარებენ ახლოს, რამდენიც უნდა ეცადოს ვერ გაიყვანს სიტყვას თხოვნა-მუდარებითა; მისთანები რა მარჯვე შემთხვევას ხელთ იგდებენ, მაშინვე გაუსხლტებიან ხელიდგან თავიანთ ქმრებს, თავიანთ პატრონებს და რაც უნდათ იმას იზმენ, ეწვეიან თავიანთ სურვილს, თავიანთ

მურაზსა; რითაც მრავალთ-მრავალი საპატიო პირნი მოუკიცხიათ და მრავალთაც მრავალი სახლობა მოულორებიათ.

მოგ. მაშ ქართველ ქალების მოურიდებელის ყოფა-ქცევით, რაც თქვენთვისაც აგრე მოსაწონარი ყოფილა, აშენებით აშენდებიან ქართველები და ებრაელებიც მათთანა!

ახ. რატომ არა, ქალის მოურიდებლობისაგან, როცა არავითარი ვნება, არავითარი დაბრკოლება არ მოხდება, დეე იყვნენ თავისუფლად: ღმერთს ქალი კაცის შემწე-მომხმარედ გაუჩენია. შინაც უნდა ირჯებოდნენ კეთილ-გონივრულად და გარედაც ხელი-ხელ მოკიდებულნი, ყოველ საძნელო საქმე-ყოფაში მხარში უნდა უდგნენ კაცთან!

მოგ. ნეტა არ მითხრათ, მაგნაირი თავისუფლებით, როდის რა გაუკეთებიათ ქართველ ქალებსა, რომ აგრე ესარჩლებით?

ახ. როგორ არა, ბატონო: ძველად მგვიპტელებმა რომ ფენი შემოსდგეს შავის ზღვის პირებზედ და აავსეს სხვადა-სხვა ტომებით ჩვენი საქართველოს მხარენი, მამაკაცთ გაუჭირდათ მათი ძლევა და გაყრა საქართველოდგან; მაშინ ამასიელ თავადის ქართველმა ქალმა შეადგინა ახალგაზრდა ქალთ მხედრობა თემის-კარში, განძლიერდა საკვირვლად, დაესხა თავს უცხო ტომთა, უმრავლესნი ამოწყვიტა და დანარჩენნიც უკანვე განდევნა! მათმა ასეთმა კადნიერება-მხნეობამ თავ-ზარი დასცამთელ წარმართობასა; მით უწოდეს უცხო ტომებმა ამასიელ ქალებს ამაზონნი (ამასიელნი), ხოლო საქართველოს დასავლეთს, ზღვის-პირის მახლობელ მიდამოებში მცხოვრებლებს — კალხიდაჩნი (ქალთ-მხედარნი) და მათ ქვეყანას ძოლხიდა; ამათმა მფლობელობამ დიდ ხანს გასტანა. ტროადელებს შეეწივნენ ბერძნებთან ომ-ბრძოლაში იქამდის თავ-განწირვით, ვი-

დრე ამაზონების პენტასილა დედოფალი მოიკლა აქილესაგან! მს არ შეარჩინეს ბერძნებსა, მერმე შეესივნენ საბერძნეთს და ერთ ხანს ეპყრათ კიდევ, ჯავრი ამოიყარეს. ამაზონებმა ააშენეს მფესოს სახელოვანი არტემის ტაძარი, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის დაბადების ღამეს, ერთმა უმნიშვნელო კაცმან გადასწვა; ამათვე დაიპყრეს ღონის მდინარის გარემო მცხოვრები სარმატ-სკივთნი და მოაწიეს დიდ ალექსანდრე მაკედონელის თვით-მპყრობელობამდის; როცა ძღვევა-მოსილმა ალექსანდრემ ფეხი შემოდგა საქართველოში, მას მიეგება თალისტრია დედოფალი თავისთან ხლებულ 300 ამაზონების მხედრობითა პატივ-საცემლად!

მოგ. ასეთი მოვლენა წამხდარი საუკუნოების უბედურებითგან არის. მქროს საუკუნოებში თუ რამე მომხდარა, ეგ მითხარით, თორემ მაგათ რა ვუყოთ, ქმნილან რალაცა.

ახ. ძველის ძველადაც ძაფკასიის დევ-გმირთა ცოლებიც სულ თავისუფლები ყოფილან. მამა-კაცებთან ერთად, მათი ცოლი-დედაკაცებიც გაულმერთებიათ, ვითარცა ძროხოსთან—რეა, არმაზთან—ჰერა, აპულონთან—არტემი, ჰერმესთან—არისი, მფესტესთან—თემისი, ათინა, ღიმიტრი და სხვანი.

მოგ. იმისთვის ახლაც, ვილაცა ქრისტიან ქალს დევ-გმირსავით აღმერთებენ, რალაც-რალაცა თვალთ-მაქცურის სასწაულთ-მოქმედებით რომ ჰკურნავს ვითომ სნეულთა და მისი თანაგრძნობით თავიანთს მამა-პაპურს სჯულსაც ჰკარგავენ... სამწუხაროა დიდად!

ახ. მაგაზედ ხათრი ჯამათ იყავით და იცოდეთ, რომ თვალთ-მაქცობა ან ეშმაკისაგან და ანუ კაცობრიულ ხელოვნობისაგან არის, რასაც არა-ვითარი სნეულების კურნება არ შეუძლიან, როგორც ვიცით თქვენი წარმართული

გრძნეულებისა და მსახერელების მოქმედებათაგან; სასწაული კი ხდება ღვთიურ მადლისაგან; როცა რამე ბოროტ მოვლინებას კაცობრივი ღონე-ძალა ვერ სძლევს, მაშინ ღვთიურის მადლის ზედ მოქმედებით რა ასრულებდა კურნება, მას ვეტყვით სასწაულო-მოქმედებას და სხვა არაფერსა!..—მიდიან ორნივე თავ-თავიანთს სახლებში.

მოკვთ-პეტე გოჩანა დგება დილა აღრიან ლოგინიდან მეტის უძილობით გაბრუებული და შესჩივის შინაურებსა: ცოლ-შვილნო! საშინელმან სიზმარმან ძილი გამიწყვიტა, აღარ მაქვს ღონე-ძალი, თავით ფეხამდის დამტვრეულ-დაღეწილი ვარ, გული მიწუხს, სული მიკრთის, ლამის დარდ-ნაღვლისგან ნაცარ-მტვრად ვიქცევი; ეს რა უბედურება უნდა იყოს? აღარ შემიძლიან, ვთავდები!

ფელა ცოლა უკმარებს: ღმერთებმან გაშორონ, ამ ალიონ დილაზედ, სიკეთის წილ რად იბედნიერებთ მაგნე სიბოროტესა, გვზელამ და გვფეთამ ჩვენცა? ძვის ქვეშამც არის შენი ჭირი-კვნესა, ვაი-ვაგლახი, უშველებელი შეეყაროს შენს მაჭირვებელსა!.. შენ სიკეთიანად აგვიხსენ და გაგვაგებინე ეგ შენი სიზმარი, რომ გული დავიმშვიდოთ, ჩემო კარგო ბორანავ?

გოჩ. ძალბატონო ქალო, ჩემო ლელავ, შავ-ბნელი უბედურება როგორ უნდა აგვიხსნა საბედნიერო მოვლინებად, არა ეშველება რა?..

ფელა. ზვიბრძანე მაინც, რა იყო მისთანა სავალალო, სავაგლახო რამ?

გოჩ. რა და, ისეთი საშინელი ჭეხა-ქუხილი გაჩნდა, საზარელი ყვირილი პრმაზისა, ბაცისა და ბაიშისა, რომ მთელმა ქვეყანამ მათი ხმაურობისგან ზანზარი დაიწყო და მთელი ჩვენი მთები დაირღვენენ, დაიშალნენ და პირქვე დაეცნენ, აღმოსავლით დასავლეთამდე ხელის გულივით გასწორდა მთელი დედა-მიწის პირი, აღარსად აღარ

სჩნდნენ მთის საწვეროებიდგან გადმოცვივნიული კერპები და არცარა მათი სახსოვარი, სვეტ-ბალავარნი, ერთიან ქარ და მუხლად გარდაქცეულიყვენ მტვრად.

ღელამ გააწყვეტინა სიტყვა და გაოცებით შესძახა: ოჰო! მგრა საშინელება ყოფილა! მერე?

გოდ. მერმე მტკვარი ერთი ასად და ათასად გადიდდა, მოეფინა, მორწყო მთელი დედა-მიწა და თანვე დაგუბდა იქამდის, რომ მთელი საქართველოს მცხოვრებნი დაილუპნენ კაცით ქალამდის, მთელი ქვეყანა გატიალდა, ადამიანის ჭაჭანება აღარსად იყო; მხოლოდ აკვნის ჩვილ ყმაწვილები გადარჩნენ დალუპვასა აკვნების წყალობითა!

ღელა. ძი, მაგრამ მე გამიგონია, რომ სათემ-ქვეყნო ჭირ-ვარამი სიზმრით მოჩვენებულ-მოლანდებული კაცმან ლხინად უნდა მიიღოსო და თქვენ კი პირ-და-პირ შეუცვლელად ბოროტ-მოვლინებადვე სთვლით და არა კეთილად, ეგ რასა ჰგავს?

გოდ. ასეთი უბედურება როგორ უნდა დავთვალო ბედნიერებად, შენც ვითამ მაგით მანუგეშებ, ის კი არა თუ წყალულ გულზედ უფრო მარხის მაყრით; განა მე არ ვიცი: თქვენ ის ქალბატონები არა ხართ, რომ მთელი სეფე-წულებით და სეფე-ქალებით ერთი სიტყვა, ერთი პირი გიქნიათ ურიებთან ერთად და ქრისტიანობას ჰქადაგებთ, გაიძახით კადნიერად! დამაცადეთ თქვე ჰაშარ-მაშრებო, თქვე ასპიტებო, თუ მე თქვენ რა დამართო? — თქვა და გავარდა გარეთ გამწყრალი დიდად!

ღელა თავისთვის. თუ ბანზედ შემიგდე პასუხი და დამემუქრე, შენმა მზემ და სიცოცხლემ, იქნება მართალიც არ იყოს. ღაგელიათ დღე და სიცოცხლე: ქამა სოკოს დღე აღგება აგერ თქვენს კერპობასა, აღარსადა გაქვთ პირი და გავლენა, ყველა მოიმდურეთ; ქრისტიანობა კი ნელ-ნელა შემოდის, ფეხს იკიდებს დილის რიქრაქსავით.

ამ ცოტა ხანში ხომ ერთიან ბოლოც მოედება თქვენს წარმართობასა!.. იმ დღეს ნანა დედოფალიც იმას ამბობდა: ევროპა გაქრისტიანდა, პნატოლი, პონტი და კარ წინ ჩვენი დასავლეთი. მაშ ჩვენ რაღა უკანასკნელი დედის შეილები ვართო, რომ არა გვეშველოს რაო. ღმერთი დიდია: ჩვენც ის დღე მოგველის, გაგვითენდება, სინათლეს ვნახავთ, თვალს გავახელთ ერთს ორად და ცხოვრების გზა-კვალს გავიგნებთ, უგზო-უკვლო ღაღაღუდითგან თავს დავახწევთ და სწორე გზა-კვალს დავადგებით. შერე ჩაფიქრდება და ამბობს: მართლა, რა უბედურებაა წარმართობის ეს ამდენი ცრუ-მორწმუნება; მთელი კერპობა მავნე მოვლინებებისგან ამ დღივ გულგახეთქილია, აქა-იქ დაეხეტებიან, შესჩივიან ამას, იმას. მს მამალმან უდრო-უდროოდ დაიყვილა—რა მეშველებაო, კაჭკაჭმან კარზედ დამჩხავლა—რას მემართლებოდაო, ცხენმა დაიჭიხინა—გული გამიხეთქაო, ხარმან იბულრაფა—თავ-ზარი დამცაო და სხვაცა მისთანა ათასი უგუნურობა და სულელობა. აბა ერთი მიბრძანეთ, ფრინველს ან პირუტყვს რა გავლენა აქვს კაცის ცხოვრებაზედა. ახლა მოსდგებიან და თავიანთ თავსაც პირუტყვებში ჰრევენ: ვუი ყურმა მიწივლა, თვალმა მითამაშა, ხელის გული ამიქავდა, მუცელმა მიყურყურა და სხვაც. თქვე ცოდვის უბედურებო, როცა სჭამთ და სვამთ საზრდელს, ხომ კუჭში გეხარშებათ; მათი ორთქლი ტრიალებს ძარღვებში მოძრავ მღუღარე სისხლთან ერთად, რითაც იშლებიან ქარები, გადი-გამოდიან ყოველ ასო-სახსრებში, რა ექვი უნდა, რომ ბევრჯელ უნებურად ამოძრავდებიან ჩვენი სახსრების ნაწილები, რასაც მოსდევს არა მარტო ხსენებული გაკვრა-გამოკვრანი, იგივე ბოყინი, სლოკინი, ფრუსტუნი, ხველა და მისთანანი.

(შემდეგი იქნება).

ვინმე მესხი.

ფ ა რ ნ ა ო ზ ი

(დასასრული *)

IV

ს ვანეთის მთიდან შხუილით
გადმოჰქუხს ეგრის-მდინარე,
თვალწარმტაც. ამწვანებული
გარდაშლილია წინ არე
ზამთარ და ზაფხულ ნიადაგ
ჭუვავის ეს ტურფა ალაგი,
ვით თვალთა შორის აღმასი,
ჭშვენის აქ ეგრის-ქალაქი,
თარგამოსის ძის ეგრისის
გმირისგან აშენებული
და ახლა მთავარ ქუჯისგან
უფრო რე გამშვენებული.
დღეს მზადება ეგრისში,
ხალხი აწუდება ქუჩებსა,
ქუჯი და მისნი ერთგუჯნი
ელთან უცხო სტუმრებსა.
აი, გაიღო ჭისკარი,
მოდინ ქართლდოსიანნი:
ფარნაოზ, იმისი დედა,
თან დანი ზირი-მზიანნი.
გამოეგებენ საღამათ,
ქუჯი და მისი მხლებლები

*) იხ. № 1, გვ. 73.

და სსსსსსსსსს შემოჭყავთ
ზრდილობიანად სტუმრები.

ფარნაოზმა ჰრქვა: „მთავარო,
მე შენ გიპოვე ამ ქვეყნად
ღირსეულ მამულის შვილად
და აგირჩიე მეგობრად.

„შენც ხელი გამომიწვდინე,
ნიშნად თანატოლობისა,
მე აწი ადარ მეშინის
ანავითარის მტრობისა

„აი ეს განძი მიიღე,
შეგვკრიბოდ მრავლად ჯარით,
საერთო მტერსა დავეცეთ,
ამოვიყაროთ ჯავრით!“

ქუჯი-კი მთლად მოხიბლული
მისის დის მშვენიერებით,
ნიშნად თანხმობის, ფარნაოზს
თავს უკრავს წაღიერებით. .

უმანკო ქალწულს ჰირველად
მძხვავდა ისარი ტრფობისა,
სახეს გადაჭკრა ელფერი,
გამომუღავნელი გრძობისა.

ეს მშვენიერი ჭაბუკი
გულს ჩაისვენა ხატადა,
შეერთდა ორი ანსება
უხილავ ანდამატადა!..

V

ადგნენ მცხეთას ფარნაოზ
და ქუჯი დიდის ჯარითა,
ეგრისელთ, ოსთ და ჯეკების
შეერთებულის ძალითა.

ახლა-კი იცნო ფარნაოზ
ერმა სამშობლას მხსნელადა,
გადუდგა მტერს და მიუმხრო
თავისს ერთგულს შვილს მთელადა.

ასეა ხელმე! რადესაც
ჭაბუკი აღტაცებული,
გრძნობს-რა დიადის საქმისთვის
იგია მოწოდებული,

იწვევს მოძმეებს და უველას
სთხავს შევლა-დახმარებასა, —
მას გულ-გრილობით არავინ
არ აქცევს უურადლებასა.

და მოუხდება მარტო-ხელს
გზისა გაკაფვა ძნელისა.
ვინ უწეის, როგორ იკარგვის
ძალა საბრალო შვილისა!?

მაგრამ, რას იგი ჭაბუკი
უოველს სიმწარეს აიტანს
და მაინც სახელოვანად
ლეღას მარტოკა გაიტანს, —

ძაშინ-კი... გაჭკვირდებიან,
თავიანსა სცემენ ერთადა,
ადიარებენ დიდებულ
აზრთა მზერობულად, ღმერთადა!

თავისუფლების სული ხალხს
კვლავ ფარნაოზმა შთაჭბერა,

შავ-ბნელი გარემოება
 შესცვალა, გაასხვავებდა
 აზონი კლარჯეთის გაიქცა-
 უომრად დამარცხებული,
 დედა ქალაქში შევიდა
 ფანჯარა გამარჯვებული.

გარნა მიზანი კაცისა
 რამდენად სანატრელია,
 მისი მიღწევაც სავსებით
 იმდენად უფრო ძნელია.
 სშირად კაცს რაიმე ზღუდე
 აჩერებს შუა გზაზედა,
 ის გულ-მოკლედი მზად არის
 ხელი აიღოს თავზედა...

ხალხ გმირთ შესწევთ იმდენი-
 სულისა ძლიერებანი,
 რომ ვერ აჩერებს მათს სურვილს
 ვერა-რა დაბრკოლებანი.

სამხრეთის ცაზედ ღრუბელი
 შავადა იკრიბებოდა
 და სისხლის ნიაღვართა
 ქართლს წარღვანს ემუქრებოდა.

აზონის წამოეშველენ
 ჯარები საბურძნეთიდგან,
 მაგრამ ფანჯარა მზადაა,
 დაიძრა სწრაფად მცხეთიდგან.

მოწინაღმდეგე ჯარები
 ერთმანეთს შეტაკებული,
 ქაჯთა ქალაქში, იბრძვიან
 ორივე-მხრივ გამწვანებული.

თავ-ზაანს სცემს ბერძნებს ქართველთა
 მხეობობა თავ-განწირული;

თვითონ ძლიერი აზონიცი
 ღაქცა გულგაგმირული.
 აღსრულდა! მზე დაუბნელდა
 სასტიკს მტერს ამოხოცილსა,
 დარჩა ურიცხვი სიმდიდრე
 ფარნაოზს ძლევა-მოსილსა.

V I

მცხეთა ღამაზად მოკრთულა,
 ხალხი მიმოდის, ხმაურობს,
 მეფე ფარნაოზ სტუმრებით
 ჯზინს იხდის, დღესასწაულობს.

ორი და მზეთ-უნახავი
 დღეს საყვარელს ძმას შორდება:
 ერთი ქუჩის მიჭყავს, მეორე
 ოსთა მეფეზედ თხოვდება.

დარბაისელი სტუმრები
 ახალგაზდებსა ამკობენ,
 ჩანგი-წინწილით, ლექსებით
 მგოსნები სმენას ატკობენ.

ყანწს იღებს მეფე ფარნაოზ,
 მიიერთმევს სადღეგრძელებსა:
 „სწუალობდეს მზე და მთავარე
 ჩვენს ტურჯა საქართველსა!

„აწ მივადწიეთ, ძმობილხო,
 ჩვენს მიზანს სანატრელსაო,
 ერთობა, თავისუფლება
 ხომ მოვანიჭეთ ერსაო!

„სიმდიდრე ეველას შევსძინეთ,
 საკმაო მიწა-წყაღიო

და მტრისა მოსაგერებლად
მოგვეპოვება ძალით.

„რა დაგვრჩენია? — სინათლე,
სინათლე ვფინათ ხალხსათ,
რომ გონებრივად ამაღლდეს,
დაუახლოვდეს ცასათ.

ამისთვის გამოვიგონე
ქართული წერა-კითხვათ,
რომ გურგანიდგან ჰონტამდე *)
ჭეხედეს ქართველთა სიტუვით;
რომ სწავლა-მეცნიერებთ
ფეკლანი აღიჭურვინათ
და უშიშრადა უმაღლეს
საგანსა ემსახურებინათ;

რომ დიხსეულთა სახელი,
ვის გული სტუმდეს ქვეყნისთვის,
წიგნსა და ეკის ხსოვნაში
აღბეჭდონ უკვდავებისთვის“...

სთქვა და კვლავ აღვსილი ვანწი
ქუჯს გაუწოდა. წამოდგა
ქუჯი — მთავარი იმერთა,
და გულ-მხურვალედ წარმოსთქვა:

„სანამ მზე მ. ღლით დაგვნათის,
სანამ კაშკაშებს მთოვარე,
სანამ ციმციმებს ვარსკვლავი
ცის კამარაზედ მთარე,

„მანამდის ჩვენი ერიცა
სტოცხლობდეს ქვეყანაზედა
და იდგეს გადუცდებულად
ჭეშმარიტების გზაზედა!

*) ქასპიის ზღვილამ შავ ზღვამდე

„მეფე, ვით შვილსა კოლხიდის,
სახელ-განთქმულის ქვეყნისა
მე მრწამს... და მომლოდინე ვარ
მომავალ ბრწყინვალე ხნისა.

„კვლავ გამოიყანს კოლხიდა
აეტისებურს *) გმირებსა,
ეგრის-წყაღსავით მსქეფარე
გრძნობა-გონების შვილებსა.

„აღზრდის მედიას *) ქვეყანა
უფრო მომხიბლავს ასულებს,
აუვაგილებულს წაფკოტში
გათურჩქენილ ვარდად ასულებს

„და გამოჩნდება ორთეოზ *)
ცოფრ ხმით დამატკობელი,
ტუის მხეცის, ზღვაზედ ქარიშხლის
ჭანტებით დამაცხრობელი.

„ძაშ, გაუმარჯოს მომავალს,
აღნაგსა მოძმეთ სისხლითა,
მან მოგვიხეკოს, მეფეო,
დიდება შენის ღვაწლითა!..“

გადაუწოდა მთავარმა
ყანწი ოსეთის მმართველსა.
სთქვა მეფემ: „ჭირსა და ღზინში
მეც გვერდთ უღვივარ ქართველსა;

*) ბ ე ტ ი იყო კოლხიდის (იმერეთ სამეგრელოს) მეფე, ცხოვრებ-
და 1350 წლებში ქრისტეს შობამდე ქალაქ მ ა შ ი, ეხლანდელს ციხე-
გოჯში (იხ. დამატებაში: ასახალხო ისტორია საქართველოსი).

**) მ ე დ ი ა იყო ბეტის ქალი, ფრიაღ ლამაზი, ნასწავლი და გრ-
ძნეული (იხ. იქვე).

***) ო რ თ ე ო ზ იყო გამოჩენილი მგოსანი საბერძნეთისა; თვისი
ციურის ხმებით ამოძრავებდა კლდეებს და იმორჩილებდა მხეცებს. იყო
იაზონის თანამედროვე და მასთან ერთად ჩვენს ქვეყანაშიაც (კოლხიდაში).

„დაე, ვით კავკასიონის
 დეგ-ბუმბერაზი მთებია,
 და მათგან გადმოქუხარე
 წვეთ-მარგალიტი წულებია,
 ისე მაღალი, ანკარა
 იყოს ქართველთა ბუნება,
 მათი მშრომელი მარჯვენა
 ვით კლდე, ნუ მოიდუნება.

„ისე აჭევაუდეს, ამაღლდეს
 მათ შვილთა ნიჭიერება,
 რამ მათის შემოქმედობით
 ჰკვირობდეს ქვეყნიერება“...

მ. შობერია.

სახალხო ლექსები

ეოფა-ცხოვრების გამომხატველია.

(ძართლში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის-მიერ).

ისქვილო, კარი გამიდე,
შენი ხატრანი მოვსუღვარ,
ზურგზედ მკიდაა ქუმელა,
სინცხვილით ვერ შემოვსუღვარ.

ბატო, ბატო, თეთრო ბატო,
ესლა რაღა მოგიმატო.
ე ბუმბული მაინც მომეც,
ე ოხერი თაგი დავდო.

ხელთუბნელი ქალი მიუვარს,
თეთრად კოჭი ებანოსა,
იმის შედგმულ შეჭამანდსა
კოჭ-ხილხილი ევაროსა.

დაცხა და დადგა ლუღია,
კამეჩებს ვეღარ უვღია!

ძადლა, მადალსა მთაზედა
სისხლისა გუბე მდგარიყო,

ჩვენი მტერი და ღუშმანი
სვამდა, ვერ გამაძლარიყო!

(ნასწავლები შაქრო გაგნიძისგან).

რას მემართლები, ლაფანო, *)
შარზედ გავლისათვის,
განა სამტეროდ მოვსუფვარ,
სამოეგრად ქალისათვისა.

ქვრივი ეუბნება შეილსა:
შეილო, რად არ ექებ ქალსა?
რატომ არ დაქორწილდები
და არ გაახარებ სახლსა.

უხვირო ცოლი.

დედამ რა ცოლი მითხოვა,
შავი იყო, ანაბს ჭკავდა,
მე რა სხვაგან წავიდოდი,
ის კი დედალს დაიკლავდა.

ღვდაკაცის ქკუა.

ცოლი: — ვისაც კაცსა ღმერთი სწყალობს,
ცოლი მიჭყავს ჯვარობასა,
ე საწყალი ჩემი ქმარი
კარზედ იხნავს ნაფუძარსა.

ქმარი: — ვისაც კაცსა ღმერთი სწყალობს,
კარზედ იხნავს ნაფუძარსა,

*) გვარია.

რომელ კაცსაც ღმერთი ჰკრისხავს,
 ცოლი მიჰყავს ჯვარობასა,
 იმას ჰური არ მოუვა,
 ღმერთს დაუწეებს ჯვარობასა!

თავისუფალი კაცი.

სულ ერთიან დაფიარე:
 ქართლი, კახეთი, ხეითი,
 მინდა შევჯდები ცხენზედა,
 მინდა გავივლი ქვეითი.

(დავით ქველიძეს ნასწავლები 1897 წ.).

ზემო ქართლები მჰადი ჯამიები არიან:

ზემო ქართლელი ფურქია
 მცხეთას ჩავარდა წყალშია,
 იზოვნეს, გამოიტანეს,
 მჰადი ეჩარა ებაშია.

მარო შაგნიძე.

სოფლები.

ახალსოფლელი ¹⁾ ბიჭები
 დაუჭამიათ რწეილებსა,
 სიძღერა არა სცოდნიათ
 იმ მამაძაღლის შვილებსა.

ხიდისთავს ²⁾ სეტევა გროვდება;
 ნამქერი მოდის სვეტათა,
 შულისციხური მინდვრები
 დასეტევა მეტის მეტათა.

^{1, 2)} სოფლებია ქართლში.

ხილისთაქს ქვეური მოგლიჯა,
დაუღო კარებს კეტადა.

—

ახალდაბა, ¹⁾ ვარიანი, ²⁾
ახლა-ახლა არიანო,
ვისაც კარგი ქალი უნდა,
ძარალეთში ³⁾ არიანო.

—

ბორიჯერის წმიდა გიორგი
გადმამტკერალი მტკერისაო,
ტიფი ბუკრი ჩამოიკლის
ქარელისა და სერისაო.

ლობიო და მქალი.

შენი ჭირიშე სიმინდო,
ღობიოს შეტამანდოფო!
სანამ შენ ⁴⁾ არ მოგიყვანე,
ქალი არავინ მანდოფო.

—

საწყალ-პუროდ კვარხითი ⁵⁾ სჯობს,
საპურ-ღვინოდ კირბალ-სურტი ⁶⁾,
ბურშუეთი ⁷⁾ უკელასა სჯობს,
მაგრამ ბატონი ჭყავთ ტეტი.

ლორი

შენ ჩემო ღორო ქედაო,
თორმეტი გოჭის დედაო,

^{1, 2, 3)} სოფლებია ქართლში.

⁴⁾ ვითომ, სანამ სიმინდი არ მოვიყვანე, ქალი არავინ მომცაო.

^{5, 6, 7)} სოფლებია ქართლში.

საბალახოსედ გაგიშვი
 კვრინხების ბოლოსედლა.
 ნეტავი, ღორა, გიზოვა,
 მოგაჯდუ ქეზოსედლა,
 მოგდა და მოგდა კომბალი
 მაკ ცხვირის ნესტოსედლა.

ლიახვი და მტკვარი.

რას მოტუტუნებ, ლიახვო,
 რა ფრთები გაგიშლიათ,
 მე შენსედ ბუფრით დიდი ვარ,
 კაცი არ დამინწყიათ,
 ჩულურეთი და ძუკია
 ნარიუთ ამივსიათ.

შაკრო ბაგნიძე

ვარიანტი (სხვანაირად):

„ნუ ადიდდები, ლიახვო,
 რა ზავთები აგიშლიათ,
 მე უფრო დიდი ვყოფილვარ,
 მე ეტენი არ მიქნია,
 ძუკია და პელაბარი
 სულ ნარიუთ ამივსია“.

(შემდეგი იქნება).

ბეკირა ქაჯანია.

(მ. ლ—ის ნამბობი).

ძღვეა-მოსილის ილერის წმ. გიორგის *) სასწაულთ-მოქმედება არამც თუ ქრისტიანებს, მახმადიანებსაც უცილებლად სწამდათ და სწამთ კიდევ. მრთხელ ვილაც თათრის ფაშამ იქვი შეიტანა, როდესაც მას უამბეს: „ილორის ხატს თავისი შესაწირავი ხარი თვითვე მოჰყავს ყოველ წლობითო“. ფაშამ სიცილი დაიწყო და სთქვა: „ქორია თორემ, თუ ეს ამბავი მართალია და ხატი ტრაბიზონიდან ჩემს კუროს მოიყვანსო, მე მაშინვე მოვინათლები და სხვებსაც ბევრს დავნათლო“. მს სიტყვები ჯერ არც კი დაესრულებინა ფაშას, რომ ცა ერთბაშად მოიხუშა, ასტყდა უცებ ელვა-ქუხილი, ამოვარდა საშინელი ქარი და შავმა ზღვამ ღრიალი მორთო. ტაროსის ასეთმა უეცარმა ცვლილებამ ყველა შეაშინა. ბე-

*) ილორი — სოფელია შავი ზღვის პარსს, ფოთსა და სუხუმს შუა მდებარე; აქ არის მცირე და უგუნბათო ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაგრამ მდიდარი და განთქმული. ბატონიშვილი ვახუშტი სწერს: „სილგანობის გამო, რათა არ შეირყეს ეკლესია, მოუღიათ ქვა დიდ ფრად ფაქალი, და მას ზედა არს შენი სრულიად ეკლესია“. შესანიშნავია, რომ აქ მოთხრობილი სასწაულთ-მოქმედება ილერის წმ. გიორგის ხატისა, ვახუშტისაც აქვს მოხსენებული. იგი ამბობს: „აქ მოიუვანს ხარს ყოველ წელი 10 ნოემბერს, რომელსა დაჰკვლევენ და განიუფოფენ მეფე დიდებულებითურთო. განა არს ფრად სასწაულთ-მოქმედი ჭეშმარიტსა ზედაცა. არამედ მოსწვეს ოსმალთა ეკლესია ილერისა ქორონიკონსა 1733“ (დოქტორ. ადწ. საქართვ., გვ. 398).

რედ.

რები და იქ დამსწრე ქრისტიანენი შეიკრიბნენ ილორის ტაძარში და ლოცვას შეუდგნენ. შაშასაც ურჩიეს, რომ ელოცა. მოაწია საღამოს ეამმა. სა მოიწმინდა, ქარი ჩაღვა და ზღვაც დაცხრა. მართაც ვნახოთ, ზღვიდგან რაღაც უზარ-მაზარი ცხოველი ამოიჭრა და ტაძრისკენ მიაშურა. რა რომ თაშამ ეს ცხოველი დაინახა, ერთი კი დაიყვირა „აჰაჰა“ და პირჯვრის წერით პირქვე დაემხო. აღმოჩნდა, რომ თაშის კუროს სულ რამდენიმე საათის განმავლობაში გამოეცურა ტრაპიზონიდან შავი ზღვა...

ილორის სასწაულთ-მოქმედების მაგალითები ურიცხვია, მაგრამ ყველაზედ უფრო შესანიშნავი ის იყო, რომ თუ ვინმე უშვილო ამ ხატს გულით შეევედრებოდა და იმ რკინის რგოლში გაძვრებოდა, რომელიც ილორის სამრეკლოზედ ეკიდა, შვილი მიეცემოდა. ეს ამბავი მთელმა საქართველომ იცოდა და კიდევაც ამიტომ ყოველ კუთხიდან მოდიოდა აქ მლოცველი.

ბეკიაჩა ქაჯაიასაც არა ერთხელ გაუგონია ეს ამბავი, მაგრამ არა სჯეროდა. „ხატი მე შვილს როგორ მომცემსო“, — იტყოდა ის დაცინვით.

ბეკიაჩა ქაჯაია მეფის მონათესავე კაცი იყო და კიდევ შეენოდა მეფის ნათესაობა, ისეთი ვაჟკაცი იყო. მისი შემხლოში არამც თუ იმერეთში, ღუნიაზედაც არ მოიპოვებოდა. მისი ქიდაობის სახელი მთელ ქვეყანას ჰქონდა გაგონილი. თვალ-ტანადობაც ძალ-ღონის შესაფერი ჰქონდა. მის ბეჭმკერდს თხარი ვერ გადასწვდებოდა. ბეკიაჩას ძლიერ უყვარდა ომი და იარაღსაც კარგს მიუცილებლად ატარებდა. მისი ხმალი „ქვას აპობდა და რკინას კვეთდა“; ამიტომაც ისე უყვარდა ეს იარაღი, რომ ძილის დროსაც ლოგინში თან ჩაჰქონდა, თორემ თუ თეხზე იდგა, მაშინ ხომ მუდამ წელზე ერტყა.

ბეკიაჩა უძეო იყო და ურჩევდნენ ილორის წმ. ზიორგის შეპვედრებოდა, მაგრამ ის, როგორც წინეთ ვსთქვი,

იკვნეულობდა ილორის ძლიერებაზედ. ბოლოს მაინც დაიჯერა მეტერ-მოყვრის რჩევა და ვაუდგა გზას აფხაზეთისკენ თავისი ჯორით. შიღის ბეკიჩა და თან ფიქრობს: „რა სისულელე დავიჯერე, ზვერდებ ქექია“ აფხაზებს ისეთი ძლიერი ხატი ვინ მისცა, რომ მე შვილი მაყოლოსო“. ის კი დაჰვიწყებოდა, მაცხოვარმა რომ სთქვა: „სარწმუნოებამან შენმან გაცხოვნოს შენო“. ამიტომ, როცა მან მცირე ფარისევლურის ლოცვის შემდეგ გაყო თავი რგოლში, მართალია, ორჯელ მშვიდობიანად გაძვრა გამოძვრა, მაგრამ მესამე ჯერზე კი რგოლმა შიგ გულ-ბოყვში ისე მაგრად მოუჭირა, ხელები ისე მიუკრა გვერდებზე, რომ ფრჩხილებში სისხლი წასკდა. ის იყო უნდა სული დაელია ურწმუნო ბეკიჩას, რომ ბედზე ბერებმა მიუსწრეს, ამხილეს ურწმუნოებაში და უბრძანეს, რომ ელოცა. მაშინ კი იკადრა ბეკიჩამ გულ-მხურვალეთ ხვეწნა-ვედრება: „ძლევა-მოსილო და საკვირველთ-მომქმედო ილორის წმ. ბიორგი! თუ ამ განსაცდელიდგან დამიხსნი, შენი ტაძარი სპილენძით გადავქედლო“. რგოლმა მაშინვე მოუშვა და ბეკიჩა გადარჩა. ღაბრუნდა ბეკიჩა შინ, მაგრამ დიდ საგონებელში ჩავარდა: აღთქმა უნდა აესრულებინა და იმდენს სპილენძს მთელს იმერეთშიაც ვერ იშოვნოდა. ბევრის ფიქრის შემდეგ ბეკიჩამ გადასწყვიტა: წავალ ბურიელთან, შევეხვეწები და ის შემეწევაო. სთქვა ეს და შეკაზმა კიდეც თავისი ჯორი.

ბურიელს ძლიერ იაზა იმერეთის სახელოვანის კაცის ნახვა. ჰკითხა მეფის ამბავი, იმერეთის ავ-კარგი და ბოლოს ისიც გაიგო, თუ რა თხოვნა ჰქონდა მასთან ბეკიჩას. „მავ სათხოვარს ადვილად აგისრულებ, მხოლოდ ხვალ ჩემს ოსმანას უნდა დაეკიდლო“, — უთხრა ბურიელმა. ბეკიჩამ თანხმობის ნიშნად თავი დაუკრა და წავიდა სასტუმროში. ბურიელის ფალავანი ოსმანაც იქ დახვდა. ბეკიჩამ აათვალთვალა თავისი მეტოქე და რა ნახა, რომ თათარი მართლაც შესაზარი მოყვანილობისა იყო, იფიქრა: მოდი ამა-

ლამვე გამოვცდი ამას და, თუ, ვინიცობაა, შევატყვე, რომ ხვალ დამამარცხებს, მაშინვე წავალ აქედგან, რომ სირცხვილი არ ვკამოვო. იფიქრა ეს და შეასრულა კიდევ. „მსმან“, — უთხრა თათარს ბეკიჩამ: „ხვალ ბურიელს ჩვენი ბურ-ოზბის ცქერა უნდა; ურიგო არ იქნება ამაღმვე ჩვენ ერთმანეთს ცოტათ მაინც გავეცნოთ და მაჯა გავუსინჯოთო!“ — სთქვა ეს და გაუშალა თათარს თავისი მკლავი. მსმანამ მძლავრად წაავლო ხელი მაჯაში და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა მოსწია იდაყვში, მაგრამ ამაოდ: ბეკიჩას მკლავი თითქოს გაშეშებული იყო. ახლა ჯერი ბეკიჩაზედ მიდგა. მან წაავლო თათარს მაჯაში ცალი ხელი, წუთით თვალი თვალში გაუყარა მოპირდაპირეს და ერთბაშათ ისეთის სისწრაფით დაჰკრა თათრის მაჯას, რომ მას ეგონა, ეგ არის ცა მოსკდა და ჩემს მაჯაზედ დაემყარაო. ბეკიჩამ უშვა ხელი თუ არა, თათარი უსულოდ დავარდა ძირს, ხოლო დაღეწილი მკლავი კი ჩვარივით ჩაეკეცა სახელოში. თათარი მაშინვე წაიყვანეს იქიდგან და ეს ამბავი ბურიელს მოახსენეს. ბურიელს, ცოტა არ იყოს ეწყინა თავისი ფალაენის დამარცხება, მაგრამ ჩვენის კაცის გამარჯვებამ მაინც გაახარა. იმ ღამეს ბეკიჩას კარგად მოუსვენეს, მხოლოდ დილისათვის მისი ვაჟ-კაცობის გამოსაცდელი სასტიკი ზომა მზადდებოდა სასახლეში. რა კი ყველა დარწმუნებული იყო, რომ თუ ბეკიჩას მისი ხმალი წელზე ერტყმებოდა, მას წინ ვერაფერი დაუდგებოდა და ისიც იცოდნენ, რომ ბეკიჩა თქვზე აღდგებოდა თუ არა, ხმალს მაშინვე შემოირტყავდა და უმისოდ კარებიდგან თქვსაც არ გადადგამდა, ბურიელმა ბრძანა: „როდესაც ბეკიჩა დაიძინებს, ხმალი მოჰპარეთ, პირი დაუჩლოუნგეთ ნაჯახის ყუით და სადაც წინეთ ედვა, იქვე დაუდევით, რომ არაფერი ექვი აიღოსო. დილას კი, როცა ის სონარზე გასვლის შემდეგ სახლისკენ შემობრუნდება, გააღეთ ბაკის კარები და ჩემი კურო გამოუშვით და მეც შემატყობინეთ, რომ სარკმლიდგან ვუცქიროო, თუ ბეკიჩა როგორ გაუს-

წორდება უხპლოდ ჩემს ოთხ-ფეხა ფალავანსო“. ეს თადარი-
გი იმ ღამესვე სისრულეში მოიყვანეს. ბათენდა დილა. სასა-
ხლის ეზოში ჭაჭანი არ იყო არც კაცი და არც პირუტყვის.
ბეკია ადგა, გადიცვა ახალუხი, შემოირტყა ხმალი და გავი-
და სოინარზე. ეზოში რომ გამოვიდა და არაფერი ბაიბური
ესმოდა, ცოტა არ იყოს ეოცა. იფიქრა, ეს რა საძაგელი
ჩვეულება ჰქონიათ ამ ბურულებს, შუადღემდე არც კაცი
დგება და არც პირუტყვებს უშვებენო. რა იცოდა, თუ პი-
რუტყვებს მისთვის არ უშვებდნენ ამ დილას, რომ ეშინო-
დათ, კურომ არ დაგვიწყვიტოს საქონელიო. ბეკია სახ-
ლისაკენ შემობრუნდა; აქ დაინახა, რომ ერთმა ბიჭმა ერთ
განცალკევებულ პატარა სახლის კარებთან კიბე მიიტანა;
მიაყდლო კედელს, ცალი ფეხი კიბის საფეხურზედ შედგა,
გადმოსწვდა იქიდგან, კარის ურდული გამოაძრო და თვი-
თონ უცებ სხვენზე შევარდა. ზაილო კარები და სამწყვდევი-
დგან ლომივით გამოიჭრა ექვსი წლის ნასუქი კურო. ქანდრე
ერთ არშინზე ადგა კისერს. ძურომ ერთი საზარლად შეჭ-
კივლა, მიიხედ მოიხედა და ბეკიას რომ თვალი მოჰკრა,
შურდულივით გაექანა მისკენ. ბეკია მიხვდა, რა მახეც
დაუგეს, მაგრამ არ შეწუხდა. შლვაშებში ჩაცინებით ჩაიღუ-
ღუნა: „შენი თავი და ფეხიო“ და აუჩქარებელის ნაბიჯით
განაგრძო გზა ძურო მიუახლოვდა მას. მათი შედგა და ის
იყო მოიმართა. ბეკიამ ახლა კი გაიკრა ხმაღს ხელი, მაგ-
რამ დაჩლუნგული ხმალი ისე მაგრად ჩაეჭედათ ქარქაშში, რომ
პატრონმა ხმალი თუმცა ამოაძრო, მაგრამ თან ქარქაშიც სულ
დაიღეწა. ბეკია მიხვდა, რაშიაც იყო საქმე და, რომ კუროს
არ მოესწო ხმლის ამოღებამდე, ვეფხვის ნახტომი ქნა უკან.
ხმლის გაშიშვლება და კუროს დატაკება ერთი იყო. ძუროს
ის იყო, ჰაერში უნდა აეგდო თავისი მოპირდაპირე, მაგრამ
ბეკიამ მოასწრო და ისე მძლავრად დაჭკრა ხარს თავში
დაჩლუნგებული ხმალი, რომ მახვილი სამად გადავარდა და
კურომ კი ჩაიჩოქა, თუმცა ისევე მალე წამოვარდა და გაექა-

ნა ბეკიაჩასაკენ. მეტი გზა არ იყო, ბეკიაჩა ისევ თავის მაჯას დაენდო. ბაბრაზებულ ხარს ხელი შეახვედრა. ძურო დაეჯახა ხელს, მარა მკლავის ძლიერება ვერ გადრიკა და ტუჩი მიწას დაჰკრა. ბეკიაჩამ იდროვა, წაავლო ხარს რქებში ხელი, ერთი გადაჰკრა მარჯვნივ და კუროს კისერი მარილივით გაუხადა. ამ შეტაკებას ბურიელი სარკმლიდგან უცქეროდა და მის განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა. რა რომ საქმეს მორჩა, ბეკიაჩამ ხმლის ნამტრევები აკრიფა, დახედა, და რა კი ის დაჩლუნგებული დაინახა, ცოფ-მორეულმა ღორბლის დენით გასწია სასტუმროსაკენ. იღბლიათ სასახლეში თადარიგი დაეჭირათ და კარები მაგრად ჩაეკეტათ. მზოშიაც კაცის ჭაჭანი არსად იყო. აქეთ ეცა ბეკიაჩა, იქით ეცა. შაი მის დედას, ვინც მას ამ წუთას თვალში მოხვდებოდა. მაგრამ ცხელ გულზე რომ ვერაფერ ნახა, ცოტად დამწვიდდა. ხმა-მალლა შეუკურთხ-შეულოცა ბურიელს და მის ყველას *) , გამობრუნდა, შეკაზმა თავისი ჯორი და გაუდგა გზას იმერეთისკენ. როცა ბეკიაჩა ბურიელის კარ-მიდამოს გამოსცილდა, ბურიელმა კარის კაცები დაადევნა. ბეკიაჩამ რომ მღვერები დაინახა, ცოტა არ იყოს შეფიქრიანდა, ნუ თუ მოკვლასაც მიპირებენო, მაგრამ შიშით კი არ შეჰშინებია. პირ-იქით, ჩამოხტა ჯორიდგან და მომავლებს მიაძახა: „თუ დედაბრები არა ხართ, თოფს ნუ მესვრით და ისე რასაც იქთ, ალალი იყოსო“. მალე კარის კაცებიც მიეწივნენ და ბეკიაჩამ შეიტყო, რომ მღვერები სამტროდ კი არა, ხვეწნა-მუდარებით იყვნენ გამოვზავნილნი. ძარის კაცებმა ბევრი ემუდარეს ბეკიაჩას, მაგრამ ვერ დაიყოლიეს: — „მკვდარს თუ ჩამიყვანთ ბურიელის ოჯახში, თორემ ცოცხალი ღმერთმა ნუ ჩამიყვანოს მისასო“, — უპასუხებდა ბეკიაჩა, როცა მოციქულები ეხვეწებოდნენ: „ბურიელს ~~გაძლავა~~ დაივიწყო საწყენი და დაბრუნდეთ“. — „თუ კუროსთან ჩემი ბურღაობის

*) გურულად იტყვიან.

ნახვა სწყუროდა, ხმალს რად მიფუჭებდა, ეთქვა და მეც ხელ-და ხელ შევებმოდი მასო“,—განაგრძობდა ბეკია ხმლის მოგონებით ცრემლებ მორეული. ბურიელსაც გაეგო, ბეკია ცოტად მოლბაო და თვითონ წამობრძანდა მისკენ. ბურიელი რომ დაინახა, ბეკია ცოტად აირია და, რომ ხიფათი თავიდგან აეცდინა, წასვლა დააპირა, მაგრამ ბურიელმა მოაძახა: „არ გრცხვენია, ბეკია, ერთ ხმალში მცელიო?!“. ამ სიტყვებმა თავისი გავლენა იქონიეს ქართველ კაცზე და ბეკია შედგა. ბურიელი მივიდა და სიცილით გადაეხვია მას. „წამოდი, ბეკია, წამოდი. ხმალსაც უკეთესს მოგართმევ და ილორის გადასაჭედ სპილენძსაც ჩემის საფასით გამოგიგზავნი ორპირამდეო“,—უთხრა ბურიელმა. ამ ტკბილმა კილომ მოალობო ბეკიას გული და გაჰყვა ბურიელს. მრთ კვირას იქ იქეიფა. მერე შეაბრძანეს ბედაურს ჯაფშაზე, შემოართყეს წელზე ძვირფასი ხმალი და გაისტუმრეს იმერეთისკენ. მრთი კვირის შემდეგ ბეკიას კაცი მოუვიდა ბურიელისგან: „დაპირებული აგისრული, სპილენძი ორპირშია ჩამოტანილი და ახლა შენც შეგიძლია შენი აღთქმა ილორის წმ. ბიორგის პირ-ნათლად შეუსრულოო“,—უთვლიდა ბეკია ძაჯაიას ბურიელი.

ასე და ამ რიგათ ბურიელის ფალავნების დამარცხებით ბეკია ძაჯაიამ სპილენძით გადაჭედა ილორის ტაძარი. ამის შემდეგ მას მალე ვაჟიც მიეცა.

ჩაწერილი სოფლის კაცისაგან.

სოლომონ ლეონიძე,

მსაჯული მკვლე ერეკლესი და საქართველოს რუსეთთან
შეერთების მომხმადებლის წვლილი.

(სახსოვრად ასის წლის შესრულებისა საქართველოს რუსეთთან
შეერთებიდან).

ვუწოდებ მას პატიოსნებისა გამო მალლისა
დროთა მათ ფაბრიცად *) ქართველთა, და ვი-
თარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ
ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად **).

პ. იოსელიანი.

სოლომონ ლეონიძე ცნობილი პირია ქართველთ ცხოვ-
რებაში. იგი მალლა სდგას თავისს დროის ქართველებზე და
მეთვრამეტე საუკუნეს ბრწყინვალის შუქითაც ანათებს. მი-
ზეზები ასეთის იშვიათის პირების მოვლენისა უცხო არ არის
იმ დროის ქართველთ შორის. მაღალ გონების კაცნი სხვე-

*) ფაბრიცა იყო რომაელთ მხედართ-მთავარი, III საუკუნეში
ქრისტეს შობამდე, გათქვა სახელი თავისი მოუსუიდეკელის პატიო-
სნებით და ერთგულებით მოგაჯობასადმი.

***) კატონი — სახელ-განთქმული მჭევრ-მეტყველი და მწიკრალი
რომაელებისა, დაიბადა 234 წ. ქრ. შობამდე, ცნობილია, ვითარცა
სასტიკი ცენზორი და მტველი ძველის რომაელების მარტივის
ცხოვრებისა.

ბიკ ბევრნი იყვნენ მაშინ საქართველოში, განვითარებით სჯობდნენ კიდევ ლეონიძეს, მაგრამ სოლომონ ლეონიძე მალე იღვა მათზე თავისი უზადო და უსაზღვრო მამულის სიყვარულით, სპეტაკის გრძნობებით, მოქალაქურის სულოვნობით და განსაკუთრებით დაუშრეტელის ენერგიით და მოქმედებით, რის მეოხებითაც იგი მეფემ მრჩევლად და ერისა და ქვეყნის საქმეთა მზრუნველად მიიხზო.

ეს იყო კაცი წინად მგრძნობელი, მომავლის ნათლად გამრკვევი დადამნახავი, მომავალ ცხოვრების რუკათა მხატვარი. მან აღრიდგანვე იგრძნო ქართველთ გაჭირვებული მდგომარეობა, რომ იმ დროს საქართველო საბრალთ იყო დაკნინებულ-დანაწილებული; აწუხებდა უფრო ის გარემოება, რომ აქ ნაცვლად ერთობისა, ხშირად მთავარი მთავარს ებრძოდა და ბატონიშვილი ბატონიშვილს, სულ მცირე რამ დანაშაულობის გიმო მათში სტყდებოდა დაუსრულებელი განხეთქილება, შფოთი და მტრობა, რაც ქართველობას ძლიერ ვნებდა და საქმეთა ყოველ ძალას სიცოცხლის მომსპობ ცელივით ესმოზოდა გარს.

თუმც ასეთი იყო ქართველთ ვითარება, მაგრამ მათ შორის ქვეყნის მეტრფეთა რიცხვი მაინც მცირე არ ყოფილა, უმრავლესნი გამსჭვალულნი იყვნენ ერთობის სიყვარულით, თვით-მყოფელობის ხაზის შემოფარგმელობით, საკუთარ სხეულის და მის მეოხებით სულიერად გარე და შინ აღორძინების მისწრაფებათა ქონვით. ამიტომაც იყო, რომ იმ დროის ქართველი ერი დღეს რომ ამოზდა, მეორე დღეს ხის ძირში მოსვენებით ღხინობდა, რადგანაც მესამე დღეს მას კვლავ მწარე ომი ელოდა და ამ ომში იქნება თავის განწირვაც. ასეთ მეზრძოლთათვის საამქვეყნიოთ იმის გარეშე სხვა აღარა იყო რა დაშთენილი, რომ მცირეთ სადმე თავი მიეყრდნათ, მცირედ ეღხინათ და მერე მტერს შეჰკვდომოდნენ. სულ ამის მეოხება იყო, რომ ქართველნი თითქმის სამუდამოდ გამოეთხოვნენ მრეწველობას, ვაჭრობას.

და სხვა ასეთ საქმეებს. შველა ასეთ საქმეთ მფარველობა მოემწყვდა სხვა-და-სხვა ტომ-ჯურის ხალხთა ხელში, ეს უცხონი წავიდნენ წინ, მათ ჩაიდგეს პირში სული, ბევრმა ამის მეოხებით თავად-აზნაურობაც მიიღო და ყმებად ქართველი გლეხები, რომლებსაც შემდეგში ისინი თავისს რჯულზე იბირებდნენ და ნელ-ნელა ასხვატომებდნენ. ასეთის გადაგვარებულის ქართველებით სავსეა თვით საქართველო. შველა ეს ჩვენს ტომს და ქვეყანას კარს მის მეოხებით მოევიდნა, რომ ჩვენი სამეფო ძუიის სხვა სამეფოების მსგავსად ექვსას-შვიდასი წლის წინეთ კი არ მოვსპეთ არამედ მედგრად ვიბრძოლეთ და გამგეობა თვით მეცხრამეტე საუკუნის პირველ წლებამდის შევიწინახეთ, თუმც უნდა ითქვას, რომ ეს ხანგრძლივი და დიდის ბრძოლით შენახული გამგეობა ჩვენ იაფად არ დაგვიჯდა და უმეტესი ნაწილი ქართველებისა ამას შეეწირა: ზოგი ომში გასწყდა, ზოგი ძალით გაათათრეს, ამ გაათათრებულებისაგან გაძლიერდა ოსმალთა ტომი, ზოგნი გასომხდნენ და გაფრანგდნენ; ამათ შემდეგ დროს ენაც დაკარგეს და დღეს გვარ-ტომობით და ენით სომხის მოდგმას ეკუთვნიან. მოისპო აგრეთვე აფხაზეთიც და, ოდესმე ყოფილი 8 მილიონი ხალხი, ორ მილიონად იქცა და ვინც დარჩნენ, ისინიც ისე დაკნინდნენ და დაეცნენ, რომ მათში მკაცრად დაირღვა ურთიერთ სიყვარული და მის ნაცვლად დამყარდა სრული დარღვევის ხანა—დანაწილებ-დაკნინება.

უკანასკნელ, ასეთი ბედშავი მდგომარეობა ქართველთა ისე გამწვავდა და აზვირთდა, რომ ყოველ მამულის შვილს გული უნდა ასჩქროლებოდა და მის წინააღმდეგ ბრძოლა და შრომა დაეწყო. ეს მოეთხოვებოდა მაშინ ყოველ შესმენილ ქართველს და აი ამასვე ნხედავთ სოლომონ ლეონიძეში და თითო ოროლა სხვა პირებშიაც, მაგრამ მათ თავიანთ სიმცირის გამო იმ დროს ვერა გააწყეს რა. რა გაეწყობა, ესეც გარემოების ბრალია. ლეონიძის და მის მომხრეთა ნატვრა იყო შემდეგი:

ნაკუწ-ნაკუწად ქცეული საქართველო ერთ ქვეყნად გარდიქმნას, მის ძეთა შორის ერთი აკვანი დაირწეს, ერთი მამასახლისი ჰყვანდეთ, ქართველთა სხეულმა და სულმა დიადი სიძლიერე შეიკრიბოს გარს და მის მეოხებით გარე ერთობის ძებნას თავი გაანებოს, მათ შორის მოიძებნოს წინ-წამყვანი ძალა ღ სხვა მს ჩვენგან სხვათა დაუხმარებლათაც მოხსებაო, თუ კი, რასაკვირველია, ამას ჩვენ მოვინდომებთ, ვიგრძნობთ ქვეყნისა და ერის კეთილ-დღეობის საჭიროებას, ერთობას მნიშვნელობას და ქართველ ერის იმ მხვედრსა, რაც მან მომავალში სამაგიეროდ უნდა მიიღოს იმ ბრძოლის ჯილდოდ, რომელიც მან ადრე ატარა და მოითმინა შინაურსა და გარეულ მტერთა წინაშეო. ამ აზრების გავრცელებისათვის სოლომონ ლეონიძე ქართველთ წინაშე სდგას მტკიცე სვეტად და ბურჯად. იგი მთელს ქართველობას დიდს ერთობას ავედრებს, საშვილი-შვილო საქმეს, შთამომავლობისათვის მერმისის დაურღვეველს ცხოვრებას

სოლომონ ლეონიძე შთამომავლობს კახელ ლეონიძეებიდგან, რომლებიც ახლაც თავადებად არიან ცნობილნი და სოფელ ძონდოლში ცხოვრობენ, ტელავიდან 8 ვერსზე. ლეონიძეების გვარი წინეთ სხვა ყოფილა და ლეონიძეთა წოდება გარდმოცემის სიტყვით ამათ ასე მიუღიათ:

ძართველთ ერთს მეფეს სპარსებთან ომი ჰქონია, ამ ომში ლეონიძეების გვარის წევრნიც რეულან და შესამჩნევად უბრძოლიათ მტრის წინააღმდეგ. ზამარჯვების შემდეგ ქართველთ მეფეს ლეონიძეებისათვის ეს გვარი დაურქმევია, სახსოვრად სომხეთის სამეფოს უკანასკნელის შთამომავლის ლეონისა (VI-სა), რომელიც 1393 წელს პარიეში გარდაიცვალა, და იმ გარდმოცემისა, რომ ერთ დროს, სწორედ ამავე ადგილას სომხებისგანაც ძღვეულან სპასრსნიო.

ზოგნი ამ გვარის წევრნი ძახეთილამ საქართველოს სხვადა-სხვა კუთხეებშიაც გადასახლებულან, სხვათა შორის სცხოვე-

რებენ შავშეთის ნაწილის იმერხ-ევის სოფლის წყაღსიმურას მახლობლადაც ხუთი კომლი; ზოგნი მათგანი ადრე ოსმალეთში გადასულან და შავშეთ-იმერხევის გათათრების დროს ესენიც გათათრებულან. შავშეთის ლეონიძეები ძველად აზნაურის შეილები ყოფილან, დღეს აღიებად იწოდებიან. ჭართლსა და იმერეთში ლეონიძის გვარის წევრნი გლეხები და აზნაურის შეილებიც არიან; მაგრამ ამათ ლეონიძეების გვართან არაფერი ნათესაობა არა აქვსთ.

სოლომონ ლეონიძის დაბადება დაახლოვებით მიეწერება 1745 წლებს, ზედ-მიწევნით კი არ ვიცით, თუ როდის. იგი აღიზარდა მშობლებთან, მერე თბილისში იყო, სცხოვრებდა მეფე მრეკლეს შეილებთან, ამბობენ, ლეონ ბატონიშვილის კარგი მეგობარი იყოვო და ჯერეთ ისევ ახალ-გაზდას დიდათ უგლოვანია ლეონის მოწამლვა. სოლ. ლეონიძეს ბიორგი მეფის შეილებთანაც კარგი მეგობრობა ჰქონია, ხოლო ლეონის სიკვდილის შემდეგ კი უფრო აღექსანდრე ბატონიშვილს ჰმეგობრობდა. ს. ლეონიძემ თავისს დროის კვალათ ყოველ ნაირი სწავლა მიიღო, შეისწავლა სომხური ენა და მწიგნობრობა, სპარსული, მცირეთ ბერძნული, რუსულიც ესმოდა, ლაპარაკიც იცოდა, ხოლო წერის პრაქტიკა არ ჰქონდა. მცირეთ ებრაულიც სცოდნია და ადგილობრივი ქართულის კილოკავეების ზოგიერთი მთიული ენებიც. ჭართული მწიგნობრობა, ენა და ისტორიაც თავისს დროის კვალათ ზომაზე შეისწავლა. მას ავითარებდნენ ღოსითეოზ ჩერქეზიშვილი, იოანე ბერი, ფრანგის პატრები, სომეხთ ვართაპეტნი და ზოგნიც სხვა პირნიც, მცოდნენი სპარსულის ენისა. ღოსითეოზ ნეკრესელისაგან სოლომონ ლეონიძეს ჩაენერგა სიბრძნის მოყვარეობა, იოანე ორბელიანისაგან — მჭევრ-მეტყველობა და პატრებისგან — ევროპის წეს-წყობილების შესწავლის სურვილი, ხოლო სამეცნიერო და საფილოსოფო წიგნების კითხვა იმ დროის ბრძენ ქართველთაგან. მართის სიტყვით, არ დარჩა რამე სამეცნიერო, საფი-

ლოსოფო თუ საღვთისმეტყველო წიგნი, რომ მათი შინა-არსი სოლომონ ლეონიძეს არ გაეცნო თავისებურად. საქართველოს და ქრისტიანობის ისტორიის გარეშე სხვადასხვა ერთა ისტორიასაც ნატვრით კითხულობდა, ყველა ხალხთა ცხოვრებაზე თავისებურს ცოდნას იძენდა. თბილისში სწავლის და ყოფნის დროს, რალაც მიზეზების გამო იგი მეგობრობდა ხელოსან ხალხს, ეკედლებოდა მოქალაქეებს; ამით მან თბილისის ხელოსანთ და მოქალაქეთ წინაშე ყურადღება და მასთან დიდი პატივი დაინსახურა. ხელოსანთ და მოქალაქეთ სიყვარულმა სოლომონ ლეონიძე სულ სხვა კაცად გარდაჰქმნა, სხვა გვარ მოღვაწე მამულისშვილად: მან ზედ-მიწევნით შეისწავლა თბილისის ხელოსანთ და მოქალაქეთ ცხოვრება.

პირველი მაგალითი იყო, რომ ს. ლეონიძემ ქალაქის მცხოვრებთ ყურადღება მიაქცია და ბევრსაც ეცადა, რომ ქართველთ მდაბიოდგან გამრავლებულიყო ხელოსნები ყველა ხელობაში, ქარხნებში და ვაჭრობაში. ამ საქმეების გამო მან აღწერაც შეადგინა, რომელიც 1799 წელს ივანე ბატონიშვილმა თავისად წარუდგინა მეფე ბიორგის და სთხოვდა დახმარებას, რომ ყველა ხელობაში ქართველთ მდაბიოთ რიცხვი გამრავლდესო. ამ ნაკლისათვის ყველა იმ დროის ქართველს უნდა შეემცნია, მაგრამ საუბედუროდ ეს ასე არ იყო, ქართველთ სამეფო პირებს ამის დაკვირვებისთვის მაშინ მოცალეობა არა ჰქონდათ. აქ უნდა ითქვას, რომ, როსტომ მეფის დროს, მეჩვიდმეტე საუკუნის შემდეგიდგან, ქართველთ შორის ყოველ გვარ ხელოსნებმა იწყეს გამრავლება, მე-XVIII საუკუნეში ეს უფრო წინ წავიდა, ქართველთ ერთი ათად იმატეს, მაგრამ კლება იწყო საუბედუროთ 1795 წლიდამ, რომლის მიზეზად აღნიშნულის წლის რისხვა უნდა ჩაითვალოს.

სოლომონ ლეონიძემ თავისს დროსვე მიიღო ვრცელი შეხედულობა სამეფო საქმეებზე და წეს-წყობილობაზე, ეს

მეფისაგანაც იქმნა შენიშნული. ძვეყნისადმი მალაღის მიდრეკილებით და სიყვარულით მზერამ იგი დაახლოვა ყველა იმ დროის ქართველთ ბრძენ პირებთან, ესენი დაუკავშირდნენ მისს ნიქს, იგი ამით უფრო აღფრთოვანდა და უფრო მედგრად დაიწყო მხნეობა, სამეფო სხეულში ჩახედვა-დაკვირვება და მის სასარგებლოდ მეცადინეობა. მისმა ასეთმა შრომამ უფრო დააწინაურა იგი და 1775 წ. ქართველთ წინაშე უმეტეს განითქვა სახელი. ამ დროს იგი საერთოდ იქმნა შენიშნული, როგორც მალაღ გონების კაცი და დიდის ენერჯიის მქონი. ასეთი პირის მოქმედება და გამგეობა ცხადი საქმეა, რომ იმ დროის ქართველთ გამგეობას მალამოსაგით მოესმებოდა, რადგანაც, ჩვენდა საუბედუროთ, მრეკლე მეფის გამეფების და გაძლიერების შემდეგ, ისეც დაკნინებული რიცხვი ქართველთ მართველობისა რამდენსამე ნაწილად გაიყო და ვინც იყვნენ, ისინიც ან ერთმანეთს ეშლებოდნენ, ან იღვევებოდნენ და ბოლოს სულაც თახსირდებოდნენ, ქართველობას და საქართველოს ეცლებოდნენ.

ასევე დაემართა სოლომონ ლეონიძეს თავისს სიცოცხლის უკანასკნელს წლებში. ამის მიზეზები გახლდათ შემდეგი: მეფე მრეკლემ თავისს გამეფების უმაღლ ყურადღება მიაქცია მხოლოდ ისეთ სამეფო პირების გამრავლებას, რომელნიც მის ნებას და სიტყვას ემორჩილებოდნენ, მისი ყოველი სიტყვის მორჩილნი იყვნენ. ხშირად ეს ასეც იყო საქირო, მაგრამ მას თავისი ალაგი გააჩნდა, თავისი ბინა. მრეკლე მეფემ თავისს ქვეშევრდომთ ქართველთ შორის ბევრი ვერ სცნა თავისს მოაზრედ და ამიტომ იგი თავისს არ მოსაწონ პირებს თავიდგან იცილებდა, თანამდებობას ხელიდგან აცლიდა. ამის ნეოხებით საქმე ისე მოეწყო, რომ თბილისში ქართველ გამგეთ რიცხვი შემცირდა, თავადიშვილებმა სოფლად წყეს გადასახლება, ქალაქში კლება, შემცირება და მათ მაგიერ მრეკლე მეფის მეოხებით თბილისში სომხებმა იწყეს გამრავლება და ქალაქის გამგეობის პატრონობა. სომხები მე-

ფე მრეკლეს კარგად ემორჩილებოდნენ, ხოლო ოსტატურათ; ისინი მეფის ყოველ სიტყვას მოწიწებით ისმენდნენ, მიტო-
 მაც იყო, რომ მეფე მათ აძლევდა თავადიშვილობას, აზნაუ-
 რიშვილობას, მოქალაქობას, ანიჭებდა ყოველ ნაირ ღირსე-
 ბას და ხშირად დიდის უპირატესობითაც მოსავდა. ასეთი იყო
 სწორედ ქალაქის მელიქების საქმე, რომელი თანამდებობაც
 კინალამ მეფის ბრძანებით ერთის სომხის შთამომავლის თა-
 ვადიშვილის საკუთრებად არ გადაიქცა. მრეკლე მეფის საზარალო
 მოქმედება ბევრმა სცნა, ბევრმა ბრძენმა ქართველმა შეხედა
 ფხიზელის თვალით, და კარგად დაინახეს ის გარემოება, რომ
 თუ მრეკლე მეფე დარჩებოდა საქართველოში ასეთის ძა-
 ლით და გამგეობით, რასაც ის ადგა, მაშინ საქართველოს
 უსათუოდ დაღუპვა მოელოდა, რადგანაც მისი გამგეობა
 უმეტეს წილად დაფუძნებული იყო ძალ-მომრეობაზე, დეს-
 პოტიზმზე. მეფის ასეთმა ქცევამ გამოიწვია 1768 წლებში,
 ობილისში, მის წინააღმდეგ დასის დაარსება, რომელსაც
 ქართველთ დაღუპვის გარემოების წინააღმდეგ უნდა ემოქმე-
 დნა, ბევრის თათბირის შემდეგ ამათ გადასწყვიტეს მეფე მრე-
 კლეს მოკვლა და მისის ოჯახის მთლად ამოწყვეტა ისე, რომ
 ერთი კაციც არ უნდა დარჩენილიყო და მეფობა უნდა მიე-
 ცათ შახტანგ VI-ის შვილის ბაქარისათვის, რომელიც იმ
 დროს რუსეთში მსახურებდა და გენერალ-ლეიტენანტობა
 ჰქონდა მიღებული. ამ ცნობილს „შეთქმის“ წრეში ერივნენ
 ისეთნი ქართველნიც, რომელთაც სწავლა ევროპაში ჰქონ-
 დათ მიღებული, როგორც პაატა ბატონიშვილი, უკანონო
 ძმა ბაქარისა, მაგრამ კაცი თავისს დროის კვალად დიდად
 განსწავლული. მეფეს „შეთქმის“ ამბავი აცნობეს, დამნაშა-
 ვენი მალე დაიჭირეს და დასაჯეს, ზოგი მოკლეს, ზოგს
 თვალები დასთხარეს და ზოგი უცხო ქვეყანას გააგდეს. მართმა
 ასეთმა გაძევებულმა, რუსეთში, მრეკლე მეფის გამგეობის
 შესახებ რუსულ ენაზე წიგნიც დაბეჭდა და ჰგმო მეფემ საქ-
 ციელი, მის სამართალს დესპოტიზმი უწოდა. ასეთმა საქ-

ციელმა იმ დროის თავადებიც დიდათ ააღელვა მეფეზე, თუ რამე პატივისცემა არსებობდა მათში, ესეც მოისპო მათ შორის, რადგანაც მათი მონათესავენი მეფემ დასაჯა. ამან უფრო არივ-დარია ქართველთა საქმე, ამ დღიდგან იწყო მომზადება საქართველოს დაღუპვის ხანამ, ამ დღიდგან მომზადდა 1795 წლის უბედურება და ყველა ის განსაცდელი, რაც კი ამ წლით ჩვენს სამშობლოს მოევლინა.

სოლომონ ლეონიძემ ისე განითქვა სახელი და ისეთი ყურადღება დაიმსახურა ხალხში, რომ ხალხმა და ბევრმა მაღალ პირებმაც საქვეყნოდ დაიწყეს საუბარი მასზედ, თვით მეფესაც აუწყეს მისი ღირსება და შემძლებელობა და მრავალ გზის მოახსენეს მეფეს, რომ ს. ლეონიძეს დიდი შემძლებეობა ემჩნევა ქვეყნის მართვაშიო. ეს მოხსენება მოქალაქეთაგან უფრო იმან გამოიწვია, რომ ლეონიძეს ქალაქის მცხოვრებლებთან დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა. მეფემ ერის განცხადება სიამოვნებით შეისმინა, ს. ლეონიძეს პატივით დაუწყო მზერა, სხვა გვარი პატივი მიანიჭა, უპირატესი მნიშვნელობა, კარის კაცთა შორის უპირველესობა დაუთმო და საქმედ ქალაქის მართვის ზედამხედველობა მიუჩინა. მაშინდელ ქალაქის მეუფროსენი არ იყვნენ მაინც-და-მაინც დროის კვალად შესმენილი პირები; იგინი ქალაქის საქმეებს სულ ვერ მართავდნენ და ნამეტურ იმ დროის ხელოვნებს და ამქრულ წეს-წყობილებას ხომ სულ არ აპყრობდნენ ყურადღებას. მსენი ქალაქის მაშინდელს შემოსავალს ბოროტად ხმარობდნენ და მეფეს არ უჩვენებდნენ იმას, რასაც თვით იღებდნენ. ამ გარემოებამ თვით ხალხის წინაშეც გამოიწვია უთანხმოება და მრავალ-გზის იქმნენ ხალხისაგან ქალაქის მმართველნი და მეღიქნი დასმენილნი, რომ იგინი ბოროტებას სჩადიანო. ამიტომ მეფემ ისურვა იმათ ზედამხედველად სოლომონ ლეონიძის დანიშვნა. ლეონიძემ თბილისის მოქალაქეები ერთ დღეს შეჰკრიბა ერთად და აუწყა ბევრი რამ ქალაქის სასარგებლოდ. მაგალითებრ, დუქან-

ბაზრის გაფართოების შესახებ, ბაზაზხანის ქუჩების და გზების დაწმენდის, ობილისში ახალის დუქნების გაშენების საქიროება, სახელოსნო ქარხნების დაარსება, არსებულთ გაფართოება, მოგზაურთათვის კარგის ქარვასლის აგების საქიროება, რადგანაც მაშინ საქართველოში ევროპის მოგზაურნი და სამხედრო კაცნიც ხშირად მოდიოდნენ, ხოლო მათ სადმე რამე საცხოვრებელი ოთახის მოპოვება კი არ შეეძლოთ. შველა ამაებზე ლეონიძემ მეფეს მოხსენება მიართვა და მფარველობა სთხოვა, რომ ვაჭრების მდგომარეობას ყურადღება მიაქციეთ, მცირეთ მეგობრობა და მფარველობა დაუწყეთო, რომ მის მეოხებით ჩვენში ვაჭრობა ფეხზე დადგეს, იგი წარმატებას მიეცეს და სამერმისოდ ქართველთ შორის რამე საქმეები აღორძინდესო, რაის მეოხებით სამეფოსაც შემოსავალი გაუჩნდება, თოფხანის საქმეს ვუშველით რამეს, ჯარს ულუფას მოეუპოვებთო, დრო არის, რომ საქართველოს სამეფომაც თვისს შორის რიგიანი სამხედრო წესები შეიდგინოს, მორიგი ჯარი განწესდეს, ჯარისთვის სახლები აშენდეს, დაფუძნდეს კარგი არტილერიაო. მართის სიტყვით, უნდა შემოღებულ იქმნას ისეთი წესები, რითაც შესაძლებელ იქნება ქართველთ სამეფოს არსებობა-გაძლიერება და მომავლის შენახვაო.

მეფემ უსმინა და განაწესა ვაქართათვის უცხო პატივისცემა, მსაჯულთ წეს-რიგთა განსაკარგავად შემოიღო „მოქალაქობა“, ქალაქის მცხოვრებთ საპატიო გვამნი რჩეულ პირებად იქმნენ ხმობილნი, ზედ თან-დართვით „მოქალაქე“, ამათთვისვე განწესდა დარაჯთა რაზმი, რომელმაც ვაჭრებს იცავდა ჭ ფოსტის მსგავსად ადგილიდგან ადგილამდე ფულით და საქონლით გადაჰყვანდათ უზრუნველად. ვაჭართ ამისთვის არაფერი ერთმეფოდათ. მს გარემოება გახდა უფრო მის ფუძედ, რომ ეკატერინეს იარმუკობაზედ მათ ხშირად იწყეს მისვლა-მოსვლა, საქონლის გატან-შემოტანა და ვაჭრობა. სწორეთ ამ დროს და ასეთ საქმეთა წარმატების აღორძინება გახდა მის უმთავ-

რეს საგნად, რომ იმ დროის ქართველთ ოქროს ფულის მოჭრა საჭიროდ დაინახეს და მალეც მოსჭრეს, თუმცა დიდხანს არ გაგრძელდა. ოქროს ფული საქართველოში ძველი დგანვე არსებობდა, ხოლო სამ სამეფოლ განყოფის შემდეგ მოიხპო.

სოლომონ ლეონიძის ყოველი თხოვნა, გეგმა და მიმართვა მეფემ საპატიოდ სცნა, ყოველისფერი შეასრულა, მიტომ მოქალაქეებსაც ხარჯის გადახდის ზომა შეუცვალეს და მცირე აღმატებით დააწერეს. მაინც ხელოსანი წელიწადში 70 კაპ. იხდიდა და ვაჭარი 1 მანათს; თითო აბაზი მოუმატეს ორივეს, 70 კაპ. გახადეს 90 კაპ. და 1 მანეთი— ექვს აბაზად. იმ დროს თბილისში იყვნენ ისეთნი ღარიბნიც, რომელთაც ასეთი ხარჯის გარდახდა ემძიმათ და მათ თბილისიდან აყრა დააპირეს და სხვაგან გადასახლება; ეს ამბავი სოლომონ მსაჯულმა მალე შეიტყო, მოვიდა მათთან და დააშოშმინა, აუწყა, რომ ოლონდ თქვენ ნუ აიყრებით და ხარჯი გაგინახევრდებათო, მცხოვრებთ სიტყვა მისცეს. სოლომონ ლეონიძე საჩქაროდ წავიდა მეფესთან და ხარკის ზომა შეაცვლევინა, რომ თბილისში მცხოვრებთ რიცხვი გამრავლებულიყო, ქალაქი ქალაქს დამსგავსებოდა.

საქართველოში, ამქრული წეს-წყობილება ძველადვე არსებობდა, მას თავისებური წესებიც ჰქონდა და საზოგადო კანონ-მდებლობისაგან თითქმის სრულიად განთავისუფლებული იყო. მაშინ მას ბევრი რამ ნაკლიც ჰქონდა და მიტომ ს. ლეონიძემ მათთვის ბევრი რამ შემოიღო, იგი აღადგინა კარგის ღირსებით, შემოსა ხალხის სასარგებლო წესებით, რომელ წესებითაც ამქრულ წეს-წყობილებამ საქართველოში თვით 1865 წლებამდის მოაღწია. ძარგის წესების განმტკიცების შემდეგ ხელოსნებს მიეცათ გეგმა საკუთარ გამგეობისა, იმ დღიდან ხელოსანნი თვით განაგებდნენ და განაბჭობდნენ ხელოსანთ შორის სადავო საქმეებს. თვით ხელოსანნივე გახდნენ მოსამართლენი და კანონთ-მდებელნი თავიანთ

საქმეებისა, მანამდის კი ქალაქის სახლი და კარი სავსე იყო სადავო საქმეებით და საჩივრებით და ხელოსნების ასე ხშირად ერთმანეთზე საჩივრები სასტიკად სტვირთავდა თვით სამეფო გამგეობასაც. მელიქის ხელში ხშირად ხელოსნები უსამართლოდაც იღვენებოდნენ და მელიქები, ანუ ქალაქის მმართველნი ყოველთვის მდიდრდებოდნენ ხელოსნებისაგან. ამავ დროს ხელოსანთ გამგეობამ შეიძინა წესები უსტაბაშების ამორჩევისა, მასთან დაადგინეს, რომ ქარგალთა და შეგირდთ დაყიდვა და წაყვანა მებატონეებს არ შეუძლიანთო, რადგანაც ეს საზარალოა ხელოსნებისთვის და თვით მებატონეთათვისაც უმჯობესიაო, რომ მებატონეს უვიცის მსახურის მაგიერ რიგიანი ჰყვანდესო. ბატონი თუ ამას არ იკადრებდა და ყმის დასჯას ანუ გაყიდვას მოისურვებდა, მაშინ ამ ყმას ამქარი იხსნიდა. შველა ესენი სოლომონ ლეონიძის მეოხებით დამტკიცდა და განცხადდა ქართველთ წინაშე; შეიძლებოდა ეს განკარგულება არც კი მომხდარიყო, რომ სოლომონ ლეონიძეს არ ემოქმედნა. ამას ჩვენ მით უფრო ვამბობთ, რადგანაც მაშინ სხვა ნაირად იყო მოწყობილი ჩვენი გამგეობის მიმდინარეობის ვითარება. მანამ ეს გადაწყვეტილება აღსრულებაში მოვიდოდა, სოლომონ ლეონიძე წარსდგა მეფის წინაშე, თან ახლდნენ მოქალაქენიც, აიმაღლა ხმა და მეფეს მოახსენა შემდეგი აზრი და ნატვრა მოქალაქეთა და ხელოსანთა:

უგუჯაფერს თქვენ თვით ჰხედავთ, მეფეო, თუ რა მდგომარეობაშია მოთავსებული დღეს თბილისის ხელისნთ და მომალაქეთ ვითარება, იგინი შეწუხებულნი არიან გარე მტრისაკან, და ამავე დროს არც შინაურები ასვენებენ. საჭიროა, მეფეო, რომ ამ ნაკლს თქვენი მეფური გამგეობის ძალა მოჭფინოთ და უზრუნველ ჰყოთ ხელისნთ და მოქალაქეთ საქმეო. ხელისნთ და ვაჭართ უზრუნველობით და იმათის აღდგინებით აღდგინდება ბევრი რამ ქართველთა შორის, კრი გაფხიზდება, მრავალნი მდაბიონი შეეჩვევიან დროის რიგიანად

მოხმარებას, ამიტომ საჭიროა, რომ მოქალაქენი და სოლო-
სანნი ზატოვცემულ იუვენს თქვენგან, ივინი ამით უფრო
ციერტოვლებენ, უფრო დაგიახლოვდებიან. კაჭირვებაში უა-
ვგელთვის დიდს მონაწილეობას მიიღებენ, მეტს სარგებლობას
და სიკეთეს მისცემენ ჩვენს დაშქარს“ და სსყ.

მეფე განცვიფრდა სოლომონ ლეონიძის მკვერ-მეტყვე-
ლობით, აზრებით, ცოდნით და როგორც მოგახსენეთ უსმინა
კიდევ.

XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, საქართველოს ვაქრებმა ევრო-
პაშიაც ხშირად იწყეს განსვლა, მაგრამიქილამ ბევრნი აღარ ბრუნ-
დებოდნენ, ზოგის შესახებ მათ ნათესავთაგან ძებნა და და-
ვაც ტყდებოდა, ზოგთა ძებნას მთავრობასაც ავალდებდნენ.
ამ გარემოებას სოლომონ ლეონიძემ ყურადღება მიაქცია და
მისის მეოხებით დაწესდა შემდეგი წეს-რიგი: რუსეთში წამ-
სვლელთ ვაქართ, ხელოსანთ და სხვათაც, თუნდ თავად-აზ-
ნაურებსაც, უსათუოდ ქართველთ სამეფოს გამგეობისაგან
ნებართვა უნდა ჰქონდეთ აღებულიო, ანუ პასპორტი; გარდა
ამისა დადგენილ იქმნა ისიც, რომ

„რუსეთში წამსვლელს უსათუოდ ცოლ-შვილი უნდა ჰქონდ-
და, უცოლშვილთს ცოლი უნდა შეერთო და მერმე უნდა წასუ-
ლიყო, ცოლშვილი კი აქ უნდა დაეტოვებინა, უამისოდ ნე-
ბას არ აძლევენ; სხარსეთსა და ოსმალეთში კი ეძლევათ
ნება წასვლისა, რადგანაც იქ დარჩენის არაფერი ფიქრი ქქანდათ“.

ამ საქმეების შესახებ რუსის ერთმა მოგზაურ აფიცერმა
(პეტროვმა) საქართველოდამ თავისს მთავრობას მოხსენებაც
გაუგზავნა და ამ წესებს რაღაც ექვი მიაწერა, იგი სწერს:

„იმ დროს, როდესაც საქართველოს მთავრობა აქაურს ვა-
ჭრებს და სხვებს სხარსეთში და ოსმალეთში წასვლის ნებას
აძლევს, რუსეთში კი არავის უშვებენ, თუ ის უცოლშვილთა,
ხალფ თუ ცოლ შვილიანია, ოკახი აქ მსკვლად რჩება ქმრის
მობრუნებამდის“.

სოლომონ ლეონიძე იყო მოქალაქობის მიმდევარი, ყო-

ველ დღე დაიარებოდა ქალაქის სხვა-და-სხვა ქუჩებში, სინჯავდა სავაჭროებს, საპნის ქარხნებს, სამთლის, ლილახანას, მეჭურჭლეების, მეჭურჭეების ქარხნებს, სამჭედლოებს, ფეიქარხანებს, მეშანდლეების, მეტყავეების და ბევრს სხვებს, რომლებიც კი იმ დროს საქართველოში და თბილისში არსებობდნენ. იმ დროის კვალად ყველა სახელოსნოების და ქარხნების ვითარება კარგს პირობებში იყო მოთავსებული, იგინი საკმარისად წინ წავიდოდნენ, თავისებურს სულსა და ხორცსაც ჩაიდგავდნენ, ერთი სიტყვით, აქ ყოველნაირი ბედნიერება დაიბადებოდა, რადგანაც ერმა ივრძნო წინ-სვლის საჭიროება, წარმატების მნიშვნელობა, ყველა ის პირობითი მხარეები, რაც კი ყოველ ერისთვის სადიადო საგანს შეადგენს. საუბედუროდ, ერის ასეთი აზვიადებული წადილი და ნატვრა მეფე მრეკლემ ვერაფრად გამოიყენა და ამან დალუბა ერის წარმატების მისწრაფება; იმ დროს, როცა მას ქართველთ შინაურის ძალის აღორძინებისთვის უნდა მიექცია ყურადღება, იგი გადაეკიდა ჯავათ-ხანს, სომხების გამო 32 ათასი ქართველი შეაწყვიტა და 8000 ურემი, მერე ხანმა სამაგიერო გადაუხადა, 1795 წელს თბილისი ააოხრებინა, ყველაფერი წელში გაწყვიტა, მოისპო თბილისში ყველა ის ძალოვნებითი მხარეები, რაც კი დიდის დიდებით და წარმატების მიმდინარეობის ნატვრით იქმნენ დაფუძნებულნი.

ამ ქარხნების და სამუშაოების შესახებ ძველად მოქალაქეთ შორის ბევრი ამბავი იყო დარჩენილი, მე თვით მოვესწარ ასეთ პირთ და მათგან ბევრი ამბავიც გამიგონია, დღეს კი მათგანი აღარავინ არის, განვლეს სოფელი, მათის განვლით ბევრი რამ მოისპო.

ბრძნობიერმა ქართველმა, სოლომონ ლეონიძემ, კარგად იცოდა ქვეყნის კეთილ-დღეობის საიდუმლოება, ესმოდა ყველა ძალოვნების ვითარება, ამიტომაც იგი დიდს მნიშვნელობას აძლევდა ხელოსნების გამრავლებას და წარმატებას, მან თითქოს შეიგნო და მიხვდა ქართველთ იმ საჭიროებას, რომ

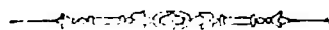
ვიდრე ქართველთ შორის ხელოსნები არ გამრავლდებიან და მათი წარმოებაც არ გაფართოვდება, შინამდის ვერც სამეფოს საქმეები აიწევს მალლა. ამის სიმტკიცისათვის საჭიროდ დაინახა ზოგიერთ მოქალაქეების ამალღება ქონებით, გამგობით, ღირსებით და ამიტომ მეფესთან იმეცადინა და ობილისში აღადგინა რამდენიმე გვარი მოქალაქეთა, რომელთაც მიეცათ ბევრნაირი სახსარი წინ-სვლისა და წარმატებისა, რომელ წარმატებაც შემდეგში გახდა ქართველთ სამეფოს საკეთილდღეო ბედნიერებად. ამათ თავიანთ სავაჭროები გააფართოვეს, საქონლის გატან-შემოტანას მოუმატეს, სპარსეთს გარდა ახალციხით ოსმალშიაც იწყეს განსვლა და ვაჭრობა. რუსეთშიაც ბევრად უმატეს საქონლის წადება და შემოტანა. ჩვენში რუსული ფულიც თავისებურნის ღირსებით გადიოდა, საქართველოში სპარსულს და ოსმალურს ფულსაც ჰქონდა გასავალი. მოქალაქეებმაც თვალ-ხილულად ნახეს ლეონიძისაგან ჭეშმარიტი მფარველობა, ქვეყნისადმი მალალ მიდრეკილებით სამსახური და ამიტომ იგინიც დიდს თავაზს სცემდნენ, შესაფერს პატივს აპყრობდნენ, მოქალაქეებში ერთი წვეულება არ გაიმართებოდა, რომ იქ სოლომონ ლეონიძე არ მიეპატიჟნათ. ამ გარემოების მეოხებით მან კარგად გაიცნა მოქალაქეთა შინაური ცხოვრება, ვითარება და ყველა მათ მოძრაობათა მიზეზები. უფრო ეს გახდა მის საგნად, რომ სოლომონ ლეონიძეს თხოვნით მეფე მრეკლემ იმ დროს ქალაქის ჩელიქად ყოფილს კუზიან ღარჩია ბებუთაშვილს ყველა თავისს დანაშაული აპატივა; მელიქს ბრალდებოდა ქვეყნის ამოგდება, ბევრი მოქალაქეების და ხელოსნების დარბევა, ქრთამების აღება და ათასიკ სხვა ცუდი საქმეები. სოლომონ ლეონიძემ გასტეხა მეღიქი, ბევრი რამ საქმეები გაასწორებინა და მათს მცნობთა და არა მცნობთ შორის ამბოხებაც მოსპო, სიყვარული დათესა. მოქალაქეებისაგან სოლომონ ლეონიძეს პატივის ცემის გარდა ხშირად საჩუქრებიც ეძლეოდა; ისე ვაჭარი არ დაბრუნდებოდა საქართველო-

ში სპარსეთიდან, მსმალეთიდან, რუსეთის და სხვა საზღვარგარეთის ქალაქებიდან, რომ მათ ამისთვის რამე საჩუქარი არ მოეტანათ.

იგი ისე მოქმედობდა და შრომობდა, რომ თავისი შრომით და ცდით რამდენიმე ათასი თუმნის შეძლება მოიპოვა, იმ დროს კვალად, მას ნაღდად საკმარისი ფული ჰქონდა, სულ კეთილი ცდით და საქმეებით შეკრებილი. შულის გარდა თვალმარგალიტი და ოქროც ბევრი ჰქონდა. ეს შესძინა მას რიგიანად თავის დაჭერამ, ქვეყნისადმი მტკიცე ჰუმანიტა სამართლიურმა მოქმედებამ. იქნება ვინმემ სთქვას: იგი თუ უანგარო ქვეყნის მოღვაწე იყო, მაშინ ამდენი საცხოვრებელი როგორ შეიძინაო? ამაზე ვიტყვი, რომ ერთი გროშიც არავისთვის წაურთმევია. იგი სამეფო სამსახურში იყო, ჯილდოს იღებდა, მასთანვე კერძო საქმეებსაც ბევრს არიგებდა და აკეთებდა, ნამეტურ სადავო საქმეებს, რაშიაც ხშირად კაი ფასსაც უხდიდნენ. ბარდა ამისა, მამა პაპისაგან დანატოვარიც საკმარისი ჰქონდა. ცოლად შეირთო ძნის მრისთვისშვილის ქალი, რომელსაც კარგი მზითვეი მოჰყვა. თვითონაც თბილისში ჰქონდა დუქნები, რომელსაც აქირავებდა, ბაღები ჰქონდა და მამულები, ძახეთშიაც კარგი მამულები, აბა რაღა გაუჭირდებოდა ამას, რომ ამდენ უძრავ ქონებათა უვალო პატრონს მამულების შესავლიდგან ოქროს ფული და თვალ-მარგალიტი შეეძინა. შნოიანს, ენერგიულს, კაცს არა გაუჭირდებოდა რა და უხეირონი კი განადღეს ცოტანი არიან ჩვენში, რომ შეძენის მაგიერ მთლად ფლანგვენ, ღუპავენ თავიანთ ოჯახს და ქართველ უმიწა-წყლო გლეხ-კაცობასაც, თუმცა თვალ-უწვდენელი მამულები აქვსთ.

იხ მარუშიძე.

(შემდეგი იქნება).

სამხრეთი საქართველო

(სამხეთი *).

ამ დასაღუპს გარემოებას ქართველებმა სულ ვერ მიაქციეს ყურადღება, მათთვის ეს შეუნიშნავი იყო. ამ საუკუნის 1860 წლებში, ლ. ზონქაძემ მიაქცია ამას ყურადღება და „სურამის ციხეში“ ნიმუში აჩვენა ჩვენს საზოგადოებას, მაგრამ იგი დღესაც მრავალთათვის შეუმცნეველია.

ქართველი ჩვეულება ძველად ისე იყო, რომ საქართველოს კუთხეთ შორის საითაც კი უფრო მდიდარს ნიადავს ამჩნევდნენ, სადაც მოსავალი უხვი იყო და მასთან ადვილ მოსაყვანიც, ხალხიც იქით სახლდებოდა, იმ კუთხეს ეტანებოდა, ასე იყო სწორედ ბორჩალოს მაზრის საქმეც. სიტყვა ბორჩადა ქართული ძველებური სიტყვა არის. აქ ქართველნი მეტის სიუხვით მრავლდებოდნენ ძველად და შემდეგ დროებშიაც არ მოჰკლებია ამ კუთხეს მნიშვნელობა ქართველთ წინაშე. აქ ქართველნი ყოველთვის აღტაცებულის მხნეობით შრომობდნენ, ისინი ყველაფერს სიხარულით აკეთებდნენ, რადგანაც მათ სწამდათ თავიანთის ცხოვრების მომავალი, იქაურ ადგილ-მდებარეობათ სინოციერე, სიმაგრე, რასაც ქართველი ხშირად სხვაგან ვერ ჰპოვებდა. ბორჩალოს კუთხის მრავალ-მნიშვნელოვანი ღირსება, ადგილების სიმსუქნე, სხვა-და-სხვა წამლების სიმრავლე, რკინის, ვერცხლის და ვინ იცის, რამდენი კიდევ ასეთ ნივთიერებათა სიუხვე შენი-

*) იხ. № 1, გვ. 67.

შნულია თვით დღევანდელ მწერლებისაგან. თვით ოფიციალური ცნობაც კი იძლევა საბუთებს, რომ ეს კუთხე ბევრად მაღლა უნდა იქმნეს დაყენებული საქართველოს სხვა კუთხეებზე.

ამ კუთხის ასეთი მნიშვნელობა გახდა მის ფუძედ, რომ ძველად, აქეთ ქართველთ ტომი დიდად მრავლდებოდა და ამ გამრავლებას თვით ქართველთ მთავრობაც უწყობდა ხელს. საქმე ისე მოეწყო, რომ აქეთ აღმომხვობით იწყეს აღმოჩენა ქართველთ ბრძენ კაცებმა, მწიგნობრებმა, მღვდელთ-მთავრებმა და შესანიშნავ გმირებმა. აქეთვე მსწრაფლ აღორძინდა ქართველთ ეკლესია მონასტრების კეთება, სადაც მრავლად სცხოვრებდნენ ქართველთ მწიგნობარი ბერები, ნამეტურ გადამწერნი ქართულის ძველის ხელთ-ნაწერის წიგნებისა. რაც ამ კუთხეში ძველად აგებული ეკლესიები მოიპოვება, არა მგონია, რომ სამცხის გარდა საქართველოს სხვა რომელსამე კუთხეში მოიპოვებოდეს. ძველ ქართველთ კარგად ესმოდათ ამ კუთხის განაპირული მდგომარეობა და ამიტომ მათ აქეთკენ ციხე-კოშკების და ხიდების შენებაც უმაღლეს წერტილაჲდის აიყვანეს, უმაღლეს ხარისხამდე; მათ არ დარჩათ ამ კუთხეში არც ერთი პატარა ხევი, რომ მასზე გზა და ხიდები არ გაეკეთებინათ; ვაკე ჯურწყავ ადგილებში გაჰყავდათ წყლის არხები; მაშინდელის არხების დანატოვარ ნაშთებს დღესაც კი მოჰყავს მხილველი განცვიფრებაში. დავასახელოთ თუნდ ის გარემოება, რომ ძველად მდინარე შტია და მაშავერი ერთად ყოფილან შეერთებული რუთი, მაგრამ ესმთა ვითარების მეოხებით იგი გაუქმებულა. მე-XVIII საუკუნეში ისევ მოუძებნიათ ნარუვალი და განუახლებიათ, ამაზე მახტანგ მეექვსეს ლექსიც აქვს დაწერილი.

აქედგან დავიწყებთ იმ ეკლესიების და მონასტრების მოხსენებას, რომლებიც ადრე ქართველთ მეფეებს ამ კუთხეში აუგიათ. ბევრი მათგანი აოხრებულა, ბევრი დაქცეულა, მაგრამ შავს გრიგალს კიდევ ბევრი გადარჩენილა და

დღევანდლამდის მოუწევია, თუმცა ივინიც შემოსილან სამ-
გლოვიაროს ძაძით და გარს ავლიათ ქართველთ წარსუ-
ლის მდგომარეობის ძაძა. იგი მხილველს ნაღვლით აავსებს,
წრფელს მამულის შვილს ამ სოფლის წესებს მწარედ აგმო-
ბინებს. ამ კუთხის გაცნობით მკითხველთ თვალთ წინ გადაე-
შლება ქართველთ განვლილი დრო და ის მწარე მხვედრ-
სურათიც, თუ სადღე ერთი როგორ სცხოვრობს, როგორ ეძ-
ლევა იგი წარმატებას და დიდებას, მაგრამ მცირე რამ უბე-
დურის მეოხებით მერე როგორ ეცემა, როგორ ისპობა მთელს
კუთხეში მისი რიცხვი, როგორ ქრება მისი კვალი, წინად
ყოფილი ერის ხსენება როგორ ეძლევა დავიწყებას და მის
ნაცვლად ვინ იდგამს ფეხს და ვინ მიდის წინ. ამის დაკვირ-
ვება ჩვენთვის დიდს საჭიროებას შეადგენს, რადგანაც ქარ-
თველ ტომის ძეთა რიცხვს ვინ არ იზიდავდა თვისკენ და არ
ასხვაფერებდა; ქართველ ძეთა რიცხვს სასტიკად მუსტრავდა
ყველაფერი და უკანასკნელ თვით ეკლესიურმა წესებმაც კი
უწყო დაკარგვა, რაის მეოხებით დიდი ძალი ქართველობა
დაუკავშირდა სომხობას, სომხის გვარსა, ენას, ზნეს და ჩვეუ-
ლებას, დღეს მათში ქართველობის აღარაფერია დაშთენილი
და მათ აღაგას სხვა ტომის შვილები სცხოვრობენ.

დიდა ბოლნისის სიძნა, უგუნბათო, რომელ ვრცელი ეკლე-
სიაც გაუკეთებია 29 ქართველთა მეფეს შარსმანს, მეხუთე საუ-
კუნის ნახევარში, შემდგომ ამის ამ ტაძარში ეპისკოპოსის კა-
თედრა დაუარსებია შახტანგ ბორგასლანს, შემდეგ საუკუ-
ნეებში აქ მსხდომთ ეპისკოპოზებს განუმტკიცებიათ და გა-
ნუმაგრებიათ ეს ტაძარი, მრევლში გაუფრცვლებიათ წერა-
კითხვა, დაუხსნიათ აქა-იქ სასწავლებლები და გაუფრცვლე-
ბიათ საღმრთო მწიგნობრობა საზოგადოდ. თუ ამ კუთხეში
ადრე ქართველთ სოფლები და ქართველთა ხალხი ისე ნატა-
მალობდა, ნუ თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ შარსმან
მეფეს ტაძარი აღეგო და შემდგომ მისა შახტანგ ბორგასლანს
ეპისკოპოსი დაესო?—არა გვგონია. იგი იყო ქართველების

კუთხე, ქართველის ტომისგან დაარსებული და აქ მიტომაც მოხერხდა ყველა ესენი. ღღეს ბოლნისს ამაოდ უხმობენ „ბოლნა-ფორას“! ქართველთ ეპისკოპოსი აქ იჯდა XVIII საუკუნის ნახევრამდე.

ამ მონასტრის მახლობლივ არის მონასტერი, წულურდა-შენში, გუმბათიანი, მშვენივრად ნაკეთი, მშვენიერ ალაგას, ღღეს ჟამთა ვითარების მეოხებით ხავს-მოღებული, დანგრეულ-დაქცეული.

ღმანისის ტაძარი, ძველი კათედრა ტაშირის მხრის ეპისკოპოზებისა, მშვენივრად ნაშენი, უგუნბათო. აქ ეპისკოპოსის კათედრა არსებობდა XVIII საუკუნის ნახევრამდე. ეს ტაძარი მაშავერის მხარეს მდებარეობს, იგი ეკუთვნოდა ორბელიანებს, ჩვენი პოეტი ვახ. ორბელიანი მას მიუძღვნის ლექსს „ძველი ღმანისი“ —

„გაჭკტი, ღმანისა, და დაინთქე უფსკრუფსა შინა,
ჩემს სატანჯავად რამ არ მიდგე ჩემ თვალთა წინა“-ა.

ღღეს ამ ტაძრის მიდამოები სომეხთა მდიდრებს ეკუთვნისთ და ღმანისიც მათს საკუთრებას შეადგენს.

წაღკის ტაძარი, მშვენივრად ნაშენი მეტად ძველს დროში; აქაც იჯდა ეპისკოპოსი, რომელიც განაგებდა ტაშირისა და ორიალეთის ქართველთ საქმეებს, მაგრამ რადგანაც ჩვენ ორიალეთს აქ არ ვვხებით, ამიტომ ამ საზღვრებზე მდებარე ნაშთების აღწერითაც არ შევაწუხებთ მკითხველს.

ჯარდის უბნის მონასტერი, უგუნბათო, მშვენიერს ადგილს ნაშენი.

ზირდერულად წოდებული მონასტერი, კლდეში გამოკვეთილი, დიდის შენობებით შემკული, ვახუშტის დროს აქ არქიმანდრიტი მჯდარა. მოგვითხრობენ, რომ ეს მონასტერი X საუკ. გაუკეთებიათ, ხოლო XII საუკ. თამარ მეფეს განუახლებია და შეუმკია.

ქციის ხეობაზე ორი ტაძარი, ერთი გუნბათიანი, აღაშენა მეფემან მირდატ, შემუსრა ლანგ-თემურმა. მეორე არს მცი-

რე მონასტერი, სადაც მახუშტის დროს ერთი მღვდელი ყოფილა.

ქაბუჩის მონასტერი, ქართველთაგან აღშენებული, დღეს სომეხებს უპყრავთ.

ქელა ჭეშმარიტის მონასტერი, ქართველთაგან ნაშენი, დღეს უპყრავთ სომეხთა.

რუსთავის მცირე ეკლესია, რუსთველისაგან აღშენებული, ალგეთის ხეობაზე, სოფ. არაშენდის ტყეში, დღევანდლამდე კარგად შენახული სდგას, წარწერებით.

მანგლასის ეკლესია, აღშენებული ძონსტანტინე იმპერატორის ბრძანებით, ქართველთა გაქრისტიანების დროს, შემდგომ აქ დასვა ეპისკოპოსი მახტანგ ზორგასლანმა. ამ ტაძარში მოტანილი ყოფილა იესო ძრისტეს ფეხის ფიციარი. შემდეგ საუკუნოებში ერთს კედელზედ დაუხატავთ მაჰმადილომზე მჯდომარე; მოგვიტხოზობენ, რომ საქართველოს შემუსვრის დროს, მაჰმადიანებმა ეს ტაძარი მიტომ არ შემუსრესო. ეს ტაძარი დღევანდლამდე არსებობს. ღღეს ამ ტაძრის ხეობას სომეხნი მანგლა-ფორას უხმობენ!..

გუდარეთის მონასტერი, მშვენიერ ადგილას, მრავალ შენობათა ნაშთებიანი, დღეს სასტიკად შემუსვრილი.

კაბენის მონასტერი, დედათა სადგომი, ვრცელი, გუნბათიანი, მშვენიერად ნაკეთი, XVIII საუკუნის ნახევარს მთლად შემუსრეს, სამხრეთის კედელი მთელია, ორს მხარეს აქვს მგალობელთა მალალი კათედრები.

თელეთის წმიდა გიორგი, დღეს სომეხებს უპყრავთ, აქ იყო ძველად ხატი წმ. ზიორგისა ვერცხლისა, ქართულის ნაწერებით, შეწირული ერთის ქართველის მოლოზნისაგან.

რუსთავის ტაძარი, იგივე ზოსტან ქალაქად წოდებული. ეს ტაძარი აღშენდა ძველად, იჯდა ეპისკოპოსი, XVIII საუკუნის დასაწყისში თათრებმა შემუსრეს, ამიტომ საეპისკოპოსო კათედრა მარტყოფს გარდაიტანეს, დღეს რუსთავის ეკლესიის ნაშთი ლა სჩანს.

ფიტაკეტის ტაძარი, შესანიშნავია თავისს ხუროთ-მოძღვრებით, მხატვრობით და ადგილ-მდებარეობით.

ტანძის ვრცელი ტაძარი, დღეს მცირედ განახლებული.

ახტალის ვრცელი ტაძარი, დღეს მთლად მოსპობილი, სამიტროპოლიტო შატანგ ზორგასლანის დროდგან, ამის სამწყსოს შეადგენდა ხუნანი, კარდახანი და ბერდუჯის მდინარე.

ჭუჭახის მონასტერი, გუნბათიანი, დღეს დატყვეული.

ხაფრანის ეკლესია, გუნბათიანი, ვრცელი.

ახპატის ეკლესია, ვრცელი, გუნბათიანი, შატანგ ზორგასლანისაგან აღშენებული. დღეს სომეხთ უპყრიათ იგი და სომეხების საკუთრებად აღიარებენ, სომეხთ მეფეთაგან აღშენებულს, მაგრამ ამაოდ. სომეხთ ეს ტაძარი დაიკავეს მეთხუთმეტე საუკუნის შემდეგიდგან, როდესაც ამ კუთხეში ქართველთა იწყეს შემცირება, ესენი ქართლის განაპირ მცხოვრებლებად ითვლებოდნენ და ამიტომ მაჰმადიანთაგან მათზე თავდასხმა ერთობ ხშირი იყო. შველა უბედურება პირველად მათ აღყდებოდა თავზედ, მის მეოხებით მოიპნენ ახპატის კუთხის ქართველნი და მათ მაგიერ სომეხნი დასახლდნენ, რომელთაც შემდეგში ხელი სტაცეს ამ ტაძარსაც.

სანანის ტაძარი, ქართველთ მეფეთაგან აღშენებული, დღევანდლამდე შენახული, დღეს იგი სომეხთ უპყრიათ და სომეხთა ისტორიასაც იგი თვისს ტომის ძეთა საკუთრებად სწამთ, მაგრამ ეს არ არის მართალი; რასაც ქართველ ტომის ძეთა მოსპობით ახპატს მოველინა, იგივე მოველინა სანანის ტაძარს. შახუშტის დროს, ამ უკანასკნელს ორს ტაძარში სომეხთა ორქვევატორები (წინამძღვარი) მსხდარან.

ჩვენ ყველა ეკლესიებს აქ ვერ მოვიხსენებთ, რადგანაც მათი რიცხვი ერთობ დიდია, სულ რაც ჩვენ გვაქვს დათვლილი, ორასამდე დიდი ეკლესია მოიპოვება, თლილის ქვევით ნაშენი, ზოგი სიონის ტოლა, ზოგი დიდი და ზოგი პა-

ტარა, მაგრამ ყველას თავისს უცხოობის ბეჭედი აზის, ყველას მზერა იზიდავს მხილველის ყურადღებას.

ჩვენს საუბარს ნურავინ გაიკვირვებს, აქ საკვირველი არაფერია, რადგანაც ისტორიით კარგად ვიცით, რომ მანტანგ ზორგასლანს და ამის შვილს ეს კუთხე ძლიერ უყვარდათ, ამათ ამ კუთხეზედ დიდი ყურადღება ჰქონდათ მიპყრობილი, მათ კარგად ესმოდათ ამ კუთხის მნიშვნელობა არა მარტო შესანიშნავის ნიადაგით და სიმდიდრით, რაც კი აქეთ მოიპოვება, არამედ საზღვრებითის პირობებით, რადგანაც ამ კუთხეს გარს ეკრა მთელის აზიის მცხოვრებნი მაჰმადიანნი. მანტანგ მეფის შემდეგ ამ კუთხეს არც ღავით აღმაშენებელი აკლებდა თავისს მალალს ყურადღებას და არც მას შემდეგ სხვა მეფენი.

მანტანგ მეფის (ზორგასლანის) მრძანებით აქეთკენ, ვინ იცის, რა არ გაკეთდა; აღშენდნენ ეკლესიები, განწესდნენ ეპისკოპოსები, გამრავლდნენ მწიგნობარ ბერები, გაკეთდა გზები, ხიდები, კოშკები, ციხეები, ვალაყნები, არხები.

თვით ეს კუთხე არის მალალ მთიან-ტყიანი, ტყეში მოდის ბევრ ნაირი ბალახი, ყვავილები, ძლიერ ბევრი წაშლად გამოსადეგნი, ხილიც ბევრი და კარგიც. ხე-ტყეც კარგი იცის, გაუჩნებავი; დაბურული ტყეები აქ ისე არის, როგორც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსკენ; აქეთკენ ვაკე ადგილები ხშირია, დასავლეთ საქართველოში კი ეს ასე არ არის, იქ სულ აღმართებია, მალალი ტყეები და აქა-იქ გორაკებში სოფლები. ამიტომაც უფრო აძევს ამ კუთხეს თავისი ფასი, თავისი მფიშენელობა. აქეთა მხრიდგან შემოტანილი შეშა თბილისში ყოველთვის ქებით ისყიდება.

პურის მოსავალი, სიმინდი, ქერი, ფეტვი და ბრინჯიც კარგი იცის, ამას გარდა მუხუნლო, ცერცვი, ოსპი, ნუკაშირი, სისირი, კართოფილი, კომპოსტო, ბადრიჯანი, ოქროვაშლა, ხახვი, ნიორი, ბოლოკი, სტაფალო, ხილიც მრავალი, ყურძენიც, ალაგ-ალაგას კარგი სასმელი ღვინოც იცის.

აქაური ღვინო, პური და სხვა ხორაგეულობაც კარგ ფასად იყიდება, თვით ნესვი და საზამთროც კი ქებულია მრავალთაგან, კარგ ფასადაც იყიდება და საზოგადოთ ეს კუთხე ობილიისს დიდ ძალ მოსაველს აწვდის.

აქაური მკვიდრნი ძველად საქონლის მოშენებასაც უხვად მისდევდნენ, რადგანაც აქეთ ბალახი კარგი იყო, საქონლისაგან ყოველთვის რძე, მაწონი, ერბო, ყველი, დო და დომხალიც კარგი იცოდა; ეს დღესაც კარგია, თუმცა დღეს აქეთ უმეტეს თათრები ცხოვრობენ, ბინძური ბევრის რამით. ამის მშენება და გარჩევა ცხადად ემჩნევა გერმანელთა მცხოვრებთა რძეს, მაწონს, ყველს, ერბოს, ღვინოს და სხვა ყველაფერს. მოგეხსენებათ, რომ ამ მხარეს გერმანელნი უხვად ცხოვრობენ, რამდენსაც საქართველოს სხვა კუთხეებში ვერსად ნახავთ.

წემეცები აქეთ არ დასახლდებოდნენ ასე მრავლად, რომ ამ ადგილების სიუხვე მათ კარგად არა სცოდნოდათ, ისინი ცარიელს ჯამში ხელს არ ჩაჰყოფენ; გერმანელთ გარდა აქეთ მალაკანი, დუხაბორი, რუსი, სხვა-და-სხვა სექტანტი, სომეხკათოლიკენი და სომეხნიც მრავალნი არიან. შველა ამათ აქ უკავიათ საუკეთესო ადგილები, ყველგან ისინი კარგად ცხოვრობენ, მათ ალაგას კი ადრე მთლად ქართველი ხალხი ცხოვრობდა, მაგრამ დღეს აქათკენ ქართველი ტომის ხსენება მოსპობილია, ქართული ხმა გამქრალი.

ამ კუთხეში წყაროებიც ერთობ მრავალია, მასთან კარგი სასმელიც, ხევებიც ხშირია, მაგრამ სულ სუფთა და შემრგო, დიდ-დიდი მდინარენიც მრავალია: შტია, მაშავერი, ალგეთი და ბევრიც სხვა. შველა ისინი მტკვარს ერთვიან, წყალში თევზეულობაც ერთობ კარგი იცის, გემოიანი და არც ძვირად ფასობს. თვით ჩვენგან და უცხოთაგან მოწონებული ხრამუჯიც აქედგან მოდის.

მადნის წყაროებიც ყოფილა აქეთ და დღესაც მოიპოვება მრავალ წყაროები, მლაშე, მწარე, შავ ტალახიანი, კუბრის

მსგავსი და სხვანი, მრავალნი ჰკურნავენ კაცს გარდა პირუტყვისა. მიტომ ამ წყაროებს უცხოელნი ნატვრით ესეოდნენო, შემდეგ და შემდეგ კი მოისპო მათი მომდინარეობა.

ძველად, ვიდრე ეს კუთხე მოდენილი იყო ქართველის ტომით, მინამდის ისინი მისდევდნენ უხვად ქათმის, ანუ შინაურის ფრინველების შენახვას, პირუტყვების—ცხვრის და ღორის ფარების, ცხენის ჯოგების, ძროხის, კამეჩის და ვინ იცის, რამდენი რა გინდა რის არა. ქართველთ გლუხთა ასეთი ცხოვრება და გარემოება უადვილესად აკმაყოფილებდა იმ დროის ქართველთ სამეფოთა დიდებულთ მოთხოვნილებას. მოგეხსენებათ, რომ ქართლ-ქახეთის სამეფოში იმდენი პირველ-ხა რისხოვანი თავადის-შვილები სხვა კუთხეში არსად ცხოვრებდნენ, რამდენიც აქ ბორჩალო-თაშირისაკენ. ქართველ ტომის მოსპობის შემდეგ აქეთ თათრებმა იწყეს გამრავლება, მაგრამ მათში ქართველთა თვისებანი ისე ვერ ვრცელდებოდა, მათში მხოლოდ უსაჭიროესი რამეები შთებოდნენ, უმრავლესთა დარგთა მოყვან-მოშენების საქმის მიმზიდველობა კი ისპობოდა. ქართველნი ამით ყველაზედ მაღლა იდგნენ ძველად. მათის ცხოვრების მიმსგავსებით მხოლოდ ამ საუკუნიდგან იწყეს სხვათა ტომის ძეთა ცხოვრება და დღეს ისინი მიდიან წინ.

დღეს აქეთკენ ქართველნი თუ სადმე ცხოვრობენ, თუ მათი კვალი და ფეხი შენახულა აქეთ, იგინიც მთლად დაცემულან, მათში წინაპართ თვისების სახე წაშლილა, დღევანდელი ქართველნი აღარ არიან ის მხველ-მთესველ, საქონლის მომშენებელ და მევენახე, როგორც ადრე იყვნენ, რომელთ წინაპართ ცნობები და ნაშთები დღესაც აკვირვებს მხილველს. აქაურნი ქართველნი ცხოვრობენ წმინდათ თათრულად, უფრო აზიურად, მათში სანუკარი აღარაფერია.

ჩვენ ამ წერილს უფრო განვლილ დროთა ქართველთ ცხოვრების მოსაგონარად ვსწერთ, ვიდრე აწინდელს ქარ-

თველთ ცხოვრების შესახებ, რადგან დღევანდელ ქართველთ რიცხვი ერთობ მცირე და შეუნიშნავია.

როგორც სჩანს, ძველთ ქართველთ ადრიდგანვე სკოდნიათ ამ კუთხის მრავალ-ნაირი მნიშვნელობა და ნამეტურადგილ-მდებარეობათა თვისების, ლითონთა, იშვიათ ქვების და სხვა-და-სხვა სახმარ მიწის, რომელთაგანაც ფერად-ფერადი წამლები გამოვიდოდა; აქეთ ძველადვე ყოფილა ერთ-ნაირი ყვითელი ქვა, რომლითაც აღშენდებოდნენ ქართლისა, ქახეთისა და სხვათა კუთხის ტაძრები; ყვითელ ქვის გარდა შავი პატალო ქვის კლდეებიც ყოფილა, თეთრი მარმარილოს ქვაც, მასთან, მრბეთის ციხეების ახლო ყოფილა ისეთი კლდე, რომლის ქვები ისე ყოფილა დაწყობილი, რომ თითქოს კაცის ხელით არის ჩაწყობილიო, ამაზედ ვახუშტიც კი ჰკვირობს. ამ ქვებისა მეც ვნახე, იგინი ოდესმე სალიტოგრაფიო ქვად გამოდგებიან, მათში სხვა-და-სხვა ფერის ქვები მოიპოვება და ზოგნი მეტად ღიდრონი და მძიმეც; ამის ქვები ზოგიერთს ძველს ეკლესიების სვეტებში უხმარიათ, ასეთ ეკლესიათა სვეტების ნაშთები მეც ვნახე. აქა-იქ მარილიც ქვის მოიპოვება, სჩანს ადრე აქეთ ქართველებს მარილიც უნდა ჰქონოდესთ. შამისობა არ შეიძლებოდა, რადგანაც აღზვენის მარილის მოტანა და ხსენება ჩვენში მართო საშუალო საუკუნოებიდგან სჩანს.

ფ. ჳ.

(დასასრული იქნება).

ჩვენი მეფეების სამწერლო მო- ღვაწეობა.

მოგვხსენებათ, რომ საქართველოს მეფეთა და ბატონი-შვილთა შორის ბევრმა მათგანმა დაგვიტოვა, როგორც სამეცნიერო თხზულებანი, აგრეთვე ლექსები და მოთხრობები. ჩვენ განვიზრახეთ ზოგ-ზოგი ამ ნაწერთაგან წარვუდგინოთ „მოგზაური“-ს შკითხველებს და ავირჩიოთ პირველ ხანად ისეთი ლექსები, რომელნიც ადვილად გასაგები არიან.

მეფე თეიმურაზს, ირაკლი II მამას, უყვარდა ლექსების წერა. მან დაგვიტოვა რამდენიმე თხზულება და სხვათა შორის შემდეგი ლექსიც. შიდრე ლექსს მოვიყვანდეთ ორიოდე სიტყვა ვსთქვათ მის განსამარტებლად.

მეფე თეიმურაზი აღდგომა დღეს ზომბორზედ შეხვდა ერთს ლამაზ გლეხის ქალს, რომელსაც ხელში კალათა ეჭირა. მეფეს მოეწონა კობტა გოგონა და მიჰმართა მას ლექსით:

„ა, ქალო, ვაშლი წითელი, ხელთ რომ გიჭირავს კალათა, შენმა წარბმა და წამწამმა მე გული მომიკალათა“.

პირ-წყლიანი ქალი მოსწრობილი ვითომც არსებაც გამოდგა და პასუხად მეფეს მოახსენა:

„მეფეო, არავის გეყვის, რომ დამიჭირო ძალათა, აღდგომას არ ვის უნახავს ხელმწიფე მაკანკალათა“.

უკანასკნელი მეფის ბიორგი XII ძე ღვით ბატონიშვილი ნიჭიერი და შეგნებული კაცი იყო, საფუძვლიანად განათლებული, მკოდნე ევროპიული მწერლობისა, გატაცებული თაყვანის მცემელი საფრანგეთის მწერლის ვოლტერისა. ღვით ბატონიშვილი შეუდგა წერას ჯერ ტფილისშივე და

შემდეგ 1803 წ., გადასახლების შემდეგ რუსეთში, სამეფო ტახტს გარეშე დარჩენილი, მოსვენებას და ვარამის განქარვებას მწერლობაში ჰპოებდა. მან დასწერა „საქართველოს ისტორია“, სთარგნა „გულის-ხმის ყოფისათვის ჰსჯულისა“ მონტესკიოსი, და სხვ.

სხვათა შორის ლექსებსაც სწერდა. აი ერთი იმ სატრფიალო ლექსთაგანი.

თქმული მეფის ძის დაგითისაგან საწდლის ქაღის ეჭატკინეზე.

ბამიფრინდა სიხარულის ფრინუცლი *)

შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა,

დავშთენილვარ ასე აწ უნუგეშოდ

უბედობის გამო სხვისა და სხვისა.

რად შესჭრიან მზესა წვრილ-წვრილნი ხალნი,

შეუმოსა მასვე ლამაზად აღნი,

ვეუშაგობ არ ეცეს მჭვრეტელთა თვალნი

რაცაბთა გამო სხვისა და სხვისა.

შენის ეშხით მოხვდა ისარი გულსა

ვინლა დაეზღასტრავს **) ამ ჩემსა წყლულსა,

ყარობ ძღვნად გიძღვნი ამ ჩემსა სულსა

მიზეზების გამო სხვისა და სხვისა“.

შემდეგ გავაცნობთ მკითხველებს სხვა ნიმუშებსაც ბატონიშვილების და საერთო ძველი მწერლების მოღვაწეობისას.

ა. ხახანაშვილი.

*) ფრინველი. ძველის მართლ-წერის ნიმუშად მოვიყვანე. შემდეგ აღარ დავიცავ ამ მართლ-წერას და ჩვენის დროის ასოებით ამოვსწერ.

**) ეჭვი არ არის, აქ რუსული სიტყვისაგან აწარმოებს ამ ახალს ზმნას: ზღასტარი (плагатырь)—მალაშო.

გ უ რ ი ა *).

ზემოთ მოხსენებულით ბევრი რამ დამტკიცდა გურულის სიჩქარეზედ და უკეთესს მაგალითს კიდევ ახლა მოვიყვანთ, რომელიც უკეთესად დაახასიათებს გურულის სიჩქარ-სიფი-ცხესა და ჩქარის ლაპარაკის მიზეზსა.

ბურული ყანის დათესვამდე სხეპავს ხეებსა, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ, ჩრდილი არა ჰქონდეს ყანას (აქაურად ჩაა) და მეორედ იმიტომ, რომ, რადგან შეუღობავათ აქ ყანა და ბოსტანი (აქაურად ბაღჩა) არ დაითესება ღორისა და საქონლი-სა გამო, ამიტომაც წყნელი სჭირია. დასხების შემდეგ ქოკ-რავს (ამარგილებს, სწუმენდს) და რა შეაგროვებს საკმაო მასა-ლას—ლობავს, შემდეგ ჩაღავს (ძველს ჩაღას მოსწუმენდს) და ბოლოს ხნავს ორჯერა. ასე მზად აპრილის დამლევამდე უნ-და ჰქონდეს. მეორე მოხენაზე კი მოაბნევს სიმინდის და ლო-მის მარცვალს (აქაურად კაკალს). მაისის დამლევს ყველგან დათესილი უნდა იყოს მიწები **).

თუ სახნისი არ ექნებათ, თოხით ჩიჩქნიან მიწას და ისე სთესავენ გურულეები ყანასა.

დათესილი სიმინდი და ღომი რამდენიმე დღეში ამოდის

*) იხ. № 1, გვ. 81. „კვალს“ არ მოსწონებია ზატვიცემუ-ლის კ. გვარამაძის ეს შრომა; ჩვენ კი, პირიქით, ვსთვლით მას ერთ უკეთეს აღწერად, რომელიც კი თდესმე დაბეჭდილა ჩვენს ენა-ზედ ამ შესანიშნავ კუთხის შესახებ, რადგანაც მასში მშვენივრად არის განმარტებული გავლენა ბუნებისა ხალხზე და ხალხისა ბუნებაზე. რედ.

**) სუსტს მიწებს კი (მოდულებს) აპრილის დამლევს სთესა-ვენ, ადრე, ხოლო კარგსა მაისის დამლევამდე და ზოგჯერ ივნისის სათამინავე გასტანს თესვა.

და სამი კვირის განმავლობაში სამარგელიც ხდება. მარგვლას უფრო ბევრი კაცი სჭირია, რადგანაც თვითეულ სიმინდის და ღომის ძირს უნდა მიადგეს მუშა (აქაურად შეყანული) და ხშირი გამოსჭრას, გაამეჩხროს (გათხელოს), რომ უკეთესად იკეთოს ნათესმა. ამიტომაც აქ მარგვლაში ნადი იციან საქმის სიძნელისა გამო. ნადი თოხნაშიაც იციან. თოხნა იმასა ჰქვია, რომ გამარგლილ სიმინდს ორის კვირის შემდეგ მოსწმენდენ ბალახს ყანაში და მიწას მიაყრიან თოხით თვითეულს ძირს სიმინდსა და ღომსა. თოხნა ორჯერ სჭირია ორ-ორი კვირის შემდეგ.

სამარგელში და თოხნაში მოვა ნადი 20—40 კაცამდე შემდგარი, გამწკრივდებიან ყველანი, წინ უფრო მარჯვე კაცი უძღვით და ყველა თავ თავის ხელის მისაწვდომს მარგლის, სთოხნის და ამგვარად მიდიან წინ; ერთ-ნაირად მუშაობა რა მოსწყინდება ნადს, დაიწყებენ სიმღერას, რომელსაც აქ ნადურს ეძახიან. აი ნადურიც:

მლი შენი, მელი შენი,
 იყო გრიგოლ მტერი შენი;
 ულლად ხარები მოგპარა
 შესაჯდომი ცხენი შენი,
 ძალლი ცუდად გაგიზღია,
 ვერ ყოფილა მცველი შენი.

ეს ხელებგაყია. სიმინდის რჩევაზედ და ტეხა-კრეფაზე კი ყანაში მღერიან:

ალი ფაშამ გვილალატა,
 გაგვიყვანა ძვირიკეთში,
 იმან ფულები აილო,
 ჩვენ დაგვტოვა მტერის ხელში;
 კაი არც მას დამართნია
 ბაწრით ჩაითრიეს გემში;
 მისი ყვირილი ისმოდა
 სუფსას გაღმა ბაილეთში.

ღმერთო, იგი მომასწარი

ბაწარ გაყრიქული გემში *).

აქედგან აიხსნა, რომ ზურის ბუნებასავით გურულს ცვალება უყვარს და ერთ-ნაირობა და გულ-მოწვლილობა კი აბეზრებს მასა. სხვა-და-სხვაობა მოკლე დროში უხდებათ და ამიტომაც სიჩქარე ებადებათ ურთიერთ შორის.

მარგელაში ნათესი წელს იმაგრებს, მეორე თოხზე (შირ ველ თხსნაში) კატარდება სიმინდი და ღომითურთ ნაყოფს იჩენს და მესამე თოხზე (მეორე თხსნაში) კი, ისრულებს და-კოტავებულს (დატარებულს) სიმინდსა და დათაველებულს ღომსა. ეს ხდება ივანობისთვის პირველს რიცხვებიდგან მკათათვის (კვირიკობისთვის) დაქლევამდე; ხოლო მარიამობისთვის კი მწიფდება და ამ დროსვე მუშაობაც ყანებში სწყდება. ზურული მუშა მაშინ ისვენებს აქედგან, თუმცა, არც ახლაა იგი შესვენებული, რადგან ამ დროს ბევრნი ტყეში შეშას და წნელს მუშაობენ და ბევრნიც საფულოზე მიდიან ხარ-ურმით. ზურიაში ხარები ჩამოჰყავთ მარიამობისთვის ნახევრამდისინ მთიდგან, ხოლო წაყვანილი ჰყავთ თიბათვის პირველიდგან.

ბევრი ნაადრევი ღომი მარიამობისთვის დამლევს და ენკენისთვის პირველ კვირაში იკრიფება; აგრეთვე ნაადრევი სიმინდიც ამ დროებში იკრიფება; საზოგადოდ კი ტეხა-კრეთა (როგორც აქ ეძახიან ყანების ადებს) ხდება მწიფობისთვის (ღვინობისთვის).

ტეხა-კრეთა გურიიში.

ტეხა-კრეთაშიაც შესდგება ნადი, არამც მარტო მამა-კა-

*) სიმდეკა ამხნეებს ყანის მუშებს, ხოლო სიმხნე უფრო მარჯვედ და ჩქარა ამუშავებს, რამ ნაზირი მალე გაიტანონ ერთი-მეორის ჩამოურჩენლად; მუშაობა სიმდეკას უჩქარებს, სიმდეკა სამუშაოს და ასე ამ გვარად რა მიაკიდურებენ ყანას ელესას დასძახებენ.

ცებისაგან, როგორც ეს მარგლა-თოხნაში ვნახეთ, არამედ დედა-კაცებისა და ყმაწვილებისაგანაცა.

ლომის საკრეფში დიდი და პატარა ხელში დანის ნატეხი პირებით (ღინწკათი) და მაკრატლებით გაესევიან ერთის კიდიდან და ნაპირ-ნაპირ სჭრიან, კნაპავენ თაველებს ღომსა; ქალები კაბის კალთებში და სხვანი კი კალათებში იკავებენ მოკრეფილს თაველებსა და რა გაეფსებათ ქურჭლები, იქვე საყოველთაო გორიცაში ჰყრიან და ისიც რა გაიფსება, ერთი მათგანი მამა კაცი აიკიდებს და მიიტანს კალოზე (სადაც მოათავსებენ ყანიდგან აღებულს ჭინახულს, კალოს უწოდებენ აქა) და დაახვავებენ. რა გაჰკრეფენ მთელს ყანას, შემდეგ კალოდგან გორიცებში ჩაჰყრიან, რომელიც ურემზედ მომზადებული ექნებათ, გაავსებენ, წაიღებენ სახლში, შეჰყრიან და გააწყობენ.

პი გაწყობაც: სხვენზედ შეჰყრიან რავდენიმე გორიცას ღომის თაველსა (სათესლე თაველს მუჭკას ეძახიან). ჰვეშ, შუაში, საცეცხლე კერაა. ღაპობენ ცხემლის შემასა ერთის ურემის ოდენას და მოუკიდებენ ცეცხლსა. იქ დარაჯი დოქით საესე წყლით უყურებს, რომ ცეცხლმა ალი (ღაჩხაური) არ აუშვას და არ სწვდეს ზევით ღომის თაველსა. ძარებ დახურულ ღომის ნალიაში დგას ფუტი (კვამლი) და ჯოჯოხეთური სიცხე. ფუტის და სიცხის შემწეობით 3 — 4 საათის განმავლობაში ღომი გახმება (გაწყობება) სხვენზედ, ჩამოჰყრიან შემდეგ და აფშენიან; ჩაჰყრიან საცეხველში ლ ფშენიან, თან სატყეპელას და ტუკებს (მოკლე მსხვილ ჯოხებს) ურტყამენ და მით აცლიან მარცვლებს ლდანარჩენს ჩენჩოდ და ბრედ (მტვრად) აქცევენ; გაფშენილს გაღუნიავენ ნელს ქარზე და ან ქალები კალთებით უქროლვენ და სუფთა ღომის მარცვალს რა გამოიღებენ, წაიღებენ ჩემურზე გასაცეხვად.

ძ. გვარამაძე.

(შემდეგი იქნება).

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა .

Е. И. Якушкинъ. Обычное право русскихъ инородцевъ. Матеріалы для библіографіи обычнаго права. М. 1899 г.

მოგეხსენებათ, რომ ზოგიერთნი მუნებურნი (ეგრედ წოდებულნი түземцы — მუნებურნი) ვრცელის რუსეთის იმპერიისა საკმაოდ სწრაფად შენდებიან, ე. ი. სწყდებიან, ისპობიან. რუსეთის საზოგადოების შეგნებული ნაწილი სცილობს რაიმე წამალი დასდოს ამ სამწუხარო მოვლენას და შეუნახოს მომავალს რუსეთში მცხოვრებნი მუნებურნი. უკეთეს საშუალებად ამისთვის ისინი სთვლიან ხალხის ყოფა-მდგომარეობის შესწავლას, რადგანაც ამბობენ ესენი: „როცა ჩვენ დაწვრილებით გვეცოდინება ხალხის ყოფა-მდგომარეობა, მისი ჩვეულებანი და ადათნი, მაშინ უფრო სერიოზულად მოვეპყრობით ამ საკითხსა და ხალხსაც უკეთ ვუშველითო. სამწუხაროდ ჩვენ ასე არ ვიქცევითო და თბილ ოთახიდგან უფრო გვეადვილება მათთვის კეთილ საშუალებათა ღონობაო“.

ამიტომ დიდის მაღლობის ღირსია ბ.ნი იაკუშკინი, რომელსაც თავს უდვია ეს არა ადვილი საქმე და უკვე სამი წიგნი შეუდგენია და გამოუცია მუნებურთა ჩვეულებათა და ადათთა შესახებ. პირველი წიგნი მან გამოსცა 1875 წელს, მეორე — 1896 წ. და მესამეც 1899 წ. მათში, რალა თქმა უნდა, არის ქართველთა შესახებაც.

Александръ Аннинскій. Древніе армянскіе историки, какъ историческіе источники. Одесса. 1899.

წიგნი შეიცავს წინაიტყვაობას (1—4 გვ.) და 15 თავს თვით სომხების ძველ ისტორიკოსთა შესახებ. პირველს თავში (4—15 გვ.) მოყვანილია ცნობა სომხების ძველ ისტო-

რიკოსების შესახებ, აღნუსხულია საზოგადო შინაარსი ყოველის მათგანის შრომისა და დახასიათებულია.

თავიანთ უძველეს ისტორიკოსად სომხები სთვლიან სირიელს მარ-აბბას კატინას, რომელსაც მეორე ს. ძრ. შობამდე, დაუწერია სომხეთის უძველესი ისტორია მაღარშაკის მეფობამდის. ლედანი მისის ისტორიისა დაკარგულია, მაგრამ მოსე ხორენელის „სომხეთის ისტორიის 34 თავშია იგი დაცულიო“. ხოლო, რადგანაც ყოველი იქ მოთხრობილი ამბავი ზღაპრულია, ამიტომ მათ არავითარი სამეცნიერო მნიშვნელობა არა აქვთო, ამბობს ანნინსკი.

სომხების მეორე ისტორიკოსად სთვლიან აგრეთვე სირიელს ლაბუბნუს, რომელსაც დაუწერია „ისტორია აბგარისა და წმ. მოციქულის თადეოზისაგან ქრისტიანობის ქადაგების“ შესახებ, რომელშიაც მოთხრობილია მდესის მეფის აბგარის მიწერ-მოწერა იესო ქრისტესთან, მოყვანილია წერილი აბგარისა ასირიის მეფესთან ნერზექთან და რომის იმპერატორ ტიბერიასთან ქრისტეზე და თადეოსის ქადაგებაზედ ძღესაში. მაგრამ, რადგანაც ამ შრომას არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს სომხებთან, არც შინაარსით და არც ისტორიკოსის ვინაობით, ამიტომ ლაბუბნავერ ჩაითვლება სომხების ისტორიკოსადაო.

სომხების შემდეგ ისტორიკოსად სთვლიან აგათანგელს, რომელსაც დაუწერია „ისტორია თრდატ მეფისა და წმ. ზრიგოლ განმანათლებელის ქადაგების“ შესახებ.

ამბობენ აგათანგელი ცხოვრობდა თვით მეფის თრდატის დროსაო (302—344 წ), მაგრამ მეცნიერი ლანგლუა ამტკიცებს, რომ „აგათანგელის ისტორიად“ ხმობილი ისტორია სრულიად ის არ არის, რაც იყო იგი პირველადაო, რადგანაც შემდეგ ხანებში იგი სრულიად გარყენენ სომხებმაო.

სომხების ისტორიის მამა-მთავრად ჩვეულებრივ სთვლიან მოსე ხორენელსა, რომელიც ცხოვრობდა სომხების მწერლობის ოქროს საუკუნეშიო (მე-V საუკ.), მიიღო მშვენიერი განა-

თლება და დასწერა ნამდვილი მეცნიერული ისტორია სომხების დასაბამიდან, ვიდრე მეხუთე საუკუნემდისო. ასე ფიქრობდნენ პარიჟის 1838 წლის ისტორიულ კონგრესამდე, მაგრამ ამის შემდეგ კი მოსე ხორენელის ავტორიტეტი ძლიერ დაეცაო. ლედიერმა, პიშარმა (1866), ბუთშმიდტმა (1894) და ჰარიერმა (1893) უეჭველის საბუთებით დაამტკიცესო, რომ მოსე ხორენელი ჰლაგიატი იყო, ე. ი. სხვისი ნაწერების მიმთვისებელი, ქურდიო. საზოგადოთ ანნენსკის წიგნში სომხეთის ძველნი ისტორიკოსნი და საისტორიო წყარონი საკმაო სევსებით არის აღწერილი და დახასიათებული.

მარი ბროსსე. საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი და მეორე, ნათარგმნი და განმარტებული სიმონ, ხოლო გამოცემული ნიკოლოზ ლოლობერიძეთა მიერ.

პირველი ნაწილი გამოვიდა 1895 წელს, ხოლო მეორე წარსულის წლის ქრისტეშობის თვეში. მოხსენებული ისტორია ბროსესი უსრულესი სახელმძღვანელოა ჩვენის ისტორიისა. ბროსსეს იგი დაუწერია რუსულად შემდეგის სათაურით: „Очеркъ критической исторіи Прузіи, მაგრამ აქამომდე დაუბეჭდავი დარჩომილა. ბროსსეს შვილს ლავრენტის გარდაუცია იგი ბ ნ სიმონ ლოლობერიძისათვის და მასაც თავს უღვია მისი ქართულად გადმოღება. ღირსება ჩვენ წინ მდებარე გამოცემათა იმაშია, რომ მთარგმნელი არ დასჯერდა ლიტონს თარგმანს და ბევრგან, სადაც კი საჭირო იყო ეს, უჩვენებს მკითხველს ბროსსეს შეცდომებს და ასაბუთებს მისგან მოთხრობილს ამბებს ახალის საბუთებით. მაგალითად: მე-17 გვერდზე ბროსსე ამბობს:

„თუ მხედველობაში მივიღებთ ივერიის მიწის ნაყოფიერებას და განათლებულ ერთა, ბერძენთა და სპარსთა, მეზობლობას, მაშინ ზეპირ-გარდმოცემას, რამელიც ამბობს, ვითომც ივერთაგან შვილებს მსხვერპლად კერძებს სწირავდნენ და კაცისა და აკრეთვე პირუტყვის მძოვრის მჭამლები იუენენო, ვერ დავეთანხმებით...“

მთარგმნელი არ სჯერდება ბროსესაგან ამ ადგილის ასე მოკლედ მოჭრას და ასე ასაბუთებს შენიშვნაში:

„ბატონიშვილი თეიმურაზი ამის შესახებ, თუ სია და ამ წიკმოსდგა ეს უსათუძვლო ზეპირ-გარდმოცემა, სწერს: „ეკვლესიისა ჩვენისა მოძღვარნი უძაგებდნენ მათ გარდაცვლილთა წინაპართა მათთა და მათსა ეტუოდეს მრავალთა უწესოთა ქცევათა და არა წმინდათა და მკვლართა ჭამისა ხორცთა კაცთასა, რათა ამით დაავიწყოთ წინაპართა თვისთა კერპთ-მსახურებისა საქმენი“ (თეიმ. ისტ. გვ. 54). თეიმურაზი უარ-ჰყოფს აგრეთვე ქართლსიანთა შვილთა მსხვერპლად კერპთა დაკვლასა (გვ. 56). იხილე აგრეთვე თეიმურაზის ახსნა თქმულისა „კარსნელთა მართებსა კოდმანელთა ხუთი მკვლარი“. ერთი სოფელი მეორეს სთხოვდა ნაცვლად თვისსა ლაშქრობაში წასვლას და შემდგომში ის სოფელი გავიდოდა მეორის ნაცვლად „რათა გარდებსა ვალი თვისი და რადენიც კაცი ბრძოლასა შინა დააკვდებოდათ მათ, ე. ი. შირის შირ, მტერთ-მიერ მოიკვლოდეს, ებოდენი რიცხვი მკვდრისა დაედებოდათ მათ ვალად, რომელთაც მაკიერად წარსულიყვნენ იგინი ბრძოლად მტერთა. ესე ვითარი ჩვეულება მოთხრობასა შინა გარდასხვათურ-სიტყვაჲდა და ითქვა სხვებრ, რათა ქრისტეს სარწმუნოებასა ზედა მოქცეულთა ერთა შეიძულონ ჩვეულებანი და ზნენი წინაპართა მათთა კერპთ მსახურებანი“ (გვ. 55).

და სულ ამგვარის მრავალ-ფეროვანის საბუთებით არის დასაბუთებული მთელი გამოცემა ყველგან, სადაც კი ეს საჭიროდ დაუნახავს მთარგმნელს.

მრივე ნაწილი ბროსეს „საქართველოს ისტორიისა“ შეიცავს 500 გვერდამდე, დაბეჭდილია კარგს ქალაქდზედ და ღირს მხოლოდ შვიდი აბაზი.

ყოფა-ცხოვრება უწინდელ ქართველებისა *).

პირვანდელი ქართველები ცხოვრობდნენ თემ-თემობით **) და თვითონვე განაგებდნენ თავიანთ საქმეებსა მამასახლისების მეთაურობით. ხოლო, რადგანაც მცხეთა ითვლებოდა ჯგა-ქაჯაჯად, ამიტომ მამასახლისებში ყველაზედ უპირველესიც მცხეთის მამასახლისი იყო. მასთან იკრიბებოდნენ დრო-გამოშვებით საქართველოს დანარჩენი მამასახლისები და ერთად არჩევდნენ საქვეყნო საქმეებსა. მამასახლისები მოკლებულნი იყვნენ უფლებას თავისით დაესაჯათ დამნაშავე და არ შეეძლოთ მოეკრიფათ ხარჯი დასაკმაყოფილებლად სამხედრო თუ სხვა რისამე საჭიროებათა. ეს შეადგენდა თემის უფლებას და მამასახლისს მარტო მაშინ შეეძლო ხარჯის მოკრეფა, როცა ამას თემი დაადგენდა.

მტერთან საბრძოლველად ყველაზედ წინ გადიოდა მცხეთის მამასახლისი თავისი სამამასახლისო მეომრებით და მას მიჰყვებოდნენ დანარჩენი მამასახლისები, ყველა თავ-თავიანთის ჯარით, განსაკუთრებით კი იმ თემების მამასახლისები და ჯარები, რო-

*) იხ. № 1: „სახალხო ისტორია საქართველოსი“ გვ. 8.

**) თემ-თემობით, ე. ი. ნაწილ-ნაწილად, მაზრა-მაზრად, ხეობ-ხეობად.

მელთ საზღვრებსაც უფრო ემუქრებოდა მტრის ძალა.

ბჭობა საზოგადო კრებებზე ეკუთვნოდა ამორჩეულ პირებს, რომლებსაც შეადგენდნენ: მოხუცი, გონიერი, გამოცდილი, უქრთამონი და პირუთენელი კაცი. თუ საჩივარი იქნებოდა, მამასახლისი დანიშნავდა საბჭოდგან ორ-სამ ბჭეს, მოჩივარნი თავთავის მხრით ოროლსა და ესენი ყველანი ერთად არჩევდნენ საქმესა. ხოლო, თუ ასტყდებოდა საჩივარი თემსა და თემს შუა, საქმე გაირჩეოდა ადგილობრივის მამასახლისების თანა-დასწრებით და ხშირად თვითონ მცხეთის მამასახლისის თავსმჯდომარეობით.

მამა-კაცი იყო ქმარი ერთისა ცოლისა, მბრძანებელი და გამგე ოჯახისა. თუ ქმარი ცოლზე აღრე მოკვდებოდა, ქვრივს ვალად ედო ოჯახისა და შვილების გამგეობა. მაგრამ არ შეეძლო გაბნევა ქმრის ნაქონებისა, რადგანაც ის შვილებს ეკუთვნოდა. საცხოვრებელს უყოფდნენ შვილებს თანასწორად. მამა ქალიშვილს ათხოვებდა თავისის მიხედულობით და მზითევს აძლევდა—ზოგი თანასწორად ვაჟი-შვილებისა, ზოგი—მისს ნახევარსა.

ძველი ქართველები ცხოვრობდნენ კლდეებში (გამოქვაბულებში), მიწურებში და ქვით ნაგებ სიმაგრეებში. ამ გვარ სიმაგრეებს ეკუთვნის სხვათა შორის აბუჯისა და შაჰის ციხეები ჯავახეთში, რომლებიც აშენებულნი არიან სრულიად უკიროდ და უტალახოდ, ცარიელის ვეებართელა ქვებითა, რის-

გამოც კედლებს აქვთ ორ საყენამდე სისქე და ამდენივე და მეტიც—სიმაღლე.

თაყვანსა სცემდნენ ერთსა დამბადებელსა ღმერთსა, ხოლო დროს მიმავლობაში დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი და იწყეს თაყვანის-ცემა ცისა, მზისა, მთვარისა, ვარსკვლავებისა, კერპებისა, ზეებისა და ზოგიერთ პირუტყვებისა და ნივთებისაც-კი.

უწინდელნი ქართველნი ზნით ყოფილან პირმტკიცენი, მტერთა-ზედა ერთობის მიმდევარნი, თავისუფლებისათვის მხნედ მებრძოლნი და მაგრად მდგომნი მისთვისა. უყვარდათ მაგრება ქვეყნისა და შენება ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა.

სხვა-და-სხვა სახელ-წოდებანი ჩვენის ქვეყნისა.

ბარდა ზემოდ მოხსენებულ სახელებისა, ჩვენს ქვეყანასა და მის ნაწილებსა, როგორც ეხლა, ისე უწინაც, ეწოდებოდა სხვა-და-სხვა სახელები, მაგალითად: ივერია, ბიორგია, იმერეთი, ამერეთი, ალვანია და სხვა. რისაგან ეწოდა ჩვენს ქვეყანას საქართველო, ამაზე ჩვენ უკვე ვსთქვით ზემოთა (გვ. 6). მსთქვათ ახლა რისგან ეწოდა დანარჩენი სახელებიცა.

„ივერიის“ სახელწოდების მითვისებას საქართველოსთვის ხსნიან ორ გვარად. მეცნიერი ბროსსე ამბობს, რომ სახელ-წოდება „ივერია“ წარმოსდგა სიტყვა ფრანგ ტუნისაგან, რომელიც არის სომხური სახელ-წოდება საქართველოსიო. სიტყვა ფრანგ არის

ქართველი და ტუნ—ქვეყანა; მაშასადამე, „ვრაც-ტუნი“ ნიშნავს ქართველების ქვეყანასო. ხოლო, რად ეძახიან სომხები საქართველოს ასე? აი რათაო. სიტყვა ჳრც სწარმოებსო სომხურის სიტყვა ჳრ-ისაგანო, რომელიც ნიშნავს „ზემოდ“ და საქართველო, მართლაც, ჳემოდ ანუ ჩრდილოდ უძევს სომხეთსო; როგორც ქართველები უწოდებენ სომხების ქვეყანას „სომხეთს“, რომელიც ნიშნავს სამხრეთად მდებარე ქვეყანას, ისე სომხებმა უწოდეს საქართველოს „ჳრც-ტუნიო“, ე. ი. ჳემოდ თუ ჩრდილოდ მდებარე ქვეყანაო. სულ სხვა ნაირად ხსნის „ივერიის“ სახელ-წოდების მითვისებას საქართველოსთვის საფრანგეთის მეორე მეცნიერი შივიენ-დე-მარტენი. ის ამბობს, რომ „ივერია“ ანუ „იბერია“ ეწოდა საქართველოს სიტყვა იმერეთი-საგანაო. იმერი იგივე იბერი ანუ ივერიააო; განსხვავება აქ მხოლოდ ასოებშია, რომელნიც ხშირად სცვლიან ერთმანეთსაო.

მეორე სახელი საქართველოსი არის გიორგია. ჳოგიერთების აზრით სახელ-წოდება „გიორგია“ წარმოსდგა ბერძნულის სიტყვისგან „გიორგოს“, რომელიც ნიშნავს „მიწის-მუშაკს“, „მიწის-მამკმედს“, რადგანაც ქართველები მეტ წილად მიწის მუშაკობას მისდევნო; სხვები კიდევ ფიქრობენ, რომ სახელ-წოდება გიორგია საქართველომ მიიღო წმიდა გიორგისაგან, რომელსაც ქართველები დიდს პატივსა და თაყვანს სცემენო. ხოლო ბროსე ასე ხსნის ამ სა-

ხელ-წოდებას: მისის აზრით სახელ-წოდება „ბიორგია“ წარმოსდგა სიტყვა „გურჯი“ ანუ „გურჯისტანისგანა“, პირველს სახელს, ე. ი. „გურჯს“, სპარსელები უწოდებენ ქართველებს და მეორეს, ე. ი. „გურჯისტანს“ — საქართველოს. აქედამ არაბები უწოდებენ ქართველებს „ჯურუს“ და საქართველოს „ჯორჯან“. ხოლო ყველა ეს სახელები წარმომდგარან ქართულ სიტყვებიდამ—„ზურ“-ისაგან ანუ „ტურ“-ისაგან, რომლებიც თავისს მხრით მოიპოვებიან საქართველოს უმთავრესის მდინარის მტ-კვრის სახელ-წოდებაში. ზამოდის, რომ „ბიორგიაც“ დაჰრქმევიან ჩვენს ქვეყანას ჩვენისავე სიტყვიდამ.

ამერეთი ეწოდება სურამის მთას იქით დასავლეთ საქართველოს და ნიშნავს იქითა მხრის ქვეყანას, ხოლო ამერეთი ეწოდებოდა სურამის მთას აქეთს აღმოსავლეთს საქართველოს და ნიშნავს აქეთა მხრის ქვეყანას.

აღჯანა ანუ აჯანა ეწოდებოდა ქვეყანას მდინარე ალაზნიდამ ვიდრე ძასპიის ზღვამდე. სახელ-წოდება „ალჯანია“ მიიღო ამ ქვეყანამ ორის სიტყვიდგან: აჯ-ისგან, რომელიც ნიშნავს წითლად აღმავალს ცეცხლსა და ჯან-ისაგან, რომელიც ნიშნავს ბინას, ადგილს. პირველი სახელი, ე. ი. აჯი ეწოდა ამ ადგილს ან იქიდამ, რომ ბაქოში მიწიდამ ამოდის ცეცხლის ალი და ან კიდევ იმისგან, რომ მთელი ეს მხარე შედარებით დანარჩენ საქართველოსთან საკმაოდ ცხელი ქვეყანაა.

საზღვრები და მოსაზღვრე ხალხები უწინდელის საქართველოსი.

საზღვარი უწინდელის საქართველოსი და ქართველთ მონათესავე ტომებისა იყო შემდეგი: აღმოსავლეთით—ძასპის ზღვა; სამსრეთით მდინარე ტიგროსის სათავის მთები; დასავლეთით—შავი-ზღვა მდინარე ჰალისამდე (ტრაპიზონს იქით) და ჩრდილოეთით ძავკასიის მთები, და იყო ენა მათი ამ საზღვრებს შუა ყოველგან ქართული.

ჩაც შეეხება მოსაზღვრე ხალხებსა, ესენი იყვნენ: ჩრდილოეთით, ძავკასიის მთის გადაღმა, რუსეთის ეხლანდელ თვალ-უწვდენელ მინდვრებზე ცხოვრობდნენ უამრავნი (მრავალნი) კახნი, წოდებულნი ქართველებისგან ხასაკებად.

სამხრეთად, შანის ტბის ქვემოთ, მდინარე ტიგროსის და მფრატის ხეობებში, ცხოვრობდნენ სიბრძნეები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ნინეფია, მდინარე ტიგროსზე და ბაბილონიელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ბაბილონი მდინარე მფრატზე. ამათ მარჯვნივ, აღმოსავლეთად, ცხოვრობდნენ: ძასპიის ზღვის სამხრეთად მიდრეკილები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ეკატანა და ამათ ქვეით—სპარსელები, რომელთ სატახტო ქალაქი იყო ჰერსეპოლი. ხოლო დასავლეთით, მცირე-აზიის დასავლეთის ნაწილში, ცხოვრობდნენ ფრიგიელები.

დიდი და შეუირიგებელი მტრები იყვნენ ყველა

ეს ხალხები ქართველებისა და საზოგადოდ თარგამოსიანებისა, ე. ი. თარგამოსის შთამომავლობისა. მომწყვდეული ამოდენა ხალხებს შუა და შეჭირვებულნი ხან ერთისაგან, ხან მეორისაგან და ზოგ-ჯერ ყველა მათგან ერთად, თარგამოსიანები მწარედ იბრძოდნენ თავიანთის სამკვიდრო მამულისათვის და ერთ მტკაველ მიწასაც არ უთმობდნენ მძვინვარე და უღვეველ მტრებსა, მაგრამ ამოდ: მტრის სიმრავლემ თავისი ქმნა და ჩვენმა ხალხმა ნელ-ნელა დაჰკარგა არამც თუ თვალ-უწვდენელი და ძვირფასი მამულები, არამედ თვით ბევრი ჩვენი მონათესავე ტომნი სრულიადაც გასწყდნენ ამ უსწორო ბრძოლაში. მაგალითად, მთელი ალვანიის, პარატის, ვანის, მუშაშირის, ქურთისტანის, პრზრუმის და ძაპადოკიის მხარენი, თვით ქართლოსის დროდამ, დასახლებულნი იყვნენ ჩვენის მონათესავე ტომებით და სადღა არიან ახლა ისინი? სამ ჩაყლაპა თუ დედა-მიწამ! მას და დედა-მიწას კი არ ჩაუყლაპავს და მტრებმა კი დიახ ამოჭამეს ისინი! ვინ იყვნენ ეს მტრები? ამათზე ქვეით ვილაპარაკოთ.

ბრძოლა თარგამოსიანებისა ნებროთთან.

ჯერ ქართლოსის დროსვე, 2120 წელს ქრისტეს შობამდე, გამოჩნდა ვინმე ნებროთი, კაცი გმირი და სახელოვანი, რომელმაც დაიპყრო რა ასურეთისა და ბაბილონის ქვეყნები, მოისურვა მთელის დასავლეთის აზიის დაპყრობაცა და აგრეთვე პარატის მხა-

რისაც, სადაც მაშინ მთავრობდა ძმა ქართლოსისა ჰაოსი. ჰაოსმა აფრინა საჩქაროდ შეიკრიკები *) და აცნობა ქართლოსსა და დანარჩენს ძმებსა თავისი გაჭირვება და სთხოვა შემწეობა მტრებზედა.

ქართლოსმა შეჰკრიბა ძმები და სპანი ძლიერნი, მოვიდა და დადგა ძირსა ახაკისა. მოვიდა ნებროტიცა და დადგა პირის-პირ თარგამოსიანებისა. ღაიწყო ომი. ნებროთმა წამოაყენა წინ სამოცი გმირი და სპანი ძლიერნი და თვითონ კი დადგა უკან და აწყობდა და ამხნევებდა ჯარსა. მოეგება ქართლოსიცა თავისი ექვსი ძმითა და სპითა და ჰაოსი კი დასტოვა უკან, ზურგის გასამაგრებლად.

(შემდეგი იქნება).

*) შეიკრიკი — ჩქარად, მარდად მავალი კაცი.

„მ ო გ ზ ა უ რ ი ს“ ფ ო ს ტ ა.

ა. მ—ძმს. თქვენ-მიერ გამოგზავნილი აღწერა ჯვარ-
ცმის ეკლესიისა დაიბეჭდება, ველით მხოლოდ მისს საზოგა-
დო სახის სურათს.

ა. მ—მს. ლექსი თუმცა კარგია, „მოგზაურში“ მაინც
არ დაიბეჭდება, რადგანაც მისს პროგრამის გარეშეა.

დ. ოზურგეთელს. თქვენი ლექსები არ დაიბეჭდება
მოხსენებულისავე მიზეზით. „მოგზაურში“ შეიძლება დაიბეჭ-
დოს მხოლოდ ისტორიულ-არქეოლოგიურ-გეოგრაფიულ და
ეტნოგრაფიულ შინაარსის სტატიები და ლექსები.

Краткое объяснение рисунковъ и древнихъ надписей № 2
грузинскаго журнала „МОГЗАУРИ“.

	стр.
1. Портретъ Государя Императора Николая Александровича и Государихи Императрицы Александры Теодоровны	91.
2. Развалины Кумурдскаго собора въ Ахалкал. уѣздѣ, построеннаго въ 964 году	100.
3. Планъ Кумурдскаго собора	105.
4. Развалины Кумурдскаго собора свнутри	107.
5. 12 древне-грузинскихъ надписей на стѣнахъ Кумурдскаго собора X и XI вѣковъ	106 — 113.
6. Заводъ глауберовой соли инженера А. П. Бахметьева, близъ селенія Мухраванъ, въ 38 в. отъ Тифлиса	116.
7. Группа плавцевъ	122.
8. Селеніе Сагареджо въ Тифлис. уѣздѣ	123.
9. Группа Сагареджинцевъ	126.
10. Святая Нина († 338 г.), царь Миріанъ и царица Нана, принявшіе христіанство отъ Нины	129.